

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільська академія народного господарства

На правах рукопису

Малахова Олена Леонідівна

УДК 336.717.061

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА У МЕХАНІЗМІ
КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Спеціальність 08.04.01 – Фінанси, грошовий обіг і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Науковий керівник
Дзюблюк Олександр
Валерійович,
доктор економічних наук,
професор

Тернопіль - 2004

З М І С Т

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКІВ З ПІДПРИЄМСТВАМИ.....	11
1.1. Економічна сутність підприємницької діяльності та значення кредитних важелів для неперервності відтворювального процесу.....	11
1.2. Зміст діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці і роль кредитних операцій у загальній структурі банківських вкладень.....	37
1.3. Функціонування центрального банку в системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків країни.....	59
Висновки до розділу 1.....	76
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	80
2.1. Практична реалізація кредитного процесу у взаємовідносинах комерційних банків з підприємствами в умовах ринкової трансформації економіки.....	80
2.2. Монетарна політика Національного банку України та її вплив на кредитну активність банківських установ.....	109
2.3. Ефективність кредитних вкладень банків у виробничу діяльність підприємств реального сектора.....	129
Висновки до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОБОТИ БАНКІВ З КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	152
3.1 Удосконалення кредитних відносин банків з підприємствами як необхідна умова розширеного відтворення в перехідній економіці.....	152
3.2 Активізація використання монетарних важелів впливу Національного банку України на операції комерційних банків з кредитування реального сектора.....	177
3.3 Напрями розширення спектру банківських кредитних продуктів у системі заходів із стимулювання виробництва і забезпечення економічного росту в Україні.....	188
Висновки до розділу 3.....	200
ВИСНОВКИ.....	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	209
ДОДАТКИ.....	225

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах трансформаційних перетворень економіки України одним із основних завдань банківської системи є створення сприятливих передумов для неперервності відтворювального процесу і розвитку підприємницької діяльності у реальному секторі господарства, оскільки саме від здатності банків забезпечувати потреби суб'єктів господарювання необхідними грошовими ресурсами значною мірою залежать перспективи подальшого економічного зростання.

Для перехідного періоду розвитку ринкового середовища характерним є обмежений доступ суб'єктів підприємницької діяльності, насамперед підприємств малого та середнього бізнесу, до кредитних ресурсів комерційних банків, зниження ролі та значення банківського кредиту в процесах формування фінансових ресурсів підприємницьких структур. Тому банківський кредит в умовах недостатності власних коштів для фінансування виробництва, а також порівняно низького рівня розвитку вітчизняного фондового ринку, повинен стати найвагомим джерелом поповнення основного і оборотного капіталу підприємств реального сектора економіки. За таких обставин саме робота банківської системи може стати тим потужним важелем впливу, який спроможний забезпечити активний розвиток підприємницької діяльності, неперервність розширеного відтворення та подолання кризових явищ у реальному секторі, притаманних перехідному періоді.

З іншого боку, цілком очевидно, що в умовах, коли головну частку активів банку становлять кредитні операції, ефективність банківської справи, її прибутковість, і як наслідок, досягнення стабільності та надійності банківської системи країни в цілому, безпосередньо пов'язана з результативністю функціонування позичальників - суб'єктів підприємницької діяльності на ринку товарів та послуг. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває подальше удосконалення функціонування банківської системи, підвищення ролі та

значення банківського кредиту у процесах формування фінансових ресурсів підприємств реального сектора економіки, запровадження прогресивних методів кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, дослідження впливу кредитних продуктів та важелів на стан вітчизняного виробництва.

Разом з тим, ефективність кредитної діяльності комерційних банків та організації кредитних відносин із підприємствами, визначається також основними напрямками провадження монетарної політики центрального банку. У цьому зв'язку доцільним є подальше дослідження впливу інструментів грошово-кредитного регулювання центрального банку на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на рівень забезпечення грошовими ресурсами виробничих потреб суб'єктів підприємницької діяльності.

Вивченню питань монетарного впливу центрального банку на економіку та ролі банківського кредиту в процесах формування фінансових ресурсів підприємств присвячена значна кількість праць вітчизняних та зарубіжних учених. До їх числа слід віднести таких провідних українських економістів як: Балюк В., Варналій З., Васильченко З., Васюренко О., Гуцал І., Гриценко О., Лагутін В., Мачуський В., Міщенко В., Мороз А., Мочерний С.; Покропивний С., Пуховкіна М., Савлук М., Слав'юк Р., Сокиринська І., Стельмах В., Терещенко О., Тинний І., Юрій С.; російських вчених Афанасьєва О., Жуков Є., Єгорова Н., Єндоронова Н., Ігнат'єв Д., Коробов Ю., Колесников В., Коновалова Ю., Красавіна Л., Лаврушин О., Ларина О., Москвин В., Моїсеєв С., Смулов А., Песчанская І., Фетисов Г., Хас'янова С., Шевченко І.; західних економістів С.Л. Брю, Е. Долан, Дж. М. Кейнс, Ф.Б. Ларрен, В. Лексіс, К.Р. Маконелл, Ф. Мишкін, Н.Г. Менк'ю, Е Рід, П. Роуз, Дж. Сакс, Дж. Ф. Сінкі, Кох Тимоті, Й. Шумпетер та інших. Однак у переважній більшості праць досліджуються або окремі аспекти функціонування кредитних відносин, або їх дія на певних етапах економічного розвитку. Також окремо вивчаються питання реалізації монетарної політики центрального банку на макрорівні.

За таких обставин комплексне теоретичне обґрунтування основних напрямів взаємодії між учасниками кредитних відносин та організації

механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності усією банківською системою і його практичної реалізації в умовах перехідної економіки слід вважати особливо актуальним напрямом дослідження, широке практичне використання результатів якого дозволить підвищити ефективність банківської діяльності загалом. Зазначені моменти визначають актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у відповідності із планом науково-дослідних робіт кафедри банківської справи Тернопільської академії народного господарства як складова частина теми “Грошово-кредитна система України в умовах ринкових перетворень в економіці” (державний реєстраційний № 0101U 005698). Роль автора у виконанні цієї теми полягала у здійсненні розробок, пов'язаних із удосконаленням організації кредитного процесу у комерційних банках та оптимізації кредитної політики щодо пріоритетного спрямування коштів на кредитне забезпечення підприємницької діяльності, а також механізму застосування основних інструментів реалізації монетарної політики.

Мета та задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних засад організації та визначення шляхів удосконалення роботи банків у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності як цілісної системи, що охоплює діяльність центрального банку і комерційних банків з приводу спрямування кредитних ресурсів на розвиток реального сектора економіки. Відповідно до поставленої мети визначено сукупність основних завдань, спрямованих на її досягнення:

- визначити суть підприємницької діяльності та її особливості в умовах перехідної економіки;
- виокремити та обґрунтувати сутність поняття “кредитного забезпечення підприємницької діяльності”;
- визначити зміст механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, його складові елементи та обґрунтувати його роль у спрямуванні кредитних ресурсів у реальний сектор економіки;

- визначити особливості реалізації грошово-кредитної політики та базових функцій центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності;
- проаналізувати діючу в Україні практику банківського кредитування суб'єктів підприємницької діяльності та сформулювати пропозиції щодо напрямів її удосконалення;
- обґрунтувати можливі напрями розширення спектру банківських кредитних продуктів у системі заходів із стимулювання виробництва і забезпечення економічного росту в Україні.

Об'єктом дослідження є функціонування банківської системи України у процесі взаємодії з підприємствами реального сектора економіки.

Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають з приводу кредитування банками суб'єктів підприємницької діяльності.

Методи дослідження. Основу дисертаційної роботи утворюють загальнонаукові прийоми і методи досліджень: 1) системної оцінки при визначенні основних сутнісних моментів підприємницької діяльності та функціонування банківської системи; 2) метод аналізу і синтезу для оцінки ролі і функцій центрального банку і комерційних банків у процесі забезпечення грошовими ресурсами виробничих потреб підприємницьких структур; 3) метод групування, порівняння і узагальнення економічних показників для дослідження особливостей і тенденцій організації кредитних взаємин банківської системи з підприємствами; 4) моделювання при визначенні пропозицій щодо оцінки ефективності кредитних вкладень банків, а також оптимізації кредитного процесу.

Інформаційну базу дослідження складають нормативні документи, що регулюють процес кредитування банківською системою суб'єктів підприємницької діяльності: Закони України, Укази президента України, постанови та положення НБУ щодо регулювання банківської діяльності, інші законодавчі документи; матеріали та щорічна звітність діяльності банківської системи; фактичні дані українських банків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні змісту механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності у контексті основних тенденцій і закономірностей розвитку національної економіки в умовах перехідного періоду та відповідних особливостей діяльності банків з приводу організації кредитування підприємств реального сектора економіки. Основні положення дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у наступному:

✓ уточнено визначення підприємницької діяльності як сукупності дій суб'єктів господарювання, спрямованих на створення матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку, результатом чого є неперервність розширеного відтворення. На відміну від існуючих підходів, це вказує на місце і роль підприємницької діяльності у відтворювальному процесі;

✓ запропоноване вперше нове визначення дефініції “кредитне забезпечення підприємницької діяльності”, під яким слід розуміти покриття витрат виробництва суб'єктів господарювання за рахунок кредитних ресурсів, що акумулюються банківськими установами і спрямовуються на поповнення основного та оборотного капіталу підприємств. На відміну від існуючих понять “кредитування”, “фінансове забезпечення”, що мають більш загальне трактування, воно вказує на пріоритетність цільового спрямування банківських ресурсів саме на забезпечення неперервності відтворення на підприємствах реального сектора економіки;

✓ дістала подальшого розвитку класифікація функцій банку як основного фінансового посередника на ринку через визначення у дисертації у рамках функції посередництва в кредиті двох функцій другого порядку: 1) акумуляції тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку; 2) розподілу і перерозподілу акумульованих коштів між суб'єктами ринку. У свою чергу, функцію другого порядку розподілу та перерозподілу акумульованих коштів розмежовано на дві підфункції за спрямуванням кредитних коштів та значенням кредитного забезпечення в розрізі потреб суб'єктів ринку: а)

кредитне забезпечення підприємницької діяльності; б) кредитне забезпечення споживчих потреб суб'єктів ринку. Це дозволило обґрунтувати необхідність цільового спрямування трансформаційної діяльності банків у сфері фінансового посередництва та їх роль у забезпеченні неперервності відтворювального процесу;

✓ обґрунтовано нове поняття “механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності” як сукупність практичних заходів центрального банку та послідовності дій комерційних банків щодо спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів у виробничу діяльність суб'єктів господарювання. Метою функціонування цього механізму як базової основи практичної реалізації кредитного забезпечення є задоволення виробничих потреб суб'єктів підприємництва, а саме – спрямування кредитних ресурсів комерційних банків на формування фінансових ресурсів підприємств. На відміну від існуючого загального поняття кредитного механізму, дефініція “механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності” має більш практичний і конкретний характер, пов'язаний із певними діями банківської системи щодо спрямування кредитних ресурсів саме на задоволення виробничих потреб підприємств реального сектора, а відтак стимулювання ділової активності суб'єктів господарювання;

✓ дістало подальшого розвитку визначення сутності грошово-кредитної політики, яку слід розглядати як складову державного регулювання економіки, котра через комплекс певних інструментів передбачає формування центральним банком вихідних умов практичної реалізації комерційними банками механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, що, відповідно, визначає ступінь забезпечення суб'єктів ринку необхідними кредитними ресурсами та досягнення тих чи інших цілей розвитку економіки;

✓ обґрунтовано нове трактування суті кредитної політики банку як розробки концепції організації кредитних відносин між комерційним банком та його клієнтами – суб'єктами господарювання на мікроекономічному рівні

шляхом визначення послідовності дій щодо практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності. На відміну від існуючих визначень цього поняття, запропоноване у дисертації тлумачення кредитної політики, дозволяє зосередити увагу саме на кредитуванні підприємницьких структур, як пріоритетного напрямку кредитної активності банку.

Практичне значення одержаних результатів. Результатом вирішення комплексу поставлених у дисертації завдань є розробка основ механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, розглянутих як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях, що, на думку автора, може мати безпосереднє практичне значення для удосконалення діяльності банківської системи країни на обох її рівнях – центрального банку та комерційних банків.

Пропозиції щодо удосконалення дієвості інструментів грошово-кредитного регулювання – мінімальних обов'язкових резервів, політики облікової ставки – можуть знайти практичне застосування у реалізації монетарної політики Національного банку України та оптимізації його регулятивного впливу на кредитну активність банківських установ у напрямку кредитного забезпечення підприємницьких структур. Визначені у дисертації положення щодо формування кредитної та процентної політики, оптимізації практичних засад організації кредитних взаємин банків з підприємствами, мінімізації кредитного ризику і розрахунку ефективності кредитних вкладень комерційних банків, а також удосконалення методів кредитування можуть застосовуватись у діяльності банківської системи й мати своїм результатом активізацію кредитного забезпечення нею потреб реального сектора економіки.

Основні положення і рекомендації, сформульовані у дисертації, отримали схвальну оцінку та використовуються у практичній діяльності “Тернопільського Центрального відділення Промінвестбанку України” (довідка № 173 від 11 лютого 2004 р.), Тернопільської обласної філії АКБ “Укрсоцбанк” (довідка №51/01 від 11 лютого 2004 р.), Рівненської філії ТОВ “Укрпромбанк” (довідка №59 від 31 березня 2004 р.), Київського ТББВ №14 “ТАС-

КОМЕРЦБАНК" (довідка №49 від 08 квітня 2004 р.). Наукові результати дисертації безпосередньо використовуються у навчальному процесі в Тернопільській академії народного господарства при розробці методичного забезпечення й викладанні навчальних дисциплін "Гроші та кредит", "Банківські операції", "Центральний банк та грошово-кредитна політика", "Кредитно-комерційна діяльність банків" (довідка № 126 – 25/237 від 2 березня 2004р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднені на вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: міжнародній науково-практичній конференції "Банківська система України: проблеми становлення та перспективи розвитку" (Тернопіль, 1998р.); міжнародній науково-практичній конференції "Финансовый механизм и его регулирование" (Саратов, 2003р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Банківська система в умовах трансформації фінансового ринку України" (Київ, 2003р.); міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених "Актуальні проблеми фінансового менеджменту на підприємствах" (Донецьк, 2003р.); міжнародній науково-практичній конференції "Актуальні питання удосконалення фінансово-кредитного механізму в Україні" (Запоріжжя, 2003р.).

Наукові публікації. За результатами дослідження опубліковано 13 наукових праць загальним обсягом 4,87 друк.арк., у тому числі 9 статей обсягом 3,65 друк.арк. надрукованих у наукових фахових виданнях.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Повний обсяг дисертації – 208 сторінок, у тому числі на 20 з них розміщено 11 таблиць, 9 ілюстрацій, 22 додатків, список використаних джерел зі 206 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН БАНКІВ З ПІДПРИЄМСТВАМИ

1.1. Економічна сутність підприємницької діяльності та значення кредитних важелів для неперервності відтворювального процесу

Однією із найбільш актуальних проблем, що мають досліджуватись у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, присвяченій особливостям перехідного періоду і становленню ринкових відносин, є проблема взаємодії реального та банківського секторів економіки. Річ у тім, що банківський сектор не завжди достатньою мірою виконує своє важливе завдання – кредитування економіки, що є перешкодою для економічного росту. Спад інвестиційної активності до критичного рівня та хронічне недофінансування виробничих фондів реального сектора економіки призвели до нагромадження на діючих підприємствах гігантських обсягів знеціненого кризами морально і фізично зношеного обладнання, погіршення його промислових характеристик, інтенсивного старіння виробничих потужностей і, як наслідок, до різкого зниження конкурентоздатності вітчизняних підприємств.

Спад виробництва, руйнування відтворювального контуру підприємств і майже повна відсутність можливостей до їх самофінансування формують підвищені очікування до наявності зовнішніх (по відношенню до підприємств) інвестиційних ресурсів та обумовлюють, зокрема, потребу у значних обсягах банківських кредитів, які у зв'язку із інертністю реального сектору повинні бути достатньо довгостроковими.

Ці очікування суб'єктів господарювання не завжди співпадають з можливостями банківської системи, яка перебуває в фазі становлення, і не можуть бути повністю задоволені. Розрив у потребах і можливостях створює певну напругу у взаєминах між реальним і банківським секторами економіки і дестабілізує взаємовідносини в системі “підприємство-банк”. З цього приводу, найвагомішим

внеском у питання дієвої взаємодії банківської системи та інститутів вітчизняного підприємництва, повинне стати комплексне дослідження як реального сектору економіки, причин його кризового становища, так і аналіз функціонування банківської системи у механізмі забезпечення неперервності відтворювального процесу, можливостей використання кредитних ресурсів комерційних банків в якості потужного джерела фінансування підприємницької діяльності.

В умовах ринкових перетворень в Україні необхідно, щоб між фінансовим і реальним секторами економіки утримувалась раціональна пропорція: розвиток фінансового сектора повинен відповідати і підкріплюватись розвитком реального сектора економіки. Пропорційний розвиток всіх економічних підсистем забезпечить найкращі можливості для структурної перебудови економіки, активного розвитку інституту підприємництва та удосконалення банківської діяльності, яка власне і має сприяти нормальному функціонуванню даного інституту.

Необхідно відзначити, що ключовим чинником соціально-економічного прогресу країн з ринковим типом господарювання, в тому числі в Україні, є підприємницька діяльність та суб'єкти, що її здійснюють. Однак, слід зауважити, що саме поняття “підприємницької діяльності” з огляду на предмет дисертаційного дослідження потребує більш глибокого науково-теоретичного обґрунтування, узагальнення наукових підходів та концепцій, позаяк в економічній літературі немає єдиного підходу до розуміння сутності цієї категорії. Як правило, поняття “підприємство” та “підприємницька діяльність” вживаються як синоніми.

Так, вивчення теоретичних аспектів суті і змісту підприємництва, почало привертати увагу економістів з давніх часів. Розвиток процесу наукового визначення підприємництва відбувався за кількома етапами.

Видатний американський економіст австрійського походження Йозеф А. Шумпетер (1883 -1950) у книзі “Теорія економічного розвитку”, котра вперше вийшла в 1911 р., трактує поняття “підприємець” як новатор. Функція підприємця, стверджує він, полягає в реалізації нововведень, котрі відіграють головну роль у розвитку капіталістичної економіки, у забезпеченні економічного розвитку: “Підприємцями ми називаємо господарюючих суб'єктів, функцією котрих є саме

здійснення нових комбінацій і котрі виступають як його активний елемент” [195, с. 169-170.]. Вивчаючи закономірності суспільного прогресу, Й. Шумпетер дійшов висновку, що рушійною силою економічного розвитку є підприємець, діяльність якого “полягає в створенні та втіленні нових комбінацій” [195, с. 170].

П. Самуельсон, розглядаючи підприємницьку діяльність, зазначав, що “новатор – це людина прониклива, з оригінальним мисленням і сміливістю. Він може бути не вченим, який саме відкриває новий процес, проте він сам домагається успішного впровадження нових ідей” [166, с. 461].

Основним орієнтиром підприємницької діяльності за умов ринкової системи виступає прибутковість, рентабельність самостійного підприємства. “Мотив прибутку, - зазначає Л. Мізес, - це якраз той чинник, який змушує бізнесмена найефективнішим чином забезпечувати виробництво тих товарів, що їх бажають використовувати споживачі” [131, с. 24].

Спроби теоретичного обґрунтування підприємництва та підприємницької діяльності через розуміння сутності такої категорії як “підприємець” об’єктивно викликає необхідність уточнення визначення суті підприємницької діяльності. В економічній та юридичній літературі можна знайти цілу низку уточнених визначень підприємництва та підприємницької діяльності.

Так, зокрема С.В. Мочерний відзначає, що “підприємницька діяльність – праця індивіда, заснована на розвитку особистісних чинників, розширенні знань про свої можливості, спрямована на досягнення найкращого результату в господарській діяльності, на отримання економічної вигоди і насамперед привласнення додаткового продукту” [136, с. 11].

С.Ф. Покропивний і В.М. Колот вважають, що “підприємництво – це самостійна, ініціативна господарсько-фінансова діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку (доходу) і здійснюється від його імені на власний ризик та під свою особисту майнову відповідальність або ж від імені і під майнову відповідальність юридичної особи – підприємства (організації)” [154, с. 7].

На думку Н.О. Саніахметової “підприємницька діяльність – це спрямована на одержання прибутку економічна діяльність щодо виробництва товарів, виконання

робіт, надання послуг, що має самостійний та ініціативний, творчий та інноваційний, систематичний та ризиковий, правомірний та соціально відповідальний характер, здійснюється легітимним суб'єктом, який несе самостійну юридичну відповідальність” [167, с. 27].

Ось як трактується поняття “підприємництво” в Енциклопедичному словнику підприємця: “Підприємництво – ініціативна самостійна діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку або власного доходу, здійснювана від свого імені, під свою майнову відповідальність або від імені та під юридичну відповідальність юридичної особи. Підприємець може здійснювати будь-які види господарської діяльності, не заборонені законом, включаючи комерційне посередництво, торгівельно-купівельну, консультаційну та іншу діяльність, а також операції із цінними паперами” [198, с. 137–138].

З юридичної точки зору підприємництво визначається у наступний спосіб. Відповідно до ст.1 Закону України “Про підприємництво” від 7 лютого 1991р. (з наступними змінами та доповненнями) “підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством” [4].

Як бачимо, і в законодавстві і у працях зазначених вище економістів поняття підприємництва трактується за допомогою іншого поняття цього ж порядку – “підприємницька діяльність”, однак у різних літературних джерелах саме ці поняття використовуються як синоніми. З цього приводу, доцільним є дослідження економіко-правових аспектів вказаних понять.

Аналіз досвіду правової норми, яка закріплена в ст. 1 Закону України “Про підприємництво”, дозволяє дійти висновку про деяку недосконалість законодавчого визначення підприємництва. Як наслідок, виникають протиріччя між нормативними актами, в яких використовується поняття “підприємництво”, що у свою чергу призводить до певних труднощів при застосуванні цієї норми.

Згідно згаданого закону, під підприємництвом розуміють особливий вид економічної активності, під якою мається на увазі доцільна діяльність, спрямована на одержання прибутку, заснована на самостійній ініціативі, відповідальності й інноваційній підприємницькій ідеї.

Наведені визначення аргументують підприємницьку діяльність з юридичної точки зору і акцентують лише на власній економічній вигоді суб'єктів господарювання, ігноруючи при цьому значення і роль останніх в процесах загальноекономічного розвитку та забезпечення національного ринку високоякісними товарами та послугами.

У інших літературних джерелах можна знайти таке визначення: “ ... підприємництво – це самостійна, ініціативна, постійна, здійснювана на власний страх і ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і торгівлі з метою одержання прибутку” [50, с. 66]. Слід зазначити, що таке визначення підприємництва і відповідне визначення суб'єктів підприємницької діяльності недосконалі.

Недосконалість визначення полягає в тому, що по-перше, законом визначено суб'єктами підприємницької діяльності юридичні особи, засновані не тільки на приватній, а й державній та колективній формах власності, що суперечить самому визначенню підприємництва як “... самостійної ініціативи, систематичної, на власний ризик діяльності... з метою одержання прибутку”. Адже ризикувати підприємець може лише приватним, а не державним чи колективним майном, оскільки спадкоємна безправність породжує не ризик, а лише безвідповідальність.

По-друге, у статті 2 Закону “Суб'єкти підприємницької діяльності” визначається, що суб'єктами підприємницької діяльності (власне підприємцями) можуть бути як фізичні так і юридичні особи. На нашу думку, юридичні особи можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності, тобто суб'єктами господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність. Однак, юридичні особи (зокрема підприємства) не можуть бути підприємцями, це пов'язано з особистим фактором виробництва.

Тому, на нашу думку, суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути: громадяни України, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності, а також юридичні особи будь-яких організаційних форм, засновані на приватній формі власності, відповідно до чинного законодавства України.

Суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути як окремі приватні особи, так і об'єднання партнерів. Приватні особи як суб'єкти підприємництва виступають у цій якості, як правило, шляхом організації одноосібного або сімейного підприємства. Такі підприємці можуть обмежуватися витратами власної праці або використовувати найману працю.

До важливих рис підприємницької діяльності, з нашої точки зору, слід віднести: 1) самостійність і незалежність господарюючих суб'єктів (будь-який підприємець вільний у прийнятті рішень з того чи іншого питання, звичайно, в рамках правових норм); 2) економічна зацікавленість (головна ціль підприємництва – отримання максимально можливого прибутку, а, переслідуючи свої особисті інтереси отримання високого прибутку, підприємець сприяє і досягненню суспільного інтереса); 3) господарський ризик та відповідальність (при будь-яких самих перевірених розрахунках невизначеність і ризик залишаються). Перераховані найважливіші ознаки підприємницької діяльності взаємозв'язані і діють одночасно.

Таким чином, можна стверджувати, що підприємницькою діяльністю є будь-яка корисна для суспільства діяльність із виробництва продукції, надання послуг, що характеризується такими основними ознаками: економічною самостійністю та автономною волею її суб'єктів; ініціативністю; творчим новаторським характером, інноваційністю; систематичністю; здійснюється на власний ризик і під певну особисту майнову відповідальність; здійснюється з метою одержання надприбутку (підприємницького доходу).

Окремо слід відзначити і використання такого поняття як "господарська діяльність". Законом України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 1 червня 2000 р. господарська діяльність визначається як будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт. Можна зробити висновок,

що підприємницька діяльність за своїм змістом вужча ніж господарська діяльність. Іншими словами, поняття господарської діяльності охоплює поняття підприємницької діяльності, тобто є ширшим поняттям.

Щодо формулювання сутності дефініції “підприємницька діяльність”, то його можна визначити, з нашої точки зору, наступним чином: підприємницька діяльність – це сукупність дій суб’єктів господарювання, спрямованих на створення матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку, результатом чого є неперервність розширеного відтворення. Переваги сформульованого нами підходу до визначення підприємницької діяльності полягають у тому, що:

- ✓ по-перше, підприємництво, з нашої точки зору, є складовою підприємницької діяльності і вказує на отримання підприємницького доходу, тобто економічного ефекту від будь-якої господарської діяльності на мікрорівні. Поняття “підприємництво” і “підприємницька діяльність” за своєю економічною сутністю є подібними і в контексті дисертаційного дослідження можуть використовуватись як синоніми;

- ✓ по-друге, підприємницька діяльність вказує на спрямування дій господарюючих суб’єктів саме на отримання прибутку, що у масштабах всієї економіки визначає можливість забезпечення розширеного відтворення;

- ✓ по-третє, підприємницька діяльність є складовою господарської діяльності, оскільки спрямована лише на виробництво (виготовлення) конкурентоздатної продукції та послуг.

Окремо слід визначити, що поняття підприємства є вужчим поняттям за поняття підприємницької діяльності. Під підприємством слід розуміти самостійний господарський статутний суб’єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу) [130, с. 339].

Соціально-економічні аспекти підприємницької діяльності виявляються в тих функціях, що воно виконує в житті суспільства, а саме: задоволення потреб ринку; зростання виробництва на мікро-, а в кінцевому рахунку і на макрорівні; перерозподіл ресурсів і створення такої структури національної економіки, що

відповідає ринковим потребам; поява і розвиток нових напрямків у всіляких сферах економічного та соціального життя; створення нових робочих місць, залучення найманих працівників до управління тощо.

Перебіг ринкових перетворень в економіці України безпосередньо позначається і на підприємницькій діяльності. Необхідно відзначити, що підприємницька діяльність в Україні має певні особливості, які суттєво відрізняють її від підприємництва більшості країн із розвинутими ринковими відносинами. До таких основних особливостей слід, на наш погляд, віднести наступні, а саме: низький рівень технічної озброєності при значному інноваційному потенціалі; низький управлінський рівень, брак знань, досвіду та культури ринкових відносин; прагнення до максимальної самостійності у той час як значна кількість зарубіжних підприємств працюють за умов франчайзинга, субпідряду тощо; поєднання в межах одного підприємства декількох видів діяльності, неможливість в більшості випадків орієнтуватися на одну продуктивну модель розвитку; відсутність системи самоорганізації та недостатня структура підтримки підприємницької діяльності; відсутність повної та вірогідної інформації про стан та кон'юнктуру ринку, низький рівень консультаційних послуг та спеціальних освітніх програм; практична відсутність державної фінансово-кредитної підтримки; недовіра західних партнерів та негативне психологічне ставлення населення до підприємницьких структур.

Крім того, в період ринкового реформування економічної системи суб'єкти підприємницької діяльності зазнають і певні об'єктивні труднощі: відсутність розвиненої інфраструктури матеріально-технічного постачання; зростання трансакційних витрат, пов'язаних з просуванням продукції до кінцевого споживача; знецінення основного та оборотного капіталу внаслідок значних інфляційних процесів першої половини 90-х років, зниження платоспроможного попиту; несприятливий інвестиційний клімат, стрімкий ріст цін на фактори виробництва; висока вартість кредитних ресурсів.

Слід зазначити також, що і стан товарного ринку в Україні, на якому діють суб'єкти господарювання, суттєво відрізняється від економічно розвинутих країн. В умовах трансформації ринкових відносин в Україні, на розвиток підприємництва

мають суттєвий вплив макроекономічні чинники, до числа яких слід віднести наступні:

✓ по-перше, обмеженість внутрішнього попиту та наявність кризи збуту на внутрішньому ринку у зв'язку з браком вільних коштів підприємств та зниженням реальних доходів населення. Причини внутрішніх кризових явищ у суб'єктів господарювання можна згрупувати за певними ознаками, (Додаток А). За таких обставин 42 % підприємств в Україні працює зі збитками.

✓ по-друге, вкрай незначна інвестиційна активність, труднощі переливу коштів з фінансового в реальний сектор економіки, обмежені обсяги кредитних вкладень у господарство. Так, частка кредитних вкладень комерційних банків у ВВП в Україні становить 26 % при 60 % і більше у розвинутих країнах (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Динаміка кредитних вкладень комерційних банків і ВВП України*

	Станом на:			
	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Обсяги ВВП	170070	204190	225810	263228
Кредитний портфель банків, усього	19574	28373	42035	67835
Частка кредитного портфеля у ВВП країни, %	11,5	14	19	25,8
Кредити суб'єктам господарювання, усього	18594	26955	38721	58849
Частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання у ВВП, %	11	13	17,5	22,4

* Розраховано за даними: Бюлетень НБУ. - № 1. - 2004

Кризові явища та процеси у сфері підприємництва, що проявляються останнім часом, пов'язані з нестійкою динамікою чисельності підприємств і зайнятих на них робітників, нерационально сформованою структурою виробництва, як в галузевому так і в регіональному плані, а також з суттєвою “тінізацією” та криміналізацією всіх сфер підприємницької діяльності.

Окреслені макроекономічні чинники, які визначають особливості підприємницької діяльності є, по своїй суті, властивими для перехідного періоду з усіма його нестабільними ознаками.

З огляду на значення підприємницької діяльності в умовах становлення ринкових відносин в Україні, особливу увагу, на наш погляд, необхідно звернути на вивчення питань організації та функціонування сектору малого та середнього бізнесу, позаяк саме ці підприємницькі структури у розвинутих країнах відіграють фундаментальну роль у забезпеченні внутрішнього ринку високоякісними товарами та послугами, спрямування та динаміку соціально-економічного розвитку загалом.

З цього приводу, суб'єкти підприємницької діяльності прийнято класифікувати за окремими критеріями залежно від конкретних завдань дослідження аналізу, мети тощо. Оскільки будь-який бізнес у тій чи іншій мірі пов'язаний із основними фазами відтворювального циклу – виробництвом продукції і послуг; обміном та розподілом товарів, їх споживанням – можна виокремити такі види підприємницької діяльності: виробниче підприємництво, комерційне, фінансове. У той же час кожен із названих видів підприємницької діяльності розподіляється на деяке число підвидів. У загальному вигляді існуючі види і підвиди підприємницької діяльності можна представити у вигляді схеми, що характеризує основні напрями господарювання (Додаток Б.1).

Виробниче підприємництво можна назвати провідним видом підприємницької діяльності. Тут здійснюється виробництво продукції, товарів, робіт, надаються послуги. Однак власне ця сфера діяльності при переході до ринкової економіки піддалася найбільшим негативним змінам: розпалися господарські зв'язки, порушилось матеріально-технічне забезпечення, різко впав збут продукції, погіршився фінансовий стан підприємств.

Найбільший розвиток в умовах переходу до ринку в Україні отримало комерційне підприємництво. Воно характеризується операціями та угодами купівлі-продажу товарів та послуг. Саме тут найшвидше можна отримати віддачу. Так, якщо виробнича діяльність забезпечує, як правило, не більше 10-12% рентабельності підприємства, фірми, то комерційна – 20-30%, а здебільшого і вище.

Відповідно до масштабів діяльності підприємництво поділяють на мале, середнє та велике. Світовий досвід господарювання свідчить, що мале, середнє та велике підприємництво не взаємовиключають, а доповнюють одне одного в єдиній економічній системі країни. Найважливішою складовою ринкової економіки має бути існування та взаємодія багатьох великих, середніх і малих підприємств, оптимальне їх співвідношення.

Широке визнання здатності підприємств малого та середнього бізнесу вносити істотний вклад у вирішення проблем зайнятості, підвищення конкурентоспроможності цілих галузей, підсилило інтерес до вивчення малих фірм, особливостей управління чи аналізу тенденцій зміни стану цього сектора економіки. Однак, практичне вирішення проблем розвитку малого та середнього підприємництва гальмується відсутністю єдиного теоретичного підходу до визначення суті малого та, особливо, середнього підприємства.

Сьогодні у світі нараховується більше 50 статистичних критеріїв віднесення підприємств до групи малих і середніх. У самому загальному вигляді їх можна поділити на якісні (простота системи управління, поєднання в одній особі функцій власника і менеджера, невелика частка ринку і невелика просторова сфера діяльності (звичайно в межах окремого району), досить чітко визначена (звичайно вона визначається самим власником) ціль діяльності і т. д.) і кількісні (чиселіність зайнятих на підприємстві, вартість основного капіталу, обсяг продажів і т. п.).

В Україні суб'єктами малого підприємництва згідно Указу Президента України "Про державну підтримку малого підприємництва" від 12.05.98 р. вважаються: індивідуальні підприємці, тобто фізичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності і що займаються нею без створення юридичної особи; підприємницькі організації зі статусом юридичної особи, будь-якої організаційно-правової форми і форми власності (крім довірчих товариств, банків, страхових компаній, інших фінансово-кредитних і небанківських фінансових установ), а також суб'єкти підприємництва у статутному фонді яких частки, що належать юридичним особам – учасникам і засновникам даних суб'єктів, що не є суб'єктами малого підприємництва, не перевищують 25%.

Крім цього, ці суб'єкти повинні відповідати наступним критеріям: середньоспискова чисельність працюючих за звітний період не перевищує 50 чоловік (при цьому враховуються всі працівники, в тому числі працюючі за цивільно-правовими договорами і суміщництвом); розмір виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 1 млн.грн.

У різних країнах існують свої критерії віднесення підприємства до розряду малих та середніх. У США, скажімо, малими вважають підприємства з кількістю працюючих до 500 чоловік, у Японії – до 300. Українським законодавством до малих підприємств відносять такі, де працює від 15 до 200 чоловік, залежно від галузі або виду діяльності. Малі, середні та великі підприємства – це класифікація лише за кількісними показниками. При чому чіткого поділу між малими та середніми підприємствами немає. В основному такий вид підприємств, як середній бізнес виділений суто теоретично, і є різновидом малого бізнесу.

Згідно Закону України “Про підприємства в Україні” до малих підприємств належать новостворені та діючі підприємства: у промисловості та будівництві з чисельністю працюючих до 200 чоловік; в інших галузях виробничої сфери з чисельністю працюючих до 50 чоловік; у науці і науковому обслуговуванні з чисельністю працюючих до 100 чоловік; в галузях невиробничої сфери чисельністю працюючих до 25 чоловік; у роздрібній торгівлі з чисельністю працюючих до 15 чоловік.

До суб'єктів малого підприємництва не належать довірчі товариства, страхові компанії, банки, інші фінансово-кредитні та небанківські фінансові установи, а також суб'єкти підприємницької діяльності, у статутному фонді яких частки, що належать особам – учасникам та засновникам даних суб'єктів, що не є суб'єктами малого підприємництва, перевищують 25 %.

Чому ж серед різних видів господарської діяльності в умовах перехідної економіки саме розвиткові малого та середнього підприємництва має приділятися підвищена увага? Можливість ефективного функціонування малих форм виробництва визначається рядом їх переваг у порівнянні з великим виробництвом: наближеність до місцевих ринків і пристосування до запитів клієнтури; виробництво

малими партіями, що не вигідно крупним фірмам; виключення зайвих ланок управління тощо. Малому виробництву сприяє диференціація та індивідуалізація попиту в сфері виробничого та особистого споживання.

У свою чергу розвиток малого та середнього бізнесу створює сприятливі умови для оздоровлення економіки: розвивається конкурентне середовище; створюються додаткові робочі місця; активніше йде структурна перебудова; розширяється споживчий сектор. Розвиток малих підприємств призводить до насичення ринку товарами та послугами, підвищення експортного потенціалу, ефективнішого використання місцевих сировинних ресурсів і відтак, з нашої точки зору, саме розвиток малого та середнього сектору підприємницької діяльності можна вважати одним із ключових чинників успішного реформування економіки України на ринкових засадах і формування ефективної господарської системи (Додаток Б.2).

Про значення малого та середнього підприємництва свідчать інтегровані показники, що характеризують стан цього сектору підприємницької діяльності у розвинутих країнах, які підкреслюють фундаментальну роль малого та середнього підприємництва в соціально-економічному та політичному житті кожної країни (Додаток В.1).

Так, частка малих та середніх підприємств у загальній кількості підприємств змінюється по країнах – від 94 % у Великобританії до 99,9 % у Франції. Про місце і значення малого та середнього підприємництва свідчать показники його ролі в ринковій економіці, зокрема частка малого та середнього підприємництва в загальній кількості зайнятих становить понад половину у США та Франції (54 %), у країнах ЄС (72 %), в Італії (73 %), в Японії (78 %) [176, с. 174].

Малі та середні підприємства є об'єктивною необхідністю економіки в умовах ринку й основою підприємницької діяльності, котрі здатні формувати конкурентне середовище. У країнах з розвинутою ринковою економікою ці підприємства складають 90 – 95% від їх загальної кількості і створюють 20 – 60% валового національного продукту країни.

Малі підприємства набули великого поширення не лише економічно розвинутих державах. У країнах Південно-східної Азії, які вийшли останнім часом на передові позиції за виробництвом не тільки товарів народного споживання, а й сучасної наукомісткої продукції, малі та середні підприємства дають до 80% приросту валового національного продукту.

В Україні, особливістю якої була і залишається монополізована структура економіки, малі та середні підприємства ще не набули свого належного поширення і посідають поки що незначне місце у структурі виробництва. Про це свідчать дані, наведені в додатку В.2.

Наведені в таблиці дані свідчать, що Україна поки що значно відстає у розвитку і функціонуванні малих та середніх підприємств від країн Східної Європи та економічно розвинутих країн. Так, за часткою малих підприємств у загальній кількості суб'єктів господарювання вона відстає від країн Східної Європи в 2,5 раз, від економічно розвинутих країн світу – у 4,5 раз, за часткою малих підприємств на 1 тис. жителів, відповідно в 2 і 5 разів, за внеском малих підприємств у валовий національний продукт – у 3 і 4 – 6 разів.

За даними Державного комітету статистики України, на початку 2002 року у сфері малого підприємництва в Україні налічувалося понад 233 тисячі суб'єктів господарювання (без фермерських господарств) із чисельністю зайнятих до 50 осіб, або на 18,5 відсотка більше, ніж у 1999 році. Кількість працюючих у зазначеній сфері за цей період збільшилася на 7,8 % і становила понад 1,8 млн. осіб. На початку 2002 року на 10 тисяч населення в Україні припадало 48 діючих малих підприємств. У 2001 році ними вироблено продукції та надано послуг на суму 23,3 млрд. грн., що становило 7,3% від загального обсягу виробництва в Україні, а частка створеного ними ВВП у 2001 році зросла до 10 відсотків [58, с. 13].

Отже, світовий досвід показує, що малі та середні підприємства є невід'ємною і найдинамічнішою складовою у структурі суспільного виробництва в країнах з розвинутою ринковою економікою.

Аналіз роботи малих підприємств в Україні свідчить, що докорінного перелому в їх розвитку ще не відбулося. Вони ще не відіграють помітної ролі у

формуванні виробництва товарної маси, наданні послуг, виконанні робіт, а тим більше в експортному потенціалі країни.

Проте саме малі та середні підприємства мають відігравати винятково важливу роль під час переходу до ринкової економіки. Загалом активізація розвитку малого та середнього підприємництва є невід'ємною умовою успішного провадження заходів із ринкового реформування економіки, позаяк саме малий та середній бізнес стимулює ринкову конкуренцію та структурну перебудову, а також появу середнього класу власників, що є ознакою політичної стабільності в суспільстві.

До основних факторів, що визначають нестійкість малого та середнього підприємництва в умовах перехідної економіки слід віднести: обмеженість фінансових ресурсів; високий вплив ринкової кон'юнктури; нестабільність доходів; слабе сегментування власної частки ринку; висока вразливість до несприятливих економічних факторів (інфляції, циклічних коливань, податкового тиску тощо); значна імовірність банкрутства; вузьке коло споживачів та постачальників; локальність ресурсів і збутових ринків тощо.

Особливо слід виокремити проблему нестачі фінансових ресурсів, розв'язання якої потребує оптимізації політики запозичень з метою підвищення рентабельності та платоспроможності підприємств. У цьому зв'язку, на сьогодні найбільш гостро для підприємств реального сектора стоїть проблема оптимального управління фінансовими ресурсами. При цьому провідне місце тут належить проблемі достатності обігових коштів, наявності адекватних механізмів їх планування (прогнозування) і поповнення та ефективного використання. Управління фінансами підприємства передбачає передусім встановлення оптимального співвідношення власного та залученого капіталу, тобто пошук раціональної структури капіталу.

Подальший розвиток підприємницької діяльності значною мірою залежить від розміру капіталу (фінансових ресурсів), спрямованого на розвиток виробництва і може здійснюватись як за рахунок самофінансування (власні ресурси), так і надходжень від зовнішніх джерел фінансування (кредити, позики, гранти, субвенції та інше). З цієї точки зору важливим видається правильне розуміння самої дефініції

“фінансові ресурси”. При найбільш загальному підході під фінансовими ресурсами підприємства прийнято вважати сукупність усіх видів грошових доходів та надходжень, що перебувають у розпорядженні суб’єктів господарювання і призначені для виконання фінансових зобов’язань, здійснення витрат на розширене відтворення й економічне стимулювання працівників [93, с. 394-395].

Однак більш точним, на наш погляд, є визначення професора С.І. Юрія, згідно якого “фінансові ресурси – це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу і використання валового внутрішнього продукту за певний період часу (макрорівень). Поняття фінансові ресурси визначають також як акумульовані підприємством з різних джерел грошові кошти, які надходять в його обіг і призначені для покриття потреб підприємства (мікрорівень)” [189, с. 28].

На наш погляд, саме вирішення проблеми забезпечення підприємницької діяльності належним обсягом фінансових ресурсів повинно стати ключовим елементом у системі заходів економічної політики, спрямованої на успішну реалізацію ринкових реформ і стимулювання розвитку виробництва.

Формування фінансових ресурсів здійснюється за рахунок власних та прирівняних до них коштів, мобілізації ресурсів на фінансовому ринку й надходження грошових коштів від банківської системи у порядку перерозподілу. Фінансові ресурси прийнято поділяти на власні та позичені (Додаток Д.1).

До власних належать засоби : а) сформовані за рахунок зовнішніх джерел, що включають кошти засновників, тобто пайовий та акціонерний капітал; б) сформовані за рахунок внутрішніх джерел (нерозподілений прибуток; резервні фонди; амортизаційні відрахування та цільові надходження). Позичені кошти формуються також за рахунок зовнішніх та внутрішніх джерел. До запозичених коштів, сформованих за рахунок зовнішніх джерел на фінансовому ринку відносять довгострокові та короткострокові кредити, випуск облігацій, фінансовий лізинг. Кредиторська заборгованість та відстрочена податкова та інші види заборгованостей складають позичені кошти підприємств внутрішнього походження.

Необхідно відзначити, що в структурі фінансових ресурсів підприємств у ринкових умовах господарювання одне із провідних місць належить банківському

кредиту. Роль кредиту в фінансовій діяльності зарубіжних фірм досить значна. У ряді досліджень відзначається, що у США, Великобританії, Німеччині, Японії, Канаді розміщення акцій не є найважливішим джерелом фінансування фірм. Так, у 1970-1985 роках акції давали тільки 2,1% всіх зовнішніх джерел фінансування американських фірм. Облігації складають 29,8% зовнішнього фінансування, разом з акціями 31,9%, тобто менше третини зовнішніх джерел (виключення - Канада). Банки – найбільш важливе джерело зовнішнього фінансування фірм. В США, як і в інших розвинутих країнах, 61,9% зовнішнього фінансування – це банківські позички. У цій країні фірми щорічно залучають у середньому у двадцять п'ять разів більше коштів у вигляді банківських позичок, аніж за рахунок акцій [132, с. 210].

Банківські кредити значно прискорюють процес відтворення на всіх його етапах - виробництва, розподілу, обміну і споживання. За їх рахунок формуються основні фонди та обігові кошти, здійснюються розрахунки між товаровиробниками, збільшується обсяг грошової маси в обігу, прискорюються процеси реального накопичення, виробничого і соціального розвитку підприємств. Порівняльна характеристика використання власних і запозичених джерел фінансування підприємств, приведена у додатку Д.2, засвідчує ряд переваг позичених ресурсів у процесі формування капіталу.

Загальні тенденції у сучасному розвитку кредитних операцій вітчизняної системи комерційних банків свідчать про суттєві зрушення у обсягах кредитних вкладень в економіку країни, підвищення ролі банківського кредиту в кредитному забезпеченні виробничого сектора необхідними грошовими ресурсами. Останнім часом частка банківських позик у валовому внутрішньому продукті України зросла з 11,2% у 2000 році до 25,8 % станом на 1.01.2004 року. Поточні зобов'язання малих підприємств за короткостроковими банківськими кредитами за 2001 рік збільшилися на 41,2% і на 01.01.2002р. перевищили 2,014 млрд. грн., або становили 7,2 відсотка заборгованості за кредитами, спрямованими банками в реальний сектор.

Однак, як уже зазначалося, вище у порівнянні із розвиненими країнами частка банківських кредитних вкладень у валовому внутрішньому продукті в Україні знаходиться на вкрай незначному рівні. Це свідчить про необхідність посилення

роботи комерційних банків у напрямку кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, а саме – спрямування кредитних ресурсів на кредитне забезпечення реального сектора економіки.

З нашої точки зору, цілий ряд факторів, головними серед яких є низький рівень кредитоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, високі процентні ставки за кредитами, складність та недосконалість механізму реалізації положень законодавства про банкрутство, визначають недостатні обсяги кредитування підприємств в Україні.

В українських підприємств, як правило, серед короткотермінових зобов'язань переважає кредиторська заборгованість. Так, на початок 2001 року кредиторська заборгованість вітчизняних підприємств становила майже 40% балансу, в той час як у Франції цей показник дорівнює близько 23, а в Німеччині близько 13%. Причому у зарубіжних підприємств з кількістю працюючих понад 2000 чоловік питома вага цього джерела фінансування становить лише 6% (у Франції трохи більше – 13%). На малих же підприємствах з кількістю працівників до 20 осіб це джерело використовується інтенсивніше (в Німеччині – 16%, у Франції – 26% усього капіталу). Це пов'язано передусім із рівнем кредитоспроможності підприємств малого і середнього бізнесу [176, с. 31].

У цьому зв'язку, важливо відзначити, що саме банківські кредити, на нашу думку, є тим потенційно потужним джерелом фінансування підприємницької діяльності в Україні, яке спроможне належним чином вплинути на стимулювання господарської активності і прискорення економічного зростання. Однак, незначний рівень використання суб'єктами господарювання кредитних ресурсів свідчить про необхідність активізації роботи вітчизняної банківської системи у цьому напрямку.

Питання про співвідношення власних та запозичених джерел фінансування виробничої діяльності підприємств розглядається, як правило, з точки зору довготермінових запозичень з метою формування основного капіталу. Однак, актуальною проблемою для суб'єктів підприємницької діяльності є також розробка ефективної стратегії короткотермінового залучення банківських кредитів з метою забезпечення гнучкого фінансування поточної діяльності.

Відтворювальний процес, як відомо, відбувається за умов неперервності виробництва. При цьому власне відтворення об'єднує процеси виробництва і обігу в їх неперервному відновленні, забезпечуючи не лише постійне створення валового внутрішнього продукту, але і відтворення системи виробничих відносин. Із точки зору створення умов безперебійного процесу відтворення, саме належне кредитне забезпечення, тобто забезпечення виробничого процесу необхідними кредитними ресурсами, є визначальним фактором ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності на ринку товарів та послуг. Це вказує на провідну роль банківського кредиту у процесі формування ресурсів підприємств з огляду на обмежені можливості залучення коштів з інших джерел.

Необхідність належного теоретичного обґрунтування цього процесу з точки зору ролі банківських установ і їхніх кредитних операцій для підприємницької діяльності призводить до об'єктивної потреби визначення самого поняття “кредитне забезпечення підприємницької діяльності” як окремої дефініції, що обумовлено необхідністю формування адекватної теоретичної бази і понятійного апарату для належного розкриття предмету дисертаційного дослідження.

Під кредитним забезпеченням підприємницької діяльності, з нашої точки зору, слід розуміти покриття витрат виробництва суб'єктів господарювання за рахунок кредитних ресурсів, що акумулюються банківськими установами і спрямовуються на поповнення основного та оборотного капіталу підприємств. Власне кажучи, на сьогодні, банківські кредити можуть стати одним із найважливіших джерел фінансування виробничої діяльності господарюючих суб'єктів. Відтак з'ясуванню теоретичних аспектів сутності цього процесу може сприяти виділена нами дефініція “кредитне забезпечення підприємницької діяльності”, яка відображає процес спрямування банківських ресурсів саме на забезпечення неперервності відтворення на підприємствах.

Отже можна зробити висновок, що пропонується у дисертаційному дослідженні дефініція має більш конкретний характер аніж широко вживаний термін “кредитування”, який означає “надання суб'єктові господарювання банківських кредитів на засадах платності, строковості й повернення. Є однією з

форм фінансового забезпечення відтворювальних витрат суб'єкта господарювання” [93, с. 252]. Термін “кредитне забезпечення” більшою мірою характеризує саме цільове спрямування коштів – на виробничу діяльність підприємницьких структур, що характеризує саме продуктивне використання наданих у позику коштів – на формування основного та оборотного капіталу. Відповідно до цього, мета кредитного забезпечення, на відміну від кредитування, що абстрактно виражає перерозподіл тимчасово вільних коштів в економіці, є чітко визначеною і складає забезпечення ресурсами саме підприємницької діяльності, що в кінцевому підсумку визначає неперервність відтворення і зростання виробництва.

У ряді літературних джерел зустрічається термін “кредитне забезпечення” як практичної реалізації принципу кредитування – забезпеченості кредиту, сутність якого полягає у тому, що кредит повинен надаватися під певні встановлені законодавством форми забезпечення. Так, О.О. Терещенко вважає: “У разі, якщо позичальник не в змозі виконати свої зобов'язання у передбачені кредитним договором строки, кредитор може задовольнити свої вимоги за рахунок кредитного забезпечення. Саме тому наявність у позичальника достатнього кредитного забезпечення є складовим елементом його економічної кредитоспроможності” [176, с. 257].

Вживаний у цьому контексті термін “кредитне забезпечення”, з нашої точки зору, відрізняється від виокремленої нами дефініції “кредитне забезпечення підприємницької діяльності”, позаяк він відображає лише певні умови видачі кредиту. На відміну від цього терміну пропонується у дисертації дефініція “кредитне забезпечення підприємницької діяльності” визначається нами як пріоритетне спрямування комерційними банками кредитних ресурсів на виробничі потреби господарюючих суб'єктів реального сектора економіки. І саме у такому контексті розгляду кредитної діяльності банків з точки зору її кінцевих цілей для економічного розвитку вказує на необхідність використання виділеної нами дефініції для подальшого теоретичного обґрунтування шляхів оптимізації роботи банківської системи країни: спрямування її на активізацію підприємницької діяльності.

Щодо поняття фінансового забезпечення, то в економічній літературі зустрічається таке визначення: “Фінансове забезпечення відтворювального процесу – це покриття відтворювальних витрат за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються суб’єктами господарювання і державою ” [185, с. 37]. А також зазначається, що формами фінансового забезпечення є самофінансування, кредитування й державне фінансування, а інструментами механізму фінансового забезпечення – склад і структура його джерел [185, с. 42]. Однак такий підхід слід вважати надто узагальнюючим і таким, що не відображає конкретні цілі формування і спрямування ресурсів, особливо стосовно діяльності банківської системи.

На сьогодні, потенціал найбільших банків України робить принципово можливим вирішення завдання, в певній мірі, простого відтворення і поповнення щорічного вибуття активної частини виробничих фондів. Однак, потрібно мати на увазі, що однією з основних цілей комерційних банків є отримання максимального прибутку. У цьому зв’язку банки зацікавлені в надійних клієнтах, які у відносно короткі строки можуть забезпечити оборот великого обсягу кредитних ресурсів, повернути основний борг і сплатити банку законну винагороду в вигляді процентів за кредит. Звичайно, інтереси підприємств реального сектора загалом та малого і середнього бізнесу зокрема, не завжди збігаються з інтересами банків і останні далеко не завжди схильні кредитувати такого роду позичальників у зв’язку із досить високим ступенем ризику в перехідній економіці.

Нині внутрішні джерела інвестування підприємств - самофінансування із фондів розвитку, емісійні ресурси тощо – є малопотужними (особливо з урахуванням кризового стану більшості вітчизняних виробників і низьким рівнем розвитку фондового ринку), що потребують залучення зовнішніх джерел поповнення ресурсів. У зв’язку з цим особливий інтерес представляє оцінка потенціалу тих фінансових ресурсів, які через банківську систему і її позичкові операції могли б бути направлені на підйом реального сектора економіки.

Загальний розвиток і стабілізація економічної системи України, порівняно низькі темпи інфляції та відсутність стрибкоподібних змін валютного курсу є тими факторами, що слугують підвищенню довіри населення до банківських установ.

Протягом 2001-2004 років у державі значно зросли розміри вкладів населення на депозитні рахунки в банківській системі, про що свідчать дані таблиці 1.2. Так, на початок 2004 року вкладення населення у національній валюті зросли на 62,2 %, а в іноземній – на 75,2 % у порівнянні із аналогічним періодом 2003 року.

Таблиця 1.2.

Обсяги залучених банками коштів від фізичних осіб і величина кредитних вкладень у реальний сектор економіки України*

	1.01.2001	1.01.2002	Темпи Приросту %	1.01.2003	Темпи Приросту %	1.01.2004	Темпи приросту, %
Вклади населення, Усього:	6780	11338	167	19302	170	32309	167
У тому числі:							
- у національній валюті;	3481	6566	189	11601	177	18817	162
- у іноземній валюті.	3299	4772	145	7701	161	13492	175
Кредити, надані банками, усього:	19574	28373	145	42035	148	67835	161
У тому числі:							
- у національній валюті;	10568		150	24463	154	39563	162
- у іноземній валюті.	9006	12528	139	17572	140	28272	161

*Розраховано за даними: Бюлетень НБУ. – 2004. - № 1.

Усе це свідчить про поступове насичення ринку вільними коштами – сьогодні пропозиція кредитних ресурсів значно перевищує попит на них. Водночас, упродовж 2001-2004 років спостерігається чітка тенденція до збільшення кредитних вкладень в економіку, причому перевага надається кредитуванню в національній валюті. Проте слід зауважити, що надані кредитні ресурси, як правило, мають короткостроковий характер і суттєвого впливу на розвиток підприємницької діяльності не мають.

Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, суб'єкти підприємницької діяльності на ринку банківських послуг, як правило, виступають у ролі споживачів кредитних ресурсів. Разом із тим, взаємна вигідність ефективної співпраці підприємницьких структур та комерційних банків очевидна. Збільшення обсягів

кредитних вкладень для банківських установ призводить до збільшення доходності активних операцій у вигляді відсотків за користування позичками. Для економічних агентів кредитне забезпечення виробничої діяльності має подвійний вплив: по-перше – дозволяє покривати свої виробничі витрати з метою неперервності відтворювального процесу; по-друге – стимулює ефективність використання банківських позичок у якості джерела фінансових ресурсів.

Слід зазначити, що малий та середній бізнес є фактором зміцнення ресурсної бази банківської системи, розширення можливостей кредитної діяльності банків та зниження ризиків шляхом диверсифікації кредитного портфеля. Відтак кредитну підтримку комерційними банками малого та середнього бізнесу (за умов створення державою сприятливої ситуації для залучення інвестицій та нагромадження капіталу у цій сфері) слід вважати, на нашу думку, перспективним напрямком орієнтації кредитної політики банківських установ у плані спрямування їх діяльності на розвиток реального сектора економіки.

Якщо у розвинутих країнах світу швидко формується технологічний спосіб виробництва, заснований на автоматизованій праці з використанням інформаційних технологій (у результаті ці країни отримали назву пост-індустріальних), то в Україні переважає технологічний спосіб виробництва, який базується переважно на ручній та машинній праці. Це значно впливає на особливості підприємницької діяльності. Власне, ці обставини вимагають перегляду участі кредитних важелів у стимулюванні підприємницької діяльності, що передбачає спрямування кредитних ресурсів комерційних банків передусім на технічне переоснащення підприємницької діяльності, активну співпрацю банківських установ із суб'єктами господарювання в процесах перерозподілу грошових коштів, підвищення ролі та значення кредиту для відродження вітчизняного виробництва.

Як зазначалося вище, позичені ресурси загалом, і банківський кредит зокрема є вагомим джерелом фінансових ресурсів підприємств, що має значний стимулюючий вплив на виробничу активність (при оптимальній відсотковій ставці за користування ним). Виходячи із цього, необхідно, на наш погляд, розглянути особливості руху капіталу підприємств з точки зору ролі та значення банківського

кредиту у забезпеченні неперервності відтворювальних процесів. Необхідність в кредитних ресурсах обумовлюється такими двома ключовими факторами: а) коливання потреби в обігових коштах суб'єктів підприємницької діяльності; б) виникнення потреби у створенні та відновленні основного капіталу підприємств. Умовно стадії виробничого процесу на рівні підприємства можна зобразити у вигляді схеми, що відображає послідовність руху капіталу та розподіл фінансових ресурсів підприємств (Додаток Е).

Рух оборотного капіталу представляє собою послідовний неперервний його перехід з однієї функціональної форми в іншу. Цьому процесу об'єктивно притаманна нерівномірність, що обумовлюється індивідуальним характером кругообороту фондів на кожному підприємстві внаслідок відмінностей організаційно-технічних характеристик виробництва і реалізації продукції. Потреба в обігових коштах залежить від багатьох факторів, специфічних для кожного підприємства: сезонності виробництва; характеру кінцевої продукції та сировини, яка використовується; величини робочого періоду; співвідношенням між часом виробництва та часом обігу продукції; рівня цін на неї тощо.

У цьому контексті необхідно розуміти, що одним із ключових джерел оперативного поповнення оборотного капіталу підприємств можуть бути короткострокові позички банків. Довгострокових кредитних вкладень підприємство потребує при формуванні основного капіталу: придбання основних фондів та нематеріальних активів. Зрозуміло, що індивідуальність кругообороту капіталу підприємства об'єктивно обумовлює можливість невідповідності між потребою в обігових коштах та фактичною наявністю їх в даний момент. При цьому може виникати як тимчасовий надлишок грошових коштів, так і необхідність в залученні додаткових грошових ресурсів.

Загально визнаною в економічній літературі закономірністю, яка визначає необхідність функціонування кредиту, є тимчасове вивільнення грошових коштів та поява тимчасової потреби в них в процесі кругообігу капіталу [66; 70; 73]. У цьому зв'язку, саме неперервність кругообігу капіталу господарюючих суб'єктів у різних секторах економіки є визначальним моментом у розумінні тієї ролі, яку повинне

відігравати кредитне забезпечення підприємницької діяльності в процесі розширеного відтворення загалом.

Можливість оперативного залучення додаткових ресурсів у вигляді банківських позичок є, на нашу думку, тим ключовим фактором прискорення індивідуального кругообороту капіталів у підприємств, який спроможний стати основою підприємницької активності та економічного росту. Використання позичкових коштів дозволяє забезпечити підприємство грошовими коштами, які необхідні йому в даний момент для безперебійної роботи. В цьому і виявляється перевага в участі кредиту перед власними коштами.

Виникнення потреби в позичкових коштах, враховуючи аналіз кругообороту обігових коштів, зумовлено дією внутрішніх і зовнішніх факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Недостатність власних коштів, різні терміни індивідуальних кругооборотів капіталу, несвоечасність поступлення виручки від реалізації продукції і надання послуг та інші причини екзогенного та ендогенного характеру викликають потребу в додаткових джерелах фінансування. При цьому екзогенні причини можна звести до наступних: наявності та темпів інфляції; стану економічного розвитку держави; структурної збалансованості економіки і платоспроможності економічних суб'єктів; фінансова ситуація в державі та інвестиційний клімат тощо. Що ж стосується ендогенних факторів необхідності кредиту у складі джерел формування обігових коштів, то вони пов'язані, перш за все, із специфікою виробництва та реалізацією продукції, особливостями кругообороту авансованої вартості.

Використання банківських позичок як джерела поповнення фінансових ресурсів підприємства має як свої переваги, так і недоліки. До переваг слід віднести: проценти за користування позикою відносяться на собівартість, крім того, кредит є мобільним джерелом фінансування поточних потреб кругообігу капіталу суб'єктів господарювання. Недоліками у використанні кредиту як джерела фінансування обігових коштів є те, що із збільшенням його питомої ваги підвищуються суми сплати процентів, а це в значній мірі зменшує прибутковість суб'єктів підприємницької діяльності. Крім того, конкретні цілі підприємницької діяльності,

на які потрібно залучити кредит, далеко не завжди можуть влаштувати банк за ступенем ризику.

Для перехідного періоду розвитку ринкового середовища характерним є обмежений доступ підприємницьких структур до кредитних ресурсів комерційних банків, зниження ролі та значення банківського кредиту в процесах формування фінансових ресурсів підприємницьких структур. Однак, як зазначалася вище, банківський кредит в умовах недостатності фінансових ресурсів для самофінансування підприємницьких структур, а також порівняно низького рівня розвитку вітчизняного фондового ринку, повинен стати найвагомим джерелом поповнення виробничого капіталу підприємств реального сектора економіки. За таких обставин саме робота банківської системи може стати тим потужним важелем впливу, який спроможний забезпечити активний розвиток підприємницької діяльності, неперервність розширеного відтворення та подолання кризових явищ у реальному секторі, притаманних перехідному періоді.

Слід зазначити, що умовою побудови принципово нових взаємин між банками та суб'єктами підприємницької діяльності, основою яких є партнерські відносини, на наш погляд, є те, що між функціонуванням капіталу підприємств, результативністю їх виробничої діяльності, з однієї сторони, та процесів мобілізації, розподілу та перерозподілу тимчасово вільних коштів через банківську систему – з іншої, повинен прослідковуватись тісний взаємозв'язок.

За таких обставин, можна стверджувати, що лише за умови пропорційного розвитку та взаємодії різних економічних підсистем, зокрема банківського та реального секторів, можливе зростання вітчизняної економіки в цілому. З цією метою, слід звернути особливу увагу на вивчення та узагальнення світового досвіду, пошук нових дієвих важелів економічного впливу банківської системи на розвиток підприємницької діяльності в Україні.

1.2. Зміст діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці і роль кредитних операцій у загальній структурі банківських вкладень

Як уже зазначалося у п. 1.1. дисертаційного дослідження, особливу роль у перерозподілі сукупного оборотного капіталу відіграє банківська система, котра акумулює тимчасово вільні грошові кошти суб'єктів ринку та за допомогою коротко- і довгострокового кредиту забезпечує внутрішньогалузевий, міжгалузевий, внутрішньорегіональний та міжрегіональний перерозподіл. З цього приводу, банківську систему слід розглядати як важливий елемент ринкової економіки, котра забезпечує як регулювання грошового обігу, так і рух, перерозподіл і ефективне використання фінансових ресурсів.

Перехід до ринкової економіки зумовлює підвищену увагу до банківської системи країни, адже вона є найважливішою ланкою ринкової інфраструктури, оскільки забезпечує практично весь рух грошових потоків в економіці, створюючи базові передумови неперервності виробництва. Слід наголосити, що практична діяльність підприємницьких структур без ефективно функціонуючої банківської системи не можлива, позаяк акумульовані через банківську систему грошові ресурси, в умовах ринкового господарювання, є найважливішим джерелом поповнення фінансових ресурсів підприємств.

Поняття банківської системи може бути сформульоване як законодавчо визначеної, чітко структурованої сукупності фінансових посередників, які займаються банківською діяльністю на постійній професійній основі і функціонально взаємозв'язані в самостійну економічну структуру.

Необхідність формування банківської системи, як особливої структури, визначається двома групами причин: 1) пов'язаних із необхідністю здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами – забезпечення сталості грошей і стабільної роботи всіх банків; 2) пов'язаних із функціонуванням грошового

ринку, забезпеченням збалансованості попиту і пропозиції на ньому з точки зору ефективного акумулювання і перерозподілу кредитних ресурсів.

Разом з тим, специфіка банківської системи, її визначальні ознаки зумовлюються саме банківською діяльністю, що згідно чинного законодавства України передбачає виконання у сукупності трьох функцій: 1) залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; 2) розміщення зазначених коштів від свого імені і на власних умовах; 3) відкриття і ведення рахунків фізичних та юридичних осіб.

Власне банки, із-за нерозвиненості фондового ринку, в перехідній економіці є головними фінансовими посередниками, які покликані забезпечувати кредитами підприємницьку діяльність. Банк, функціонуючи в сфері обміну, активно впливає на всі стадії суспільного відтворення, на стан забезпечення підприємницької діяльності необхідними кредитними ресурсами. Це обумовлює необхідність теоретичного дослідження загальних засад функціонування банків та обґрунтування можливих шляхів дієвої взаємодії з суб'єктами підприємницької діяльності. Розкриття змісту діяльності банків як основних фінансових посередників в економіці перехідного періоду визначається потребою всебічного обґрунтування тієї ролі, яка належить банківським установам у кредитному забезпеченні підприємництва та розвитку ринкових відносин.

У ринкових умовах господарювання загальноекономічна роль банків як основних суб'єктів кредитних відносин суспільства визначається їхніми можливостями залучати тимчасово вільні грошові кошти та спроможністю ефективно використовувати акумульовані ресурси для задоволення фінансових потреб реального сектора економіки з метою забезпечення безперервності індивідуальних кругооборотів капіталів підприємств. Саме від здатності банківської системи забезпечувати потреби суб'єктів господарювання необхідними грошовими ресурсами значною мірою залежать перспективи подолання спаду вітчизняної економіки, який відбувся у процесі ринкової трансформації, та її подальшого зростання.

Йдеться передусім про акумуляцію тимчасово вільних грошових ресурсів шляхом залучення їх у вклади і перетворення на позичковий капітал через видачу кредитів. Банківські кредити, що використовуються на розширення виробництва і розвиток споживчого ринку, у свою чергу, впливають таким чином не лише на поточну виробничу, а й на структурну та інвестиційну політику підприємств, визначаючи можливості економічного зростання.

З цієї точки зору, саме визначення економіко-правової сутності банку є необхідним моментом у розумінні ролі банківської системи у процесах забезпечення реального сектора необхідними грошовими коштами. Одним із найпоширеніших трактувань суті комерційного банку є трактування Ю.І. Коробова, що розглядає його як інститут кредитної системи, який немає права емісії банкнот [34, с. 107]. Таке розуміння, однак, більше вказує на головну відмінність комерційного банку від центрального, аніж справді подає ґрунтовне визначення суті комерційного банку.

Іншим є підхід згідно якого поняття банку трактується як установа чи підприємство, що виконує певний набір операцій або надає певні послуги. Наприклад, “комерційний банк – це установа, що кредитує суб’єктів господарювання, приватних осіб і виконує розрахунково-касове обслуговування”. Саме до такого визначення суті комерційного банку схилився колектив авторів під керівництвом Л.А. Дробозиной [153, с. 464]. Дещо іншої думки щодо суті комерційних банків дотримується В.І. Колесников, а саме “банки - це кредитні організації, що мають виключне право здійснювати у сукупності наступні банківські операції: залучення грошових коштів у вклади коштів фізичних та юридичних осіб, розміщення їх від свого імені і за свій рахунок на умовах поверненості, платності і строковості, ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб” [36, с. 433]. Проте вадою визначень, побудованих за подібним принципом, є відсутність єдиного підходу щодо окреслення конкретного кола операцій банків, наведених у дефініції. Річ у тім, що воно може охоплювати широкий спектр фінансових послуг, причому тих, які притаманні не обов’язково саме банкам, а й іншим фінансово-кредитним інститутам, що значно ускладнює правильне трактування суті банківських установ.

На думку О.І Лаврушина, “банк можна визначити як підприємство або грошово-кредитний інститут, який здійснює регулювання платіжного обороту у готівковій та безготівковій формах” [35, с. 18]. Однак, такий підхід до розуміння сутності банку не відображає специфіки банківських установ як фінансових посередників, спроможних акумулювати та перерозподіляти тимчасово вільні грошові ресурси.

Якщо йдеться про юридичний аспект визначення суті банку, то у такому разі справді важливого значення набуває перелік операцій, які можуть виконувати банківські установи відповідно до законодавства тієї чи іншої країни. До такого переліку як правило входять операції, які згідно із чинними нормативними актами належать виключно до банківської діяльності. Так, згідно Закону України “Про банки і банківську діяльність” під банком слід розуміти юридичну установу, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності банківські операції щодо залучення у вклади грошових коштів фізичних та юридичних осіб та розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [1].

У Фінансово-кредитному словнику банки визначаються як “особливі інститути, що акумулюють грошові кошти і нагромадження, надають кредит, здійснюють грошові розрахунки, випуск грошей в обіг, операції з цінними паперами та ін” [184, с. 90]. У праці С.В. Мочерного наводиться аналогічне визначення, доповнене, однак, операціями з золотом [135, с. 194]. Ці тлумачення сутності банку відображають банківську установу лише з позицій здійснення нею окремих видів операцій або виконання певних функцій.

З нашої точки зору, банк є основою кредитної системи, позаяк саме він забезпечує перелив тимчасово вільних грошових коштів від суб’єктів економічних відносин, що мають їх надлишок - до суб’єктів, котрі відчувають потребу у додаткових грошових ресурсах, здійснює кредитне забезпечення підприємницької діяльності у відповідності до тих завдань соціально-економічного розвитку, що постають перед країною у той чи інший історичний період. Так, у вітчизняних

умовах реформування економіки, коли головними цілями є забезпечення стійких темпів виробничого зростання і подолання спаду, саме завдання щодо стимулювання підприємницької діяльності загалом і розвитку малого та середнього бізнесу зокрема через кредитну активність банківської системи, дозволяють розглядати банк передусім як кредитний інститут. Інакшими словами, попри багатопрофільну та багатофункціональну роботу банків на грошовому ринку, їх необхідно, на наш погляд, розглядати за нинішніх обставин передусім як інститути кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

З цих же позицій можна погодитися і з твердженнями, згідно яких банк є великою, складною, ієрархічною, динамічною і цілеспрямованою системою, що здатна до розвитку [81, с. 14]. Підставою для такої характеристики банківської установи є, на нашу думку, такі міркування:

✓ по – перше, це утворення, яке відноситься до економічної сфери діяльності, котре підпадає під вплив певних основних економічних законів: його робота визначається законами попиту і пропозиції, орієнтована на досягнення певного економічного результату;

✓ по-друге, на відміну від інших економічних суб'єктів, його діяльність пов'язана зі зберіганням і трансформацією грошових коштів – вкладів, позик. Ведення структурних характеристик за типами, обсягами, строками і резервами депозитних і кредитних коштів визначає цей об'єкт як систему, яка акумулює та трансформує різноманітні види грошових ресурсів;

✓ по-третє, подальша конкретизація міжелементних зв'язків виду “грошові кошти, що залучаються – грошові кошти, які надаються” дозволяють ідентифікувати їх на основі ознаки отримання банківської маржі, яка залежить від співвідношення процентних ставок за вкладами та позиками.

Отже, загалом, з нашої точки зору, банк можна розглядати як фінансовий посередник в економіці, що забезпечує перерозподіл тимчасово вільних грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення виробничих і невиробничих потреб, внаслідок чого підтримується неперервність процесу розширеного відтворення. При цьому необхідно пам'ятати і зазначену вище

ключову ціль банків в економіці перехідного періоду, тобто кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

Врешті сутність банків як суб'єктів економічних відносин проявляється у виконанні ними певних функцій. Систематичне виконання цих функцій створює той фундамент, на якому базується робота банку. Найчастіше функції банків ототожнюються із певними напрямками чи видами їх діяльності, а то й просто з окремими операціями.

Так, С.В. Мочерний вважає, що банкам притаманні такі функції: випуск, купівля і продаж, зберігання, надання в кредит та обмін грошей і цінних паперів; контролювання руху грошових ресурсів, обігу грошей та цінних паперів і внаслідок цього значною мірою здійснення контролю над окремими галузями економіки, їх власністю; надання платіжно-розрахункових послуг підприємствам і населенню та ін. [136, с. 177]. На наш погляд, такий підхід до визначення функцій не достатньо обгрунтований. Адже, функція повинна характеризувати банк як абстрактну економічну структуру з позицій її місця в економічній системі і впливу на цю систему.

Є.Ф. Жуков виокремлює чотири функції банків, які властиві розвиненим ринковим відносинам: посередництво в кредиті; посередництво в платежах; мобілізації грошових доходів та заощаджень і перетворення їх в капітал; створення кредитних засобів обігу [29, с. 6]. На нашу думку, виділення мобілізації грошових доходів та заощаджень і перетворення їх в капітал окремою функцією є не зовсім доцільним, адже функція посередництва в кредиті передбачає: з однієї сторони – акумуляцію тимчасово вільних коштів; з іншої – перерозподіл цих коштів у вигляді позичок.

В економічній літературі виокремлюються й інші функції банків, а саме: функцію регулювання грошового обороту, акумуляції коштів, посередництво в операціях з цінними паперами, консультації з широкого кола проблем, трастові, страхові та інші функції [36, 100, 163]. Проте регулювання грошового обігу це функція, що притаманна центральним банкам як представницькому органу державного регулювання економіки. Акумуляція коштів, як вже зазначалося, є

радше складовою (функцією другого порядку) функції посередництва в кредиті. Посередництво в операціях з цінними паперами, на нашу думку, швидше відображає здійснення комерційними банками операцій з цінними паперами.

Враховуючи вище викладене, найбільш оптимальним з нашої точки зору, є більш загальний підхід, згідно якого банки, в умовах ринкової економіки, виконують такі основні функції: посередництво в кредиті; посередництво у платежах; випуск кредитних грошей.

Економічний зміст функції посередництва в платежах полягає у здійсненні банками розрахунків між різними суб'єктами економічних відносин шляхом перерахування коштів по їхніх рахунках або заліку взаємних вимог. Функція випуску кредитних грошей полягає у забезпеченні банками на основі кредитно-розрахункових операцій потреб господарського обороту належною кількістю платіжних засобів (ефект мультиплікації грошової маси досить детально описаний в економічній літературі, а відтак не є доцільним детально на ньому зупинятися).

З огляду на предмет дисертаційного дослідження, особливу увагу, на наш погляд, потрібно зосередити на функції посередництва в кредиті та визначенні ролі кредитного забезпечення підприємницької діяльності у функціонуванні комерційного банку (рис.1.1).

Функція посередництва в кредиті пов'язана з перозподілом банками грошових коштів, які тимчасово вивільняються у процесі кругообороту капіталів підприємств, а також грошових доходів домашніх господарств (населення). При цьому банки виконують роль посередників між тими суб'єктами економічних відносин, які нагромаджують тимчасово вільні кошти у зв'язку з тим, що їхні надходження в даний момент перевищують витрати, і тими учасниками економічного обороту, які тимчасово потребують додаткового капіталу, так як їхні витрати, навпаки, перевищують надходження.

Слід підкреслити позитивний економічний ефект банківської функції посередництва в кредиті для всіх учасників господарських зв'язків. З одного боку, банки надають власникам тимчасово вільних коштів досить зручну форму їх зберігання у формі різноманітних депозитів, що приносять реальний дохід у вигляді

процента та забезпечують належний рівень ліквідності. З іншого – використання кредиту позичальниками сприяє прискоренню обороту капіталів, скороченню витрат виробництва, розширенню виробничих потужностей та зростанню прибутків. Не слід при цьому забувати і про дохідність посередницької функції для самого банку з точки зору відповідної процентної маржі.

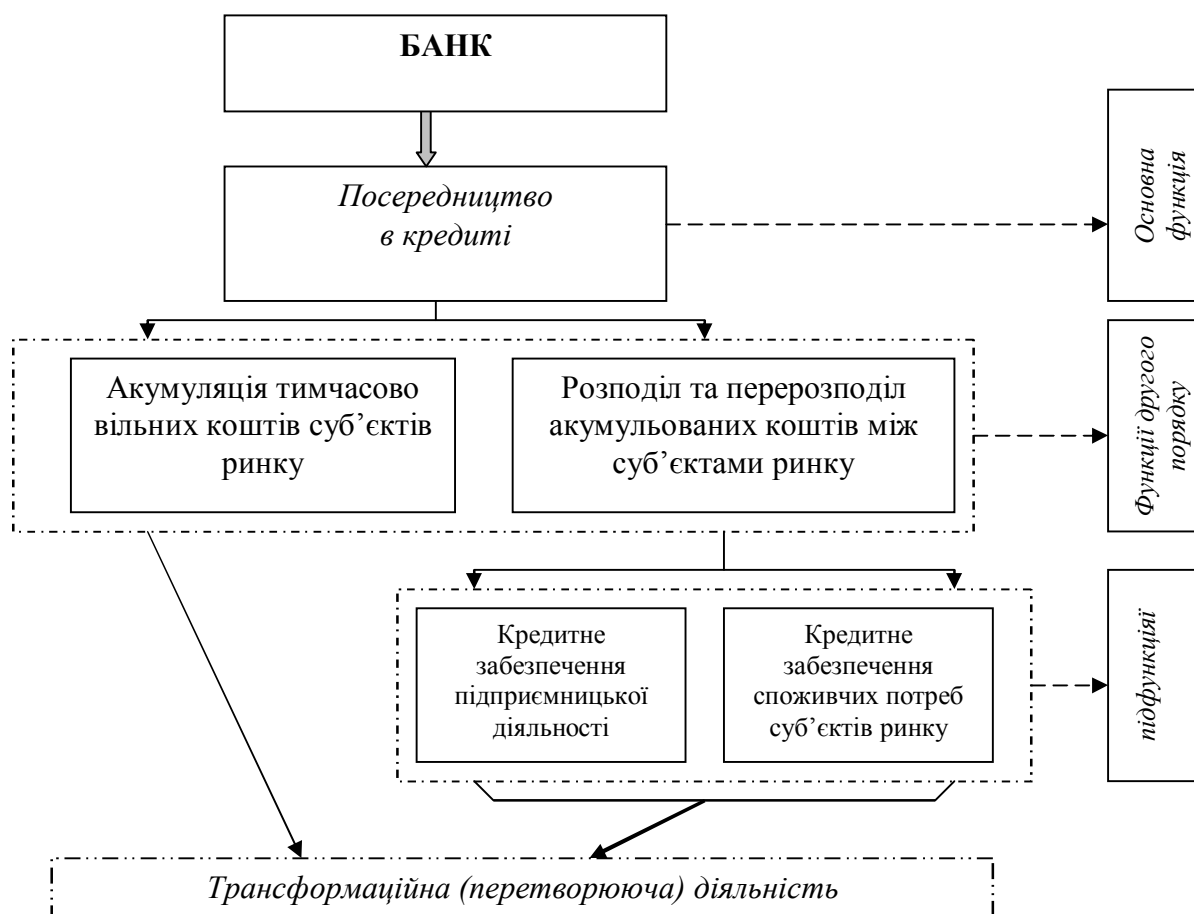

Рис.1.1. Складові банківської функції посередництва в кредиті

Отже, загалом функцію посередництва в кредиті можна розділити на дві функції другого порядку: 1) акумуляцію тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку, 2) розподіл та перерозподіл акумульованих коштів між суб'єктами ринку. Проте слід підкреслити, що вони утворюють єдину функцію, оскільки вона має відповідний економічний зміст для всіх суб'єктів ринку.

У той же час, функцію другого порядку розподілу та перерозподілу акумульованих коштів, в свою чергу, слід розмежовувати за спрямуванням

кредитних коштів та значенням кредитного забезпечення в розрізі ролі і місця окремих суб'єктів ринку в економічній системі: а) кредитне забезпечення підприємницької діяльності; б) кредитне забезпечення споживчих потреб суб'єктів ринку. Реалізація функції посередництва в кредиті банківськими установами через означені складові визначає трансформаційну (перетворюючу) діяльність банків як фінансових посередників. Відповідний розподіл доцільний, на наш погляд, саме за критерієм цільового призначення банківських позичок, що дозволяє оцінити роль функції кредитного забезпечення у процесі розширеного відтворення.

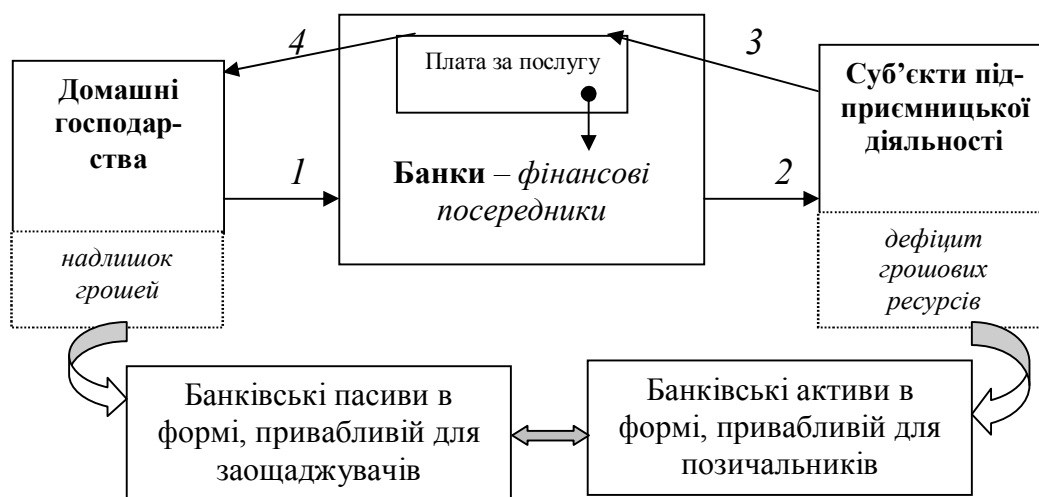
Свої функції комерційні банки реалізують через виконання певного набору операцій. Широка диверсифікація операцій дозволяє банкам зберігати клієнтів і залишатися рентабельним навіть при несприятливій економічній кон'юнктурі ринку. Коло операцій, що конструюють діяльність сучасного комерційного банку, може охоплювати сотні різноманітних операцій [47, с. 54].

Здійснюючи операції за рахунками клієнтів та надаючи позички, банки виступають рушієм капіталів, акумулюючи гроші в одних секторах економіки і регіонах країни і перерозподіляючи їх в інші – туди, де виникає потреба. Через банки проходить грошовий оборот як окремих суб'єктів ринку, так і економіки загалом, банки здійснюють перелив грошових коштів та капіталів і на міжсуб'єктному, і на міжгалузевому рівнях. В економічній літературі така сукупність даних операцій банку виокремлюється як “фінансове посередництво”. Так, за визначенням М.І. Савлука, фінансові посередники – це особливі фірми, які акумулюють кошти на грошовому ринку і передають їх іншим фірмам-споживачам на комерційних засадах [55, с. 61].

У інших літературних джерелах фінансовими посередниками вважають сукупність фінансових установ (банки, страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди тощо), чиї функції полягають в акумулюванні коштів громадян та юридичних осіб і подальшому їх наданні на комерційних засадах в розпорядження позичальників [93, с. 355].

Отже, банк в правовому відношенні можна визначити як фінансовий посередник, який виконує одну або декілька операцій, віднесених законом до

банківської діяльності. З цього приводу, банківську установу слід розглядати як фірму, яка надає послуги в особливій сфері – фінансовій. Її завдання полягає в переміщенні (трансферті) грошових коштів від економічних агентів, які мають надлишок грошей до позичальників – господарюючим суб'єктам, які відчувають дефіцит грошових засобів. Роль заощаджувачів, як правило виконують домашні господарства, позичальників – підприємницькі структури, які потребують кредитних ресурсів на забезпечення своєї виробничої діяльності. За виконання цієї послуги банки беруть плату, що утворює їх дохід та дозволяє розвиватись. Загальну схему фінансового посередництва, де відображено дві необхідні умови функціонування банку, можна зобразити таким чином (рис.1.2).

Рис. 1.2. Механізм реалізації фінансового посередництва комерційних банків у ринковій економіці

Суть фінансового посередництва полягає у тому, що банки, з однієї сторони, здійснюють акумуляцію грошових коштів, що є надлишковими для домашніх господарств (потік 1) та розміщують їх у вигляді кредитного забезпечення суб'єктам підприємницької діяльності, у яких виникає дефіцит грошових ресурсів (потік 2). Потік 3 формує плата суб'єктів господарювання у вигляді відсотка за користування позичкою, що є основою виплати банком процентів за грошові ресурси, акумульовані у домашніх господарств (потік 4).

Обов'язковими умовами ефективного функціонування банку як фінансового посередника, є наступні: по–перше, форма пасивів обов'язково повинна бути привабливою для домашніх господарств; по-друге, форма активів повинна бути привабливою для позичальників, тобто умови кредитного забезпечення підприємницької діяльності не повинні суперечити принципу рентабельності ведення бізнесу як самого банку, так і суб'єктів підприємництва.

Банківська діяльність в економічній літературі виокремлюється як набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено тільки під особливим наглядом держави спеціальним інститутам, які називаються банками. Цієї точки зору додержуються такі вчені як М.І. Савлук, А.М. Мороз [55, с. 92].

Особливістю функціонування комерційних банків як підприємств є те, що результат їхньої діяльності має двоякий характер – з одного боку, це надання різного роду послуг шляхом проведення активних (операції з надання кредитів, вкладення в цінні папери тощо), пасивних (залучення коштів на депозитні рахунки та недепозитне залучення коштів) та комісійно-посередницьких операцій (гарантійні, посередницькі, консультаційні та інші послуги), а з іншого – це створення безготівкових платіжних засобів.

У той же час, оскільки банківська діяльність є лише однією із форм господарської діяльності, вона повинна приносити прибуток, за рахунок якого може відбуватися поповнення власних коштів (капіталу) банку, а відтак збільшення його ресурсного потенціалу. Це, в свою чергу, дозволяє розширити обсяги кредитних вкладень та отримати додатковий прибуток. Така залежність посилює значення основного результату діяльності банку і визначає його подальший розвиток (Додаток Ж).

В процесі функціонування банк здійснює відповідну депозитну та кредитну діяльність, спрямовану на приваблення клієнтів з метою збільшення поступлень грошових ресурсів та забезпечення найбільш ефективних варіантів вкладення коштів. З огляду на предмет дисертаційного дослідження під кредитною діяльністю у даній роботі ми розуміємо спрямування кредитних ресурсів передусім на кредитне забезпечення підприємницької діяльності та механізм його практичної реалізації.

При цьому банк здійснює трансформаційну (перетворюючу) діяльність, яка ув'язує депозитні і кредитні кошти по обсягах, вартісній структурі та у відповідності до терміну (співставлення депозитних та кредитних ставок процента, термінів та обсягів депозитних позичок і кредитних вкладень, ймовірності неповернення коштів і дострокового вилучення депозитів, дотримання обов'язкових нормативів, облік інфляційного ризику тощо).

Не викликає сумнівів, що вибір стратегії розвитку банківської системи повинен бути тісно пов'язаний із реаліями вітчизняної економіки. Як уже зазначалося вище, саме кредитне забезпечення підприємницької діяльності значною мірою впливає на фінансові можливості господарюючих суб'єктів забезпечувати свої виробничі потреби. Доцільним, з цього приводу, є наукова аргументація суті механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, визначення місця та ролі в ньому Національного банку України та комерційних банків.

Річ у тім, що розгляд кредитного забезпечення підприємницької діяльності у якості пріоритетного завдання функціонування банківської системи, обумовлює необхідність всебічного обґрунтування системи елементів і комплексу заходів, котрі визначають можливості практичної реалізації цього завдання, тобто механізму. Водночас можемо констатувати, що саме таких підходів до трактування завдань та особливостей роботи банківської системи в економічній науці поки що не сформовано.

В економічній літературі на сьогодні значну увагу приділено висвітленню питань, пов'язаних із кредитним механізмом та його практичною реалізацією. Однак, дослідження даного питання зводиться до вивчення або окремих аспектів функціонування кредитного механізму, або його дії на окремих етапах економічного розвитку.

Кредитний механізм визначається А.М. Морозом як сукупність принципів, організаційних форм, методів і правил, встановлених законодавством і спрямованих на забезпечення управління кредитом [30, с. 152.]. До специфічних ознак цієї категорії відносять те, що це поняття з'явилося в умовах командно-адміністративної економіки в зв'язку з надмірною заорганізованістю кредитних відносин, в певній

мірі дублює поняття “кредитна система”. В умовах ринкової економіки останнього досить для виразу відповідного аспекту відносин.

О.І. Лаврушин вважає, що кредитний механізм охоплює “сукупність прийомів, пов’язаних з акумулюванням ресурсів, встановленням границь використання кредиту і методами надання його господарству” [144, с. 16]. Зрозуміло, що подібна оцінка механізму кредитування спрямована більшою мірою на мікроекономічний аспект організації кредитних відносин – безпосередньо між банківськими установами та їхніми клієнтами.

У інших літературних джерелах зустрічається таке визначення: “Кредитний механізм – сукупність взаємопов’язаних прийомів та способів, що забезпечують реалізацію на практиці об’єктивних функцій кредиту як економічної категорії та дотримання принципів кредитування” [32, с. 144].

Іншою спробою дослідження теоретичних засад функціонування кредитного механізму, його окремих елементів та їх взаємозв’язку, є обґрунтування даного кола питань І.С. Гуцалом. Так, на його думку, суть кредитного механізму обумовлена змістом і функціями та роллю кредиту як самостійної економічної категорії, організаційною структурою банківської системи та її функціями щодо регулювання кредитних відносин [70, с. 10]. Метою функціонування кредитного механізму є вплив через практичну реалізацію функцій кредиту на діяльність господарюючих суб’єктів економіки країни у цілому, сприяючи при цьому розширеному суспільному відтворенню відповідно з дією економічних законів.

З нашої точки зору, кредитний механізм є більш загальним терміном, що далеко не в повній мірі адекватний до визначення конкретних напрямів діяльності банку. Зрозумілим є те, що механізм кредитування спрямовується більшою мірою на мікроекономічний аспект організації кредитних відносин – безпосередньо між банківськими установами та їхніми клієнтами [76, с. 37]. Окрім того, дане поняття якщо і вживалось у більш широкому розумінні, то в першу чергу у зв’язку із кредитним плануванням в адміністративно-командній економіці.

Ще більш широким і загальним терміном є фінансовий механізм. Це більш широкий термін, що передбачає сукупність форм і методів створення та

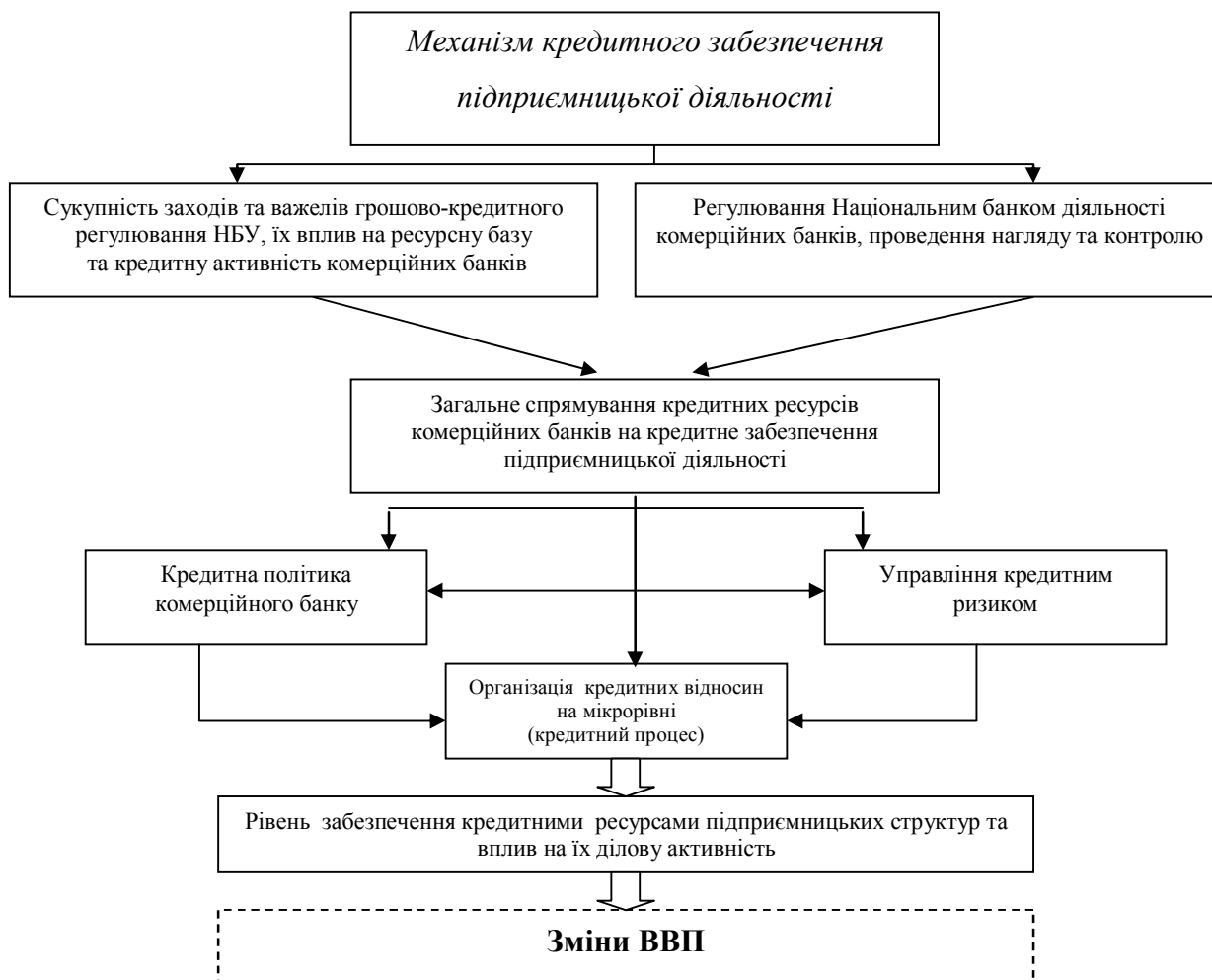
використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення. За допомогою фінансового механізму згідно із основними положеннями фінансової політики здійснюють розподіл і перерозподіл створюваного в державі валового внутрішнього продукту [93, с. 275].

На відміну від кредитного та фінансового механізмів, механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності має більш практичний характер та пов'язаний із певними діями банківської системи щодо спрямування кредитних ресурсів на забезпечення потреб господарюючих суб'єктів у додаткових грошових коштах на формування основного та оборотного капіталу, а відтак стимулювання їх ділової активності.

Отже, з нашої точки зору, механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності можна визначити як сукупність практичних заходів центрального банку та послідовності дій комерційних банків щодо спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів у виробничу діяльність суб'єктів господарювання. Метою функціонування цього механізму як базової основи практичної реалізації кредитного забезпечення є задоволення виробничих потреб суб'єктів підприємництва, а саме – спрямування кредитних ресурсів комерційних банків на формування фінансових ресурсів підприємств. Схематично механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності можна зобразити наступним чином (рис.1.3).

До суб'єктів механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності слід віднести центральний банк, комерційні банки та підприємницькі структури. Кожний суб'єкт вказаного механізму повинен чітко виконувати свої функції у взаємоув'язці та узгодженні один з одним. Так, із наведеної на рис 1.3 схеми видно, що центральний банк посідає вагоме місце та відіграє значну роль у механізмі практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності, позаяк використовуючи інструментарій грошово-кредитної політики та здійснюючи регулювання діяльності комерційних банків, він має суттєвий вплив на ресурсну базу та кредитну активність останніх. За допомогою встановлення основних

нормативів регулювання діяльності банківських установ, провадження нагляду та контролю за комерційною діяльністю банків, центробанк, відповідним чином, обмежує або розширює кредитні вкладення комерційних банків в реальний сектор економіки.

Рис. 1.3. Схема організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності

З нашої точки зору, центральний банк в умовах перехідної економіки, використовуючи економічні та адміністративні важелі, може застосовувати до комерційних банків диференційовані умови – від пільгових процентів за грошові ресурси до диференціації вимог щодо обов’язкового резервування. Це дає широкі можливості дієвішого впливу на роботу комерційних банків з точки зору

спрямування їхніх кредитних вкладень до суб'єктів підприємницької діяльності і насамперед – малого та середнього бізнесу.

Комерційні банки у тісному взаємозв'язку із центральним банком безпосередньо здійснюють практичну реалізацію механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. В процесі видачі позичок комерційними банками здійснюється спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів на виробничі потреби суб'єктів господарювання, а саме: на поповнення основного та оборотного капіталу. За умови ефективного використання кредитних ресурсів суб'єктами господарювання в якості джерела фінансування можливі значні зрушення в обсягах виробництва, котрі, в свою чергу, позначаються на фінансовому стані суб'єктів господарювання, їхній прибутковості, а відтак - кредитоспроможності. Отже, між результативністю функціонування підприємницьких структур та прибутковістю комерційних банків спостерігається позитивний зворотній зв'язок: збільшення дохідності виробничої діяльності суб'єктів господарювання призводить до підвищення прибутковості банківських установ.

На мікрорівні практична реалізація кредитного забезпечення підприємницької діяльності відбувається на основі організації кредитних відносин між комерційними банками та підприємствами за умови ініціювання цих взаємин саме суб'єктами господарювання. Однак, виважена та гнучка кредитна політика комерційного банку, правильність визначення її пріоритетів у значній мірі впливають на здатність комерційного банку конкурувати на ринку банківських послуг, а отже, на їхні потенційні можливості кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Основними, фундаментальними цілями кредитної політики комерційного банку є забезпечення, з одного боку, умов для задоволення кредитних потреб клієнтів, а з другого – отримання прибутку при забезпеченні належного рівня своєї ліквідності та мінімізації ризиків за здійснюваними операціями.

Кредитний процес як сукупність практичних дій комерційного банку з приводу видачі та погашення позичок як складова механізму практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності, має передбачати дотримання

усіх базових принципів та умов банківського кредитування. Однак, в кожному конкретному випадку здійснення кредитування суб'єкта підприємницької діяльності повинні враховуватись індивідуальні потреби суб'єктів господарювання, а відтак використовуватись диференційовані підходи щодо кредитного забезпечення.

В цілому, банки у своїй практиці повинні застосовувати такі економічні важелі, які б задовольняли суб'єктів підприємницької діяльності. Банківська діяльність при цьому повинна базуватися, з нашої точки зору, на таких основних засадах: 1) оптимізації процентної політики; 2) створення та розвитку правового поля організації дієвих кредитних взаємин; 3) диференціації підходів до прийняття відповідних рішень щодо кожного окремого клієнта; 4) розширення спектру банківських кредитних продуктів.

Отже, ділова активність суб'єктів господарювання значною мірою залежить від рівня їх кредитного забезпечення банківськими установами, від обсягів кредитних вкладень комерційних банків у реальний сектор економіки. Власне, від ефективності реалізації механізму кредитного забезпечення банківською системою в цілому можливі структурні зрушення у процесах розширеного відтворення, а відтак – насичення вітчизняного ринку високоякісними товарами та послугами, перехід на інноваційну модель розвитку економіки.

З точки зору практичної реалізації механізму кредитного забезпечення основою глибокої і ефективної взаємодії підприємств реального сектора економіки та комерційних банків є кредитна діяльність останніх. За допомогою чітко сформульованої і ефективно реалізованої на практиці стратегії кредитної діяльності комерційними банками можуть бути вирішені такі завдання розвитку вітчизняної ринкової економіки: вихід реального сектора з кризового стану (наприклад, із фази спаду довгострокового економічного циклу); забезпечення стабільних темпів економічного зростання; структурна перебудова економіки і розвиток нових технологічних галузей; впровадження інновацій; розвиток малого та середнього підприємництва як основи розвитку економіки з метою розширення можливостей збільшення ВВП; створення нових і реформування існуючих робочих місць як частини загального соціального завдання.

Можливість ефективної реалізації комерційними банками механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, виконання ними основних своїх функцій в економічному середовищі країни здійснюється у нерозривному зв'язку з суб'єктами господарювання. Між банківським та реальним секторами прослідковується тісна функціональна взаємодія. На наш погляд, функціональні напрямки взаємодії банківського та реального секторів економіки можна сформулювати як сукупність економічних взаємозв'язків, які виникають між комерційними банками та суб'єктами підприємницької діяльності в процесі перерозподілу грошових коштів, результатом реалізації яких є забезпечення неперервності суспільного відтворення (Додаток 3).

До основних функціональних напрямів взаємодії банків та суб'єктів підприємницької діяльності в умовах розвинутих ринкових відносин, на нашу думку, слід віднести: 1) обслуговування розрахунків між підприємствами; 2) обслуговування розрахунків підприємств з населенням; 3) обслуговування боргових зобов'язань підприємств; 4) кваліфіковане забезпечення інтересів підприємств на фінансових ринках; 5) участь банків в управлінні підприємствами через механізм володіння акціями останніх і процедуру банкрутства; участь підприємств в управлінні банками; 6) надання консультаційних послуг; 7) надання банками депозитарних послуг щодо збереження цінностей і цінних паперів; 8) взаємодія в рамках процесів банківського кредитування, здійснення проектного фінансування; інвестиційне середньострокове та короткострокове (зокрема, офердрафтне) кредитування.

Банківська кредитна діяльність, що є головною ланкою у наведеному переліку функціональних зв'язків, безпосередньо пов'язана із загальними проблемами функціонування економіки країни. До числа таких проблем розвитку економіки у перехідний період відноситься необхідність внутрішньої макроекономічної стабілізації, забезпечення умов для розвитку банків, створення сприятливого інвестиційного клімату для вітчизняних підприємств з огляду на інтеграційні аспекти впливу економіки і банківських об'єднань зарубіжних країн.

Продовження табл.1.3.

Балансовий капітал	6507	7915	9983	13051	21,6	26,1	30,7	17,5	16,6	15,6	13
Зобов'язання	30622	39676	53913	87305	29,6	35,9	61,9	82,5	83,4	84,4	87
У тому числі:											
Кошти суб'єктів підприємницької діяльності	13071	15653	19703	31275	19,8	25,9	58,7	35,2	32,9	30,8	31,2
Кошти населення	6649	11165	19092	32113	67,9	71	68,2	17,9	23,5	29,9	32
Інші зобов'язання	10902	12858	15118	23917	17,9	17,6	58,2	29,4	27	23,7	23,8

* Джерело: Бизнес. – 2004. - №7. – с.50.

Важливим у розрізі окресленої проблеми, є оцінка того ресурсного потенціалу комерційних банків, який може бути спрямований на кредитне забезпечення підприємницької діяльності, а також взаємоув'язка обсягів кредитних ресурсів комерційних банків з динамікою вітчизняного виробництва. Як видно із наведених у таблиці 1.4. даних, послідовне зростання обсягів залучених банками ресурсів юридичних і фізичних осіб визначало відповідне зростання величини кредитних вкладень в економіку, що слугує зайвим підтвердженням значної ролі банків як провідних фінансових посередників у вітчизняних умовах становлення ринкових відносин.

Ступінь залучення ресурсів суспільства у перерозподільчий процес можна виміряти, наприклад, співвідношенням активів банківської системи до ВВП. У розвинених країнах цей показник, як правило, значно перевищує обсяги ВВП, в Україні станом на 1.01.2004 року він склав лише 25,8%. Підтвердженням впливу кредитної діяльності банків на зростання економіки є тісна залежність темпів росту ВВП від темпів зростання банківських кредитних вкладень. Так, у 2003 році реальний ВВП зріс на 25,3% і становив 255810 млн.грн. Відповідно темпи зростання реального ВВП станом на 1.01.2004 року становили 102,9% у порівнянні із аналогічним періодом 2003 року, а кредитні вкладення банків у ВВП за цей період зросли на 6,7%.

*Темпи кредитних вкладень комерційних банків України у
реальний сектор економіки**

	Станом на:							
	1.01.1997	1.01.1998	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
1.Обсяг ВВП, млн. грн.	1519	93365	102593	130442	170070	204190	255810	263228
2.Залучені банками ресурси, всього	5145	6357	8278	12156	18738	25674	37715	61365
в тому числі:								
2.1. юридичних осіб;	3914	4052	5160	7838	11958	14336	18413	29056
2.2. фізичних осіб	1231	2305	3118	4318	6780	11338	19302	32309
3.Кредитні вкладення комерційних банків в економіку, млн. грн.	5452	7295	8873	11787	19574	28373	42035	67835
3.Питома вага кредитних вкладень комерційних банків у ВВП, %	6,7	7,9	8,5	9,0	11,2	13,6	19,1	25,8

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1.

Отже, вітчизняна банківська система сформувала достатній ресурсний потенціал, а якісні зміни у структурі її ресурсів дали змогу переорієнтувати банківські установи на кредитування й інвестування коштів до реального сектору економіки. Водночас, виходячи із того, що динаміка зростання ВВП не набула ще стабільного характеру доцільно, на наш погляд, зосередити увагу на аналізі тих факторів, котрі у сукупності визначають на сьогодні ще недостатні обсяги кредитних вкладень у реальний сектор економіки, порівняно із потребами, що можуть визначити належний рівень розвитку підприємницької діяльності економічного росту в Україні.

Зміст указаних факторів визначає насамперед особливості кредитної діяльності комерційних банків та їх роль як фінансових посередників в умовах перехідного періоду. До їх числа слід, на наш погляд, віднести:

1) обмеженість джерел формування і дороговизна кредитних ресурсів, що суттєво пов'язано із особливостями реалізації депозитної діяльності. Недержавні

пенсійні фонди та інші фінансові посередники мають незначну в порівнянні з потребами народного господарства грошову ємкість;

2) можливість різких коливань ставок процента. В умовах хронічної фінансово-економічної кризи постійно зберігається загроза стрибкоподібної зміни процентних ставок. У зв'язку з тим, що висока ймовірність реалізації процентного ризику, в кредитній діяльності банку повинно передбачатися його хеджування, банкам необхідно оцінювати суттєвий вплив цього виду ризику на доходи та ефективно використовувати в практичній діяльності різноманітні інструменти його зниження. В умовах же нерозвиненості фондового ринку, вибір таких інструментів є обмеженим;

3) незадовільна якість та складність об'єктів кредитування. Крупні підприємства, як правило, були раніше “закредитовані” і на теперішній момент мають переважно погану кредитну історію, малі та середні підприємства у більшості випадків просто її ще не мають. Великі сумніви викликають достовірність балансів та об'єктивність результатів їх аналізу. Обсяги кредиторсько-дебіторської заборгованості удвічі перевищують ВВП країни. Все це суттєво стримує банки від активного кредитування реального сектора в умовах високої невизначеності та ризиків;

4) наявність альтернативних каналів для переливу коштів із реального в фінансовий сектор економіки. Для перехідного періоду характерним є значні обсяги бюджетного дефіциту та нереальність закладених у нього витрат. З метою їх покриття держава часто застосовує масовий випуск високодохідних цінних паперів, тим самим створюючи альтернативу вкладень коштів в реальний сектор;

5) складність достовірного прогнозування темпів інфляційних процесів в країні. На протязі останніх років інфляція була значним фактором, який обов'язково повинен враховуватись в банківській діяльності. Характерною рисою перехідного періоду є не тільки високий рівень інфляції, але її суттєва нерівномірність, яка не дозволяє здійснювати достовірне прогнозування. Це призводить до складностей формування банківської процентної стратегії, і як наслідок, розробки прогнозів реальної ефективності кредитної політики. Врахування особливостей інфляційних

процесів – необхідна передумова для поступового розвитку банківської системи загалом та взаємовигідного співробітництва з реальним сектором економіки зокрема.

Не викликає сумнівів, що вибір стратегії розвитку банківської системи повинен бути тісно пов'язаний із реаліями вітчизняної економіки. Банки у своїй практиці повинні застосовувати такі економічні важелі, які б задовольняли потреби суб'єктів підприємницької діяльності у кредитних ресурсах. Загалом указані фактори визначають ті об'єктивні труднощі, які суттєво обмежують ефективність практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, однак це жодною мірою не зменшує тієї ролі фінансових посередників, яку відіграють банки у цьому процесі.

Таким чином, виділена у дисертаційному дослідженні дефініція “механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності” у повній мірі відображає сучасні тенденції у становленні та розвитку банківської системи України, позаяк саме спрямування кредитної політики на кредитне забезпечення виробничих потреб підприємницьких структур у рамках повноцінного рівноправного партнерства є важливим фактором підвищення ефективності функціонування банківської системи та досягнення не лише її стабільності і надійності, а й економічного зростання загалом.

1.3. Функціонування центрального банку в системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків країни

Кредитне забезпечення підприємницької діяльності комерційними банками у значній мірі залежить від ефективності функціонування центрального банку і його впливу на кредитну активність банківських установ. Саме тому центральний банк слід вважати невід'ємною складовою частиною механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

У цьому зв'язку прослідковується тісний взаємозв'язок: з одного боку – центробанк, за допомогою певних економічних та адміністративних важелів

визначає загальну поведінку та ділову активність банківських установ на ринку кредитних ресурсів; комерційні ж банки у відповідності до обраної кредитної політики можуть впливати на рівень кредитного забезпечення підприємницьких структур – з іншого. З цієї точки зору, необхідне обґрунтування сутності та функцій центрального банку, визначення його ролі та значення у механізмі державного регулювання економіки, а відтак – і у визначеному нами в п.1.2 механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

У більшості країн важливе значення в механізмі державного регулювання економіки, забезпеченні всіх галузей та суб'єктів господарювання грошовими ресурсами належить банківським системам та їх головній ланці – центральним емісійним банкам. Така роль центральних банків визначається їх статусом монопольного органу щодо забезпечення суспільства грошовими коштами.

Центральні банки можуть безпосередньо впливати на кількість грошових ресурсів в економіці загалом, а відтак – на ресурсний потенціал комерційних банків та їхню кредитну активність зокрема, використовуючи при цьому різноманітні важелі грошово-кредитної політики. Це означає, що при виникненні кризових ситуацій вони теоретично у змозі надати дієву підтримку суб'єктам господарювання шляхом створення резервного фонду платіжних засобів для попередження їх банкрутств. Проте на практиці у більшості країн надання такої підтримки суворо регламентоване законами про центральний банк і проводиться згідно з рішенням державних органів управління економікою.

Специфіка функціонування центрального банку в ринкових умовах полягає у тому, що він, з однієї сторони - реалізує політику державного регулювання економіки, відповідає за стан грошового обігу в країні, представляючи інтереси держави; а з іншої – забезпечує ефективність функціонування банківської системи на ринку кредитних ресурсів, а відтак у реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

В сучасних умовах діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури,

вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування банківської системи та всієї економіки країни. Зазначені обставини обумовлюють необхідність вивчення питань, пов'язаних із визначенням статусу центрального банку в механізмі державного регулювання економіки, сфер його функціонування, оскільки місце центрального банку в ринковій економіці багато в чому визначає хід та напрямок економічного розвитку країни через вплив на кредитну активність комерційних банків, а відтак і кредитне забезпечення підприємницької діяльності (Додаток К.1).

З точки зору практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, грошово-кредитна (монетарна) політика центрального банку виступає у ньому базовою основою, оскільки використовуючи економічні та адміністративні важелі впливу на пропозицію грошових ресурсів центробанк може суттєво впливати на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на кредитне забезпечення ними підприємницької діяльності. Тому доцільним з точки зору розкриття предмету дисертаційного дослідження слід вважати обґрунтування теоретичних засад грошово-кредитного регулювання через призму функціонування механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Так, у Законі України “Про Національний банк України” дається таке поняття грошово-кредитної політики: це комплекс заходів у сфері грошового обігу і кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу [3].

На думку Ф.С. Мишкіна, монетарна політика являє собою управління грішми та процентними ставками [132, с. 41]. З точки зору Н.Г. Менк'ю, грошово-кредитна політика – це сукупність рішень центрального банку стосовно пропозиції грошей [137, с. 708]. А.Р. Дорнбуш і С. Фішер вважають грошово-кредитну політику засобом впливу центрального банку на кількість грошей, рівень ставки процента і величину доходу [81, с. 142].

Є.Ф. Жуков вважає, що сукупність заходів, спрямованих на розширення або звуження ліквідних засобів і обсягів кредитування банків та інших кредитних

установ, формує зміст грошово-кредитної політики, що проваджується центральним банком, метою якої є регулювання попиту та пропозиції на позичковий капітал [29, с. 70].

З точки зору Б.П. Адамика, грошово-кредитну політику слід розглядати як комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк [21, с. 37].

Як бачимо, більшість підходів до трактування змісту грошово-кредитної політики зосереджують увагу на регулюванні величини грошової маси, що, у свою чергу, впливає на інші макроекономічні параметри. Не заперечуючи принципову вірність указаних позицій, ми у той же час вважаємо необхідним зосередити увагу на змісті грошово-кредитної політики з точки зору ролі і місця центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

З таких позицій, грошово-кредитну політику необхідно розглядати як складову державного регулювання економіки, котра через комплекс певних інструментів передбачає формування центральним банком вихідних умов практичної реалізації комерційними банками механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, що відповідно, визначає ступінь забезпечення суб'єктів ринку необхідними кредитними ресурсами та досягнення тих чи інших цілей розвитку економіки.

Основним об'єктом грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку виступає кредитна діяльність комерційних банків, що безпосередньо позначається на сукупній грошовій масі, від величини якої, у свою чергу, залежить динаміка основних показників розвитку економіки.

Слід зазначити, що ефект монетарної політики не обмежується лише грошово-кредитною сферою, а проявляється також у реальній економіці завдяки впливу монетарних змін на виробництво, інвестиції, зайнятість тощо. У цьому зв'язку монетарну політику слід розглядати як складову загальноекономічної політики держави.

Основними завданнями центрального банку в економіці країни, які тісно пов'язані між собою, на наш погляд, є: 1) досягнення кінцевих стратегічних цілей грошово-кредитного регулювання; 2) забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови ефективного фінансового посередництва, а відтак – кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

При розробці грошово-кредитної політики центральний банк переслідує певні цілі, які прийнято розмежовувати у залежності від їхньої контрольованості, тобто можливості центрального банку виконати певні завдання. Виокремлюють стратегічні, проміжні і тактичні цілі грошово-кредитного регулювання.

Стратегічними цілями монетарної політики центробанку можуть бути кінцеві цілі загальноекономічної політики держави – досягнення такого зростання суспільного виробництва, за якого буде забезпечений високий рівень зайнятості, стійкість цін (стримування інфляції), збалансованість платіжних відносин із зовнішнім світом. Проміжними цілями монетарної політики є досягнення такого стану деяких ключових економічних параметрів, який сприятиме досягненню стратегічних цілей. Такими перемінними є поживлення чи стримування кон'юнктури на товарних та грошових ринках. Змінюючи масу грошей та рівень процентної ставки, центральний банк може регулювати кон'юнктуру грошового ринку, а відтак впливати на рівень кредитної активності комерційних банків, що, в свою чергу, обумовлює стан кредитного забезпечення підприємницької діяльності та їх ділову активність. Тактичні цілі монетарної політики мають короткостроковий, оперативний характер і покликані забезпечувати досягнення проміжних цілей.

Основні цілі монетарної політики знаходяться в ієрархічному взаємозв'язку та їх реалізація забезпечується інструментами грошово-кредитного регулювання. Зміст та органічний зв'язок цілей та інструментів грошово-кредитної політики можна зобразити у вигляді схеми, представленої у додатку К.2.

Слід зазначити, що центральний банк як головний кредитний інститут країни повинен враховувати загальноекономічні цілі та узгоджувати свої дії з урядом та іншими державними установами, що формують економічну й фінансову політику. З нашої точки зору, має сенс певне розширення кола кінцевих, стратегічних цілей

грошово-кредитної політики Національного банку України, що на рівні із підтриманням стабільної купівельної спроможності національної валюти повинні включати також *сприяння економічному росту і забезпеченню високої зайнятості*.

Тривалі дискусії, що точаться навколо складу цілей грошово-кредитної політики центрального банку мають бути вирішені, на наш погляд, на користь визначення у якості пріоритетних завдань монетарного регулювання не лише досягнення цінової стабільності, а й стимулювання економічного росту. Це за умов досягнення фінансової стабілізації набуває ключового значення для подолання кризових явищ перехідного періоду. Визначення цілі стимулювання економічного росту в якості пріоритету монетарної політики центрального банку визначає ту важливу роль, яка належить відповідним інструментам грошово-кредитного регулювання у впливі на кредитну активність банківських установ, а відтак і кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

Іншим стратегічним завданням центрального банку, як зазначалося вище, є забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови фінансового посередництва. Це завдання досягається шляхом регулювання центробанком діяльності комерційних банків, а саме – через механізм застосування обов'язкових економічних нормативів, що значною мірою відображається на фінансовій стійкості банківських установ та їхній спроможності забезпечувати потреби підприємницьких структур в кредитних ресурсах.

З'ясування конкретних можливостей реалізації двох вказаних завдань обумовлює необхідність економічної оцінки базових функцій центробанку. Виокремленню функцій, що притаманні лише центральним банкам присвячено ряд наукових досліджень. Однак, різні автори по-різному тлумачать функції центробанку, що викликає необхідність теоретичного узагальнення та виокремлення базових функцій центробанку в практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Так, на погляд Є.Ф. Жукова, в сучасних умовах центральний банк виконує такі народногосподарські функції: емісійний центр країни; валютний центр; банк банків

та розрахунковий центр; банк уряду; центр грошово-кредитного регулювання економіки [29, с. 60].

На думку М.І. Савлука центральним банкам притаманні такі функції як: розробка та реалізація державної грошово-кредитної політики; емісія грошей; розрахунково-касове та кредитне обслуговування банків другого рівня (функція банку банків); розрахунково-касове та кредитне обслуговування держави (фірмовий банк держави); зберігання централізованого золото-валютного запасу; нагляд і контроль за банківською діяльністю [55, с. 100].

До компетенції Національного банку України відносять функцію зберігання централізованого золото-валютного запасу що є, на нашу думку, недоцільним, адже в країнах з розвинутою економікою цю функцію можуть виконувати як державні скарбниці, так і казначейства. Функцію проведення нагляду і контролю за банківською діяльністю можна розглядати як складову функції “банку банків”, а можна виділити і окремо. Окрім того, практика організації банківської справи за кордоном свідчить про можливість реалізації цієї функції через незалежні аудиторські фірми.

Більш придатною для обґрунтування фундаментальної ролі центрального банку в практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності видається визначення чотирьох базових функцій центробанку [21; 76; 139; 174]. Отже центральний банк в умовах трансформації ринкових відносин в Україні виконує такі основні функції:

По-перше, це функція емісії готівки й організації грошового обігу, що пов'язана з монопольним правом центрального банку на випуск банкнот, які є законним платіжним засобом, обов'язковим для приймання в оплату боргів на території даної країни.

По-друге, це функція “банку банків”, що полягає у кредитно-розрахунковому обслуговуванні центральним банком усіх інших банківських установ країни. Дана функція передбачає діяльність центрального банку в якості міжбанківського розрахункового центру та кредитора останньої інстанції.

По-третє, це функція “банкіра уряду”, що полягає в організації центральним банком кредитно-розрахункового обслуговування урядових структур, а також проведенні операцій, пов’язаних із касовим виконанням державного бюджету, обслуговуванням державного боргу та зберіганням золотовалютних резервів країни.

По-третє, розробка та реалізація грошово-кредитної (монетарної) політики є основною функцією центрального банку, визначає по суті його місце і роль в ринковій системі організації економічних процесів. Дана функція виступає основою для вивчення як загальної спрямованості, так і можливостей реалізації усіх інших функцій: функції “банкіра уряду”, функції “банк банків”, так і функції регулювання діяльності банків другого рівня.

З огляду на предмет дисертаційного дослідження, з нашої точки зору, слід виокремити таку важливу функцію центральних банків, за допомогою якої здійснюється практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, як регулювання діяльності банків другого рівня. Економічна сутність цієї функції полягає у тому, що центральний банк, використовуючи економічні та адміністративні важелі грошово-кредитного регулювання, здійснюючи комплекс заходів нагляду та контролю за діяльністю комерційних банків, у значній мірі може впливати на їхню кредитну активність, а відтак на ступінь кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Необхідність виділення такої функції центрального банку як регулювання діяльності банків другого рівня є особливо важливою з огляду на такі обставини: по-перше - реалізуючи цю функцію, центральний банк вирішує стратегічне завдання забезпечення стабільної роботи банківської системи як необхідної умови фінансового посередництва; по-друге - в результаті проведення такого регулювання центральний банк має можливість стимулювати спрямування кредитних ресурсів комерційних банків у реальний сектор економіки та на розвиток вітчизняного виробництва. Тому функція регулювання діяльності банків другого рівня, з нашої точки зору, є однією з найважливіших функцій центрального банку, котра безпосередньо може позначатися на кредитній активності банківських установ країни, оскільки зміна нормативів співвіднесення різних статей балансу може

сприяти як розширенню, так і скороченню обсягів кредитного забезпечення суб'єктів господарювання.

За допомогою грошово-кредитних інструментів центробанк може істотно коригувати такі параметри як кількість і ціна (процентна ставка) позичкового капіталу, що відповідно до цілей державної економічної політики можуть впливати на попит і механізми використання кредитів у народному господарстві. До таких інструментів насамперед слід віднести: 1) проведення операцій на відкритому ринку державних цінних паперів, купівля яких збільшує грошову масу, а продаж скорочує її, що відповідно позначається на кредитному потенціалі банківських установ; 2) зміна норми мінімальних обов'язкових резервів: чим вона вища, тим менше кредитів можуть надавати комерційні банки; 3) збільшення або зменшення облікової ставки процента (дисконт), що означає, відповідно, обмеження або розширення кредитних можливостей банківської системи через механізми рефінансування.

Практично всі інструменти монетарної політики чинять опосередкований і загальний вплив на ділову активність комерційних банків, розширюють (або зменшують) можливості останніх щодо кредитування реального сектора економіки та коригують обсяги позичкових операцій (табл. 1.5).

Таблиця 1.5.

Роль інструментів монетарної політики центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності

<i>Інструменти монетарної політики центробанку</i>	<i>Зміна пропозиції грошових ресурсів грошовому ринку</i>	<i>Вплив на величину наявного капіталу банків</i>	<i>Вплив на динаміку кредитного забезпечення підприємницької діяльності</i>	<i>Вплив на ділову активність підприємств</i>
<i>Операції на відкритому ринку</i> - купівля цінних паперів - продаж цінних паперів	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується
<i>Процентна політика</i> - зниження облікової ставки - підвищення облікової ставки	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується
<i>Політика обов'язкових резервів</i> - зниження норми обов'язкового резервування - підвищення норми обов'язкового резервування	Зростає Зменшується	Збільшується Зменшується	Зростає Зменшується	Підвищується Знижується

Регулюючи власні взаємовідносини з комерційними банками, центральний банк спроможний впливати на їхню кредитну активність, яка визначає динаміку грошової маси, оскільки основою змін останньої слугують депозитно-позичкові операції банківських установ. У зв'язку з цим використання заходів адміністративного (пряме обмеження кредитних операцій комерційних банків) або економічного впливу (через власні кредитні операції з комерційними банками) дозволяє центральному банку сприяти досягненню пріоритетних цілей державного регулювання економіки, впливаючи на кредитну активність банківських установ, а відтак на стан кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності.

Грошово-кредитна політика центрального банку залежно від стану господарської кон'юнктури поділяється на два основні типи, що мають взаємно протилежний вплив на динаміку грошової маси. Перший тип являє собою рестрикційну грошову політику (політику “дорогих грошей”), спрямовану на обмеження обсягу кредитних операцій. Другим типом є експансивна грошова політика (політика “дешевих грошей”), яка супроводжується розширенням обсягів кредитних операцій. Експансивна політика застосовується для подолання виробничого спаду і поживлення ділової активності шляхом стимулювання інвестиційних процесів.

У цьому зв'язку, аргументування дієвості впливу інструментарію грошово-кредитної політики центрального банку на величину банківського капіталу та на ділову активність всіх суб'єктів підприємницької діяльності потрібно розглядати саме через призму спрямованості монетарної політики центробанку. Власне від того, наскільки дієвим буде її вплив на ресурсний потенціал і спрямованість кредитної політики комерційних банків, залежатиме дієвість усього механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Одним із найдієвіших важелів грошово-кредитного регулювання є здійснення центральним банком операцій на відкритому ринку. Політика відкритого ринку полягає у змінах обсягів купівлі та продажу цінних паперів (короткострокових зобов'язань держави) центральним банком з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків (Додаток Л.1). Це, у свою чергу, призводить до зміни резервів

комерційних банків, а отже – маси грошей в обігу, попиту на товари, пропозиції грошей і рівня процентних ставок в потрібному для центробанку напрямку. Купівля та продаж цінних паперів на відкритому ринку вважається найбільш гнучким інструментом грошово-кредитної політики і широко застосовується в регулятивній діяльності центральних банків розвинутих країн. Центральний банк продає державні цінні папери комерційним банкам за умов, коли йому потрібно стабілізувати чи зменшити масу грошей в обігу, стримати зростання платоспроможного попиту, знизити інфляцію.

При реалізації політики “дорогих грошей” центральний банк продає на ринку цінні папери з метою обмеження динаміки грошової маси, скорочення обсягу кредитних ресурсів та зниження ділової активності банків. І навпаки, монетарна політика, що набуває спрямованості “дешевих грошей”, передбачає придбання центральним банком цінних паперів у комерційних банків, що призводить до зростання ресурсної бази банківських установ та дозволяє збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи тим самим поживлення господарської кон'юнктури, підвищення ділової активності та рівня кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

При цьому об'єктом зазначених операцій можуть слугувати державні зобов'язання, облігації місцевих органів влади, казначейські векселі, безпроцентні казначейські зобов'язання та інші цінні папери, перелік яких визначається центральним банком. Разом із тим, необхідно відзначити, що можливість здійснення центральним банком операцій на відкритому ринку залежить від розвитку вторинного фондового ринку в країні, який має забезпечувати не лише належний рівень ліквідності цінних паперів, вільну торгівлю ними, а й встановлення їх адекватної курсової вартості. В Україні ефективність використання цього інструменту грошово-кредитного регулювання пов'язана, насамперед, з рядом проблем: нерозвиненістю інфраструктури ринку цінних паперів; з недосконалістю законодавчої та нормативної бази, що регламентують здійснення операцій з цінними паперами, недостатнім рівнем довіри суб'єктів ринку до державних боргових зобов'язань тощо. Вирішення даних проблем буде вочевидь слугувати тією

основою, на якій використання операцій на відкритому ринку набуде належного розвитку в якості гнучкого інструмента монетарного регулювання і впливу центробанку на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на стан кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Іншим важливим інструментом грошово-кредитного регулювання є дисконтна політика (політика облікової ставки), суть якої полягає у змінах процента за позиками, котрі центральний банк надає комерційним банкам, що відображається на кредитному потенціалі останніх. Напрямо зміни облікової ставки центрального банку залежить від типу грошово-кредитної політики (рестрикційного чи експансивного), що спрямовується на обмеження чи розширення кредитних можливостей банківської системи, зміни попиту на банківські кредити з боку суб'єктів господарювання (Додаток Л.2).

Так, у разі проведення рестрикційної грошово-кредитної політики центральний банк переслідує мету подорожчання процесу рефінансування кредитних установ, що одночасно підвищує ціну грошових ресурсів, які надаються в кредит суб'єктам підприємницької діяльності. Це безпосередньо відображається на діловій активності комерційних банків, в результаті чого знижується попит господарюючих агентів на дорогі банківські позики, що спричинює зниження рівня кредитного забезпечення підприємницької діяльності у цілому.

При експансивній грошовій політиці мета центрального банку полягає у розширенні можливостей комерційних банків щодо рефінансування, у зв'язку з чим рівень офіційної облікової ставки знижується. Дана спрямованість грошово-кредитної політики сприяє зростанню обсягів кредитних операцій комерційних банків, що відповідає завданню поживлення ділової активності підприємницьких структур в країні, підвищення рівня кредитного забезпечення підприємницької діяльності та стимулювання економічного росту.

У розвинутих країнах регулювання облікового кредиту центральним банком здійснюється двома способами: зміною ставки облікового процента (облікової ставки) та зміною ліміту обліку комерційних векселів. Знижуючи процентну ставку, центробанк робить свій кредит більш привабливим для комерційних банків, попит

на нього зростає і, відповідно, активізується їх кредитна діяльність. Це, безумовно, позитивно може позначатися на рівні кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. Однак, слід пам'ятати, що зниження облікової ставки зумовлює не лише зниження ставок за кредитними ресурсами комерційних банків і відповідно зростання у підприємств можливостей використовувати кредитні кошти у якості фінансових ресурсів, але і за депозитами, що у свою чергу зменшує привабливість даного виду активів для населення, обмежуючи можливості комерційних банків щодо залучення грошових ресурсів.

В умовах перехідної економіки України облікова політика не може поки що використовуватися в повному обсязі як повноцінний інструмент грошово-кредитного регулювання. Цьому заважає недостатній розвиток вексельного обігу, а також використання Національним банком України до останнього періоду часу своїх ресурсів переважно для вкладень у державні боргові зобов'язання, а не кредитування комерційних банків. Тому рефінансування комерційних банків здійснюється переважно через тендери, через операції РЕПО, навіть в порядку прямого цільового кредитування, а не через переоблік векселів чи ломбардне кредитування. В цих умовах Національний банк України змінює ставку облікового процента не скільки для досягнення цілей грошово-кредитної політики, стільки для приведення її у відповідність до динаміки показників інфляції.

У цьому зв'язку необхідно у якості проблемного моменту, відзначити, що недостатні обсяги рефінансування Національним банком України комерційних банків не дозволяють забезпечити дієвий вплив даного інструмента монетарної політики на кредитну активність банківських установ, що в певній мірі обмежує можливості останніх щодо належного управління ресурсами, а відтак і кредитного забезпечення підприємницьких структур.

Іншим важливим інструментом грошово-кредитного регулювання, в умовах формування ринкових відносин, є встановлення центральним банком норми обов'язкового резервування для банківських установ з метою підтримки їх ліквідності та обмеження мультиплікатора грошової маси. Політика обов'язкових резервів базується на функції центробанку як "банку банків", зокрема на

розрахунково-касовому обслуговуванні комерційних банків. Вимоги обов'язкового резервування можуть розповсюджуватись на всі депозити чи на окремі їх види в залежності від тої ролі, яка відводиться цьому інструменту в монетарній політиці центрального банку.

Встановлення центральним банком мінімальних резервних вимог для комерційних банків виявило можливості його впливу як на діяльність окремих кредитних установ, так і на грошову сферу економіки загалом, що вивело обов'язкові резерви у ряд найважливіших інструментів державного регулювання економічних процесів. Основною функцією мінімальних обов'язкових резервів є вплив на кредитний потенціал комерційних банків з метою регулювання грошової маси в країні, а відтак на стан кредитного забезпечення реального сектора економіки (Додаток Л.3).

Загалом політика обов'язкового резервування покликана виконувати дві взаємопов'язані функції: по-перше, вона є засобом підтримання ліквідності комерційних банків з метою забезпечення стабільності їх діяльності і, по-друге, є інструментом регулювання обсягу грошової маси в обігу. Цей інструмент грошово-кредитного регулювання має вплив на грошову масу не тільки через зміну обсягу вільних резервів, а й через зміну коефіцієнта грошового мультиплікатора та рівня процентної ставки, які надто чутливі до зміни кредитних можливостей банків. Тому в країнах з розвинутою економікою цей інструмент монетарної політики використовується рідко, як виняток, оскільки часті зміни норми обов'язкових резервів негативно впливають на діяльність комерційних банків, обмежують їхні можливості щодо розробки ефективної стратегії на порівняно тривалий період.

В залежності від ситуації, яка складається на ринку та типу політики, обраної центральним банком можлива періодична зміна нормативу обов'язкового резервування. Метою зміни нормативу обов'язкового резервування в умовах рестрикційної політики центрального банку є зменшення вільного капіталу комерційних банків, який може спрямовуватись на кредитування економічних агентів. Однак, це має і позитивний вплив - сприяє підвищенню привабливості, стабільності та надійності банківських установ для потенційних вкладників.

Експансивна монетарна політика, навпаки, передбачає зниження норм обов'язкових резервів, в результаті чого збільшується масштабність банківських кредитних вкладень в економіку, підвищується ділова активність комерційних банків зокрема, та реального сектора економіки в цілому.

Отже, не викликає сумніву, що мінімальні обов'язкові резерви як інструмент грошово-кредитної політики призначені, власне, з одного боку - для досягнення тієї чи іншої цілі регулятивного впливу на економіку в цілому (забезпечення стабільності грошового обігу, реалізація антиінфляційних заходів в країні), так і для забезпечення стабільності банківської системи (обмеження або розширення кредитного потенціалу) – з іншого. Однак, практика встановлення норми обов'язкового резервування в Україні, використання Національним банком України протягом тривалого періоду часу порівняно жорсткої схеми резервування для комерційних банків, вказує на необхідність вдосконалення механізму практичного застосування мінімальних обов'язкових резервів.

Застосування диференційованої за різними критеріями системи норм обов'язкових резервів (диференціювання резервних вимог за видами банківських операцій, розподіл норм резервування за строками залучених ресурсів та за абсолютними сумами коштів, внесених на банківські депозити) сприяє підвищенню ефективності та гнучкості даного інструмента грошово-кредитного регулювання. Ряд заходів з диференціації нормативів резервування Національним банком України вже здійснюється. Однак, на наш погляд, прийнята система лише частково вирішує проблему дієвості даного інструменту. Застосування системи диференціювання резервних вимог в залежності щодо типу банківських установ, спрямування їхніх кредитних вкладень, а саме – орієнтації кредитної політики комерційного банку на кредитне забезпечення реального сектора економіки, дозволить центробанку в значній мірі стимулювати кредитну активність банківських установ в розрізі кредитного забезпечення тих галузей господарства і підприємницьких структур, на розвиток яких спрямовані цілі державної економічної політики.

З цього приводу, саме запровадження елементів диференціювання резервних вимог за різними критеріями, на наш погляд, слід вважати одним із найбільш

перспективних напрямів розвитку обов'язкового резервування в механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності. При цьому в якості основних критеріїв найбільш доцільним видається використання таких як строки і суми залучених коштів, а також спрямування кредитної політики банків (детальніше про це у п. 3.2).

Вирішення центральним банком стратегічного завдання забезпечення стабільної роботи банківської системи та виконання функції регулювання діяльності банків другого рівня здійснюється через застосування сукупності адміністративних важелів грошово-кредитної політики. З цієї точки зору, до адміністративних методів грошово-кредитного регулювання слід віднести інструменти, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовуються на обмеження сфери діяльності банківського інституту, а з огляду на предмет нашого дослідження – на обмеження чи розширення кредитної активності комерційних банків.

Серед найважливіших адміністративних методів, найдієвіших в умовах ринкових перетворень, слід насамперед виокремити: встановлення "стелі" кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам; пряме регулювання позичкових операцій банків, встановлення обмежень маржі, граничної межі вартості кредитних ресурсів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки; обмеження споживчого чи інших видів кредиту; обмеження на відкриття філій та відділень комерційних банків.

Адміністративне регулювання процентних ставок, як правило, передбачає обмеження центральним банком меж процентних ставок за кредитами комерційних банків. Це, в свою чергу, призводить до збільшення попиту на кредитні ресурси банків, внаслідок чого процентна політика сприяє адміністративному розподілу кредитних ресурсів на користь певних галузей. Низькі процентні ставки стимулюють кредитно-інвестиційні вкладення в реальний сектор економіки та сприяють підвищенню ділової активності економічних агентів. Однак, низькі процентні ставки за депозитами сприяють розміщенню вільних тимчасових ресурсів не у вигляді банківських депозитів, а в інших формах (купівля іноземної валюти,

нерухомого майна, товарів, дорогоцінних металів тощо), що не дозволяє їх використовувати для кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Тому, процентна політика центрального банку повинна мати виважений характер, щоб не обмежувати надходження в реальний сектор кредитних ресурсів, не сприяючи водночас розвиткові інфляційних процесів. Важливо при цьому, щоб регулятивні заходи центрального банку не знижували ефективність фінансового посередництва комерційних банків з точки зору їхньої ролі у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Важливим напрямком реалізації державного регулювання економіки в цілому, забезпечення стабільності та надійності банківської системи зокрема, є регулювання центральним банком діяльності комерційних банків через систему економічних показників (нормативів). Загалом, усі нормативи регулювання банківської діяльності, є вагомим інструментом впливу на здатність комерційних банків виконувати свої платіжні зобов'язання, нормативні значення котрих являють собою критичну межу, вихід за яку може становити загрозу стійкості комерційних банків на фінансовому ринку. Однак, з урахуванням того, що регулювання банківської діяльності через систему економічних нормативів є напрямом опосередкованого економічного впливу на кредитну активність банків, з нашої точки зору, більш важливим в умовах ринкової економіки є саме гнучке використання інструментів грошово-кредитної політики, діапазон застосування котрих залежить від ступеня розвитку ринкової інфраструктури певної країни та дієвості економічних саморегуляторів.

Викладені вище засади функціонування центрального банку в системі заходів щодо стимулювання кредитної активності комерційних банків України, визначення його місця та ролі у реалізації державного регулювання економіки та механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, дозволяють зробити висновок: дієва взаємодія банківського та реального секторів економіки, встановлення якісно нових взаємин банківської системи з суб'єктами підприємницької діяльності можливе лише за умови гнучкого поєднання адміністративних та економічних методів регулювання центробанком грошово-

кредитної сфери з метою створення сприятливих умов для практичної реалізації механізму кредитного забезпечення, стимулювання кредитної активності комерційних банків та спрямування кредитних ресурсів останніх на кредитне забезпечення суб'єктів господарювання.

Висновки до розділу 1

В умовах трансформаційних перетворень в Україні вкрай актуальним залишається питання активізації банківської діяльності у напрямку задоволення виробничих потреб суб'єктів підприємницької діяльності, оскільки саме розвиток реального сектору є визначальним фактором зміцнення економіки країни в цілому.

Проведений у даному розділі аналіз теоретичних аспектів організації кредитних відносин банків з підприємствами дозволяє зробити наступні висновки:

1. Підприємницька діяльність є ключовим чинником розвитку економіки, однак в економічній літературі не має єдиного підходу до цього поняття. З нашої точки зору, підприємницька діяльність – це сукупність дій суб'єктів господарювання, спрямованих на створення матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку, результатом чого є неперервність розширеного відтворення. Основою економічного зростання в умовах перехідного періоду є активний розвиток підприємств малого та середнього бізнесу;

2. Провідна роль у процесі формування фінансових ресурсів суб'єктів підприємницької діяльності з огляду на обмежені можливості залучення коштів з інших джерел належить банківським кредитам, позаяк вони значно прискорюють процес відтворення на всіх етапах виробництва, розподілу, обміну і споживання;

3. Із точки зору створення умов безперебійного процесу відтворення, саме належне кредитне забезпечення є визначальним фактором ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності на ринку товарів та послуг. У цьому зв'язку, у даному розділі виокремлена дефініція “кредитне забезпечення підприємницької діяльності”, економічний зміст якої полягає у покритті витрат виробництва суб'єктів господарювання за рахунок кредитних ресурсів, що

акумулюються банківськими установами та спрямовуються на поповнення основного та оборотного капіталу підприємств;

4. Банківська система забезпечує перелив тимчасово вільних грошових коштів від суб'єктів економічних відносин, що мають їх надлишок - до суб'єктів, котрі відчувають потребу у додаткових грошових ресурсах, здійснює кредитне забезпечення підприємницької діяльності у відповідності до завдань, що впливають із грошово-кредитної політики центрального банку. Загалом банк можна розглядати як фінансовий посередник в економіці, що забезпечує перерозподіл тимчасово вільних грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення виробничих і невиробничих потреб, внаслідок чого підтримується неперервність процесу розширеного відтворення. Попри багатопрофільну та багатофункціональну роботу банків на грошовому ринку, їх необхідно розглядати за нинішніх обставин передусім як інститути кредитного забезпечення підприємницької діяльності;

5. З огляду на роль та значення банку у забезпеченні виробничих потреб суб'єктів підприємницької діяльності належним рівнем грошових ресурсів функцію посередництва в кредиті, з нашої точки зору, необхідно розглядати у розрізі двох функцій другого порядку. А саме: акумуляції тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку та розподілу й перерозподілу акумульованих коштів між суб'єктами ринку. Функцію ж другого порядку розподілу та перерозподілу акумульованих коштів між суб'єктами ринку потрібно розмежовувати на дві складові підфункції: 1) кредитне забезпечення підприємницької діяльності; 2) кредитне забезпечення споживчих потреб суб'єктів ринку;

6. Практична реалізація підфункції банків із кредитного забезпечення підприємницької діяльності здійснюється у рамках відповідного механізму. У цьому зв'язку, механізм кредитного забезпечення нами визначено як сукупність практичних заходів центрального банку та послідовності дій комерційних банків щодо спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів у виробничу діяльність суб'єктів господарювання;

7. Ефективна реалізація комерційними банками механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, виконання ними функцій в економічному середовищі країни здійснюється у нерозривному зв'язку із суб'єктами господарювання. З цього приводу у дисертації виокремлено основні функціональні напрямки взаємодії банківського та реального секторів економіки як сукупність економічних взаємозв'язків, котрі виникають між комерційними банками та суб'єктами підприємницької діяльності в процесі перерозподілу грошових коштів, результатом реалізації яких є забезпечення неперервності суспільного відтворення. З огляду на масштаби і роль у структурі банківських вкладень кредитування розглядається як ключова форма серед усіх цих зв'язків;

8. Роль центрального банку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності обумовлена специфікою його функціонування в ринкових умовах, оскільки, з однієї сторони він реалізує політику державного регулювання економіки, відповідає за стан грошового обігу в країні, при цьому представляє інтереси держави; а з іншої – забезпечує ефективність функціонування банківської системи на ринку кредитних ресурсів;

9. З огляду на значення центрального банку у практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, грошово-кредитна (монетарна) політика центрального банку виступає у ньому базовою основою, позаяк використовуючи економічні та адміністративні важелі впливу на пропозицію грошових ресурсів центробанк може суттєво впливати на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на кредитне забезпечення підприємницької діяльності. Отже, грошово-кредитну політику необхідно розглядати як складову державного регулювання економіки, котра через комплекс певних інструментів передбачає формування вихідних умов функціонування та реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, що відповідно визначає ступінь кредитного забезпечення суб'єктів ринку та реалізацію тих чи інших завдань розвитку економіки;

10. Практично всі інструменти монетарної політики чинять опосередкований і загальний вплив на кредитну активність комерційних банків,

розширюють (або зменшують) можливості останніх щодо кредитування реального сектора економіки та коригують обсяги позичкових операцій. Так, політика відкритого ринку полягає у змінах обсягів купівлі та продажу цінних паперів (короткострокових зобов'язань держави) центральним банком з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків. Процентна політика (політика облікової ставки), суть якої полягає у змінах процента за позиками, котрі центральний банк надає комерційним банкам, суттєво може позначатися на кредитному потенціалі останніх. Основною функцією мінімальних обов'язкових резервів є вплив на кредитний потенціал комерційних банків з метою регулювання грошової маси в країні, а відтак на стан кредитного забезпечення реального сектора економіки

Отже, підсумовуючи вищевказані аспекти організації кредитних відносин банків із підприємствами, можна стверджувати, що обґрунтування теоретичних засад організації та визначення шляхів удосконалення механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності дозволить: з однієї сторони підвищити ефективність функціонування банківської системи; а з іншої – сприятиме розвитку вітчизняної економіки загалом.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [117; 118; 119; 121; 127; 129].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Практична реалізація кредитного процесу у взаємовідносинах комерційних банків з підприємствами в умовах ринкової трансформації економіки

В умовах розвитку та становлення ринкових відносин в Україні вкрай актуальним залишається питання удосконалення процесу кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, відродження ролі та значення кредиту у формуванні обігових коштів підприємств різних форм власності, забезпечення безперервного кругообороту виробничих капіталів та стимулювання вітчизняного виробництва.

Загалом, перехід до ринкової економіки, розвиток комерційних відносин справляють позитивний вплив на основи функціонування банківського кредиту в господарстві нашої країни. В сучасних умовах основними макроекономічними завданнями кредитування банками підприємницької діяльності є: сприяння раціоналізації виробництва і збуту; збільшення обсягів необхідної на ринку продукції; отримання максимального прибутку при мінімальних витратах.

Проте практична реалізація указаних завдань супроводжується цілим рядом труднощів, головна серед яких - підвищена ризиковість банківського бізнесу пов'язана, перш за все, із можливістю неповернення коштів, спрямованих на кредитне забезпечення підприємницької діяльності. Значний вплив на ступінь неповернення позик, що безперечно призводять до появи кредитних ризиків та, відповідно, до втрат та збитків банку, є: кризовий стан економіки перехідного періоду, який виражається не тільки падінням виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох підприємств і організацій, але й

руйнуванням ряду господарських зв'язків; значна нерівномірність економічного розвитку регіонів, їх спеціалізація та недостатня виробнича активність підприємств і занепад цілих галузей; можливість концентрації кредитної діяльності банку в будь-якій сфері (галузі), яка чутлива до змін в економіці, а також нових, маловивчених, нетрадиційних сферах; недостатнє законодавче забезпечення кредитної діяльності та стан арбітражно-судової системи; кредитування клієнтів, які зазнають певних труднощів економічного характеру, а також нових та недавно залучених клієнтів; внесення частих змін в політику банку щодо надання кредитів та формування кредитного портфеля; проблеми, які пов'язані із забезпеченням кредиту, тобто юридичними, кон'юнктурними факторами та ліквідністю.

Сукупність зазначених факторів визначає те, що кредитні операції на сьогодні є достатньо дорогими в силу високого рівня ризиків і відповідних витрат перш за все для комерційних банків, і тому екстенсивний шлях розвитку кредитного ринку має поступитися місцем інтенсивному, за якого набуває значення передусім якість кредитних операцій. Одним із способів удосконалення механізму кредитного забезпечення комерційними банками підприємницької діяльності є розробка та деталізація етапів кредитного процесу з метою максимального врахування потреб клієнтів та захисту банку від втрат.

Для оптимізації взаємовідносин комерційних банків та підприємницьких структур в Україні, на наш погляд, слід звернути увагу на вирішення таких завдань: 1) вивчення загальних аспектів організації та практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності; 2) формування якісно нової системи кредитування, пов'язаної із становленням повноцінних партнерських відносин між учасниками кредитної угоди; 3) розробка нових форм та методів кредитування і вдосконалення технології видачі та погашення банківських позичок.

Вирішення указаних завдань по суті передбачає методологічну розробку такого порядку організації кредитного процесу, який би належним чином

регламентував діяльність комерційного банку з приводу реалізації кредитної політики як складової механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Вочевидь стосовно діяльності банку у сфері організації кредитних відносин йдеться про визначення основних етапів організації цієї роботи, яка власне і спрямована на кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

Загальна кількість указаних етапів може бути відмінною в залежності від організаційних особливостей роботи кредитних підрозділів банку, однак загалом має охоплювати три основні стадії руху кредиту як економічної категорії: 1) надання кредиту, що передбачає передачу кредитором цінностей у позику з метою їх раціонального використання і отримання доходу; 2) використання кредиту, що визначає спрямування суб'єктом підприємницької діяльності отриманих коштів на потреби виробництва; 3) повернення кредиту, що передбачає отримання позичальником доходів від кредитованих операцій або мобілізацію ресурсів з інших джерел, що необхідно для повернення кредитору позиченої вартості.

З нашої точки зору, важливе значення в розрізі питання практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, удосконалення кредитного процесу, у визначенні стратегії і тактики конкретного комерційного банку набуває розробка таких внутрішніх програмно-методичних документів як:

- Положення про кредитну політику;
- Положення про кредитування;
- Регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Перші два документи (їх ще можна назвати “Кредитним меморандумом”) містять положення стратегії кредитного процесу, який реалізується конкретним банком, причому Положення про кредитування є “змішаним” тактико-стратегічним документом, оскільки містить в собі розкриття механізму реалізації кредитної політики, тобто співставляє стратегічні завдання, які проголошені в Положенні про кредитну політику банку, із тактичними

методами їх досягнення. У даному разі під кредитною політикою комерційного банку, з точки зору предмету дисертаційного дослідження, слід вважати розробку концепції організації кредитних відносин між комерційним банком та його клієнтами – суб'єктами господарювання на мікроекономічному рівні шляхом визначення послідовності дій щодо практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Розробка кредитної політики, деталізована у Положенні про кредитну політику, на мікроекономічному рівні є особливо важливою в умовах адаптування банків до складних і постійно змінних умов економіки. Це, передусім, відноситься до банків в умовах переходу до ринку, коли перед ними виникають серйозні проблеми: розробка концепції ризику, визначення потенційних збитків по позиках, а також формування резервів по сумнівних та безнадійних кредитах. За таких обставин у виборі пріоритетів кредитна політика комерційного банку на мікрорівні може слугувати доповненням відповідних стратегічних завдань монетарної політики центробанку в рамках цілого механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Основна концепція кредитної політики комерційного банку, як правило, має складатися із двох частин: перша частина охоплює прийняття рішень щодо надання стандартних кредитів, а друга – перелік процедур по сумнівних та безнадійних кредитах, а також питання управління кредитними ризиками (Додаток М.1). Так, концепції стандартних кредитів охоплюють послідовну роботу банку щодо практичної реалізації усіх етапів кредитного процесу, а саме: розгляд заявки на кредит; аналітична оцінка фінансового стану клієнта; ухвалення рішення про надання кредиту; порядок нагляду та контролю за використанням кредиту; погашення кредиту. Концепції сумнівних та безнадійних кредитів передбачають провадження банком оцінки стану непогашених кредитів, роботи з проблемними кредитами, вибір форм реструктуризації кредиту, управління кредитним ризиком та роботу банків із сумнівними та безнадійними кредитами.

Слід зазначити, що вітчизняна практика формування комерційними банками відповідних документів з кредитної політики, як правило, не передбачає виділення і розмежування саме цих двох структурних частин, що, на наш погляд, слід розцінювати як негативне явище з огляду хоча б на істотні обсяги позичок поганої якості у кредитних портфелях. У цьому зв'язку є досить важливим питання розробки на рівні окремого комерційного банку Положення про кредитну політику, до основних напрямів реалізації якої, з нашої точки зору, слід віднести: 1) загальні принципи організації; 2) структура кредитного портфеля; 3) управління кредитними ризиками (Додаток М.2).

На сьогоднішній день найважливішим напрямом підвищення ефективності практичної реалізації кредитного процесу та збільшення його кінцевої віддачі є, на наш погляд, створення оптимальних умов надання банками кредитів суб'єктам підприємницької діяльності, тобто спрямування банківських ресурсів у кредитне забезпечення потреб виробництва економічних агентів. Однак, попри реалізацію макроекономічних завдань і пріоритетів необхідно розуміти, що кредитна політика комерційного банку має спрямовуватися передусім на захист власних інтересів кредитора та запобігання виникнення ризикових випадків неповернення кредитів.

Основні напрямки організації кредитної політики комерційного банку повинні базуватися на таких загальних принципах: 1) вибір та оптимізація процентної політики та комісійних нарахувань; 2) класифікація видів банківських кредитів, котрі можуть бути спрямовані у кредитне забезпечення підприємницької діяльності; 3) вимоги щодо якості та вартості застави; 4) загальні методи оцінки вартості забезпечення; 5) регламентація максимальної суми кредиту, котра може спрямовуватись на кредитне забезпечення суб'єктів господарювання.

Разом із тим, у розрізі питання встановлення рівноправних партнерських відносин у системі "підприємство-банк", доцільним є, з нашої точки зору, при розробці кредитної політики враховувати також кредитні потреби господарюючих суб'єктів. Врахування потреб кредитного забезпечення клієнтів

у вітчизняній практиці кредитування повинні зводитись до: розуміння ситуації клієнта, що виражається у необхідності кредиту, тобто довірливе ставлення до його проблем; доступність клієнта до банку, прийнятність розробленої ним програми кредитування (розміри кредиту, плата за процент, строки кредиту, умови надання та погашення); врахування особливостей бізнесу клієнта, умови та результати його виробничої діяльності; оперативний розгляд заяв та клопотань клієнта; простота та зрозумілість для клієнтів банків самих процедур по оформленню, наданню та погашенню кредиту; прозорість прийняття та обґрунтованість висновків щодо надання чи відмові клієнту в одержанні кредиту.

Іншим важливим блоком формування стратегії кредитної політики окремого комерційного банку є формування оптимальної структури кредитного портфеля, який має передбачати диверсифікацію виданих позичок та відомості про пролонговані, прострочені проблемні кредити. Загальна схема управління кредитним портфелем на рівні комерційного банку, яка зображена у додатку М.3, являє собою певний алгоритм, котрий передбачає послідовне здійснення роботи банку щодо: 1) вибору критеріїв для аналізу і оцінки якості позик, тобто аналізу фінансових коефіцієнтів і сегментації кредитного портфеля; 2) класифікації позик за групами ризику; 3) нагромадження інформації для визначення процента ризику для кожної групи; 4) заходи щодо управління безнадійними кредитами і зміни структури кредитного портфеля.

Робота банку щодо управління кредитними ризиками, з нашої точки зору, повинна спрямовуватися, насамперед, на створення умов захисту кредитора шляхом встановлення лімітів та диверсифікації строків позик, провадження належної аналітичної діагностики фінансового стану позичальника, яка повинна передбачати аналіз грошових потоків клієнта та комплексний аналіз його кредитоспроможності, вибір оптимальної форми забезпечення кредиту.

Таким чином, розробка і детальне регламентування усіх необхідних організаційно-управлінських заходів з реалізації кредитної політики, що повинна бути відображена у Положенні про кредитну політику та Положенні

про кредитування, є по своїй сутності однією з основних умов ефективності практичних дій банківських працівників на всіх стадіях організації кредитного процесу, а відтак і ефективності кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Особливо важливим щодо дотримання указаних організаційних умов видається необхідним передусім у взаєминах банків із підприємствами малого та середнього бізнесу, ризик кредитних операцій з якими є особливо високим в умовах перехідної економіки.

Отже формування чіткої кредитної політики комерційного банку на основі вищевказаних положень, тобто Кредитного меморандуму, слід вважати необхідною умовою раціональної організації кредитних відносин між банком та його клієнтами, що визначається правильним вибором стратегічних завдань кредитної діяльності на ринку, пріоритетів у обслуговуванні перспективних груп позичальників і використанні адекватних видів кредитних послуг як кінцевого банківського продукту, а також розробкою необхідних процедур у вигляді послідовності дій банківських працівників і їх повноважень у прийнятті рішень щодо управління позичковими операціями.

На нашу думку, при розробці кредитної політики комерційних банків, доцільно якомога детальніше регламентувати усі процедури організації кредитного процесу, максимально деталізувати усі необхідні етапи банківського кредитування для зручності організації роботи банківського персоналу. Розгляд операцій банку з кредитування можна було б представити, як набір певних дій, що охоплюють ряд послідовних етапів у процесі кредитування (Додаток М.4).

Кредитне забезпечення підприємницької діяльності – це багатогранний і складний процес з точки зору його ризиковості для банку, адже кожній можливості отримати прибуток від певної операції протистоїть реальна можливість понести збитки. Тому важливим завданням діяльності комерційного банку є досягнення оптимального співвідношення між прибутковістю та ризиковістю його операцій. Адже будь-який вид

підприємницької діяльності несе певний елемент ризику, що безперечно позначається і на ризиковості позичкових операцій банку.

Для деталізації процесу кредитування як зі сторони банку, так і з сторони боржника необхідно, щоб їхні інтереси співпадали, тобто, щоб необхідність, доцільність та можливість кредитування відповідали одночасно обидвом інтересам – з однієї сторони, і сам процес кредитування був достатньо деталізований та прозорий із виокремленням конкретних завдань, обов'язків та відповідальності окремих посадових осіб, які забезпечують реалізацію конкретних етапів кредитування – з іншої. Саме для реалізації цього завдання необхідна чітка розроблена і структурована концепція кредитної політики, яка б визначала стратегію кредитної діяльності банківських установ.

Іншим досить важливим внутрішньобанківським документом, на якому повинна базуватися кредитна робота комерційного банку, на наш погляд, є Регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності (Додаток М.5). Цей документ конкретизує механізм практичної реалізації кредитної політики банку. Слід зазначити, що Регламент є, з нашої точки зору, суто тактичним програмним документом, позаяк в ньому повинно бути зафіксовано виклад методів і прийомів регулювання кредитного процесу в рамках даного банку та його філій. Слід розуміти, що даний документ базується на основних концептуальних засадах кредитної політики комерційного банку, визначення пріоритетності спрямування грошових ресурсів на кредитне забезпечення підприємницької діяльності. При цьому перспективним напрямком орієнтації кредитної політики, окрім галузевого, на наш погляд, може слугувати тип підприємницької діяльності. У даному разі йдеться, наприклад, про стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу та надання йому безумовної переваги порівняно із крупним промисловим виробництвом.

При розробці Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, на наш погляд, необхідно дотримуватися певного алгоритму, котрий передбачає такі основні блоки: 1) загальні положення

організації роботи комерційного банку щодо кредитного забезпечення; 2) порядок прийняття рішень кредитних комітетів різних рівнів; 3) порядок оформлення кредитного договору; 4) робота банку щодо забезпечення повернення виданих кредитів; 5) діагностика кредитоспроможності клієнтів; 6) провадження ефективної процентної політики та комісійних нарахувань; 7) порядок надання кредиту; 8) порядок погашення кредиту; 9) контроль банку за своєчасним погашенням кредиту.

Положення про кредитну політику та Регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, з нашої точки зору, повинні бути основними базовими документами, які є обов'язковими до виконання всіма структурними підрозділами банку, пов'язаних із видачею кредитів клієнтам.

Метою розробки вказаних внутрішньобанківських документів є встановлення порядку надання кредитів суб'єктам підприємницької діяльності різних організаційно-правових форм, різноманітних форм власності та галузевої приналежності, а також порядку управління кредитами та порядку їх погашення.

Разом з тим, розроблений Регламент банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності на практиці доцільно конкретизувати через складання технологічних карт кредитування, які базуються, з однієї сторони, на функціональних обов'язках працівників окремих підрозділів банку щодо процедури кредитування, а з іншої – на деталізації етапів процесу кредитування клієнтів. Перспективним напрямом оптимізації роботи банку у цьому напрямі є складання відповідних карт саме для взаємин з конкретним типом позичальників – зокрема підприємств малого та середнього бізнесу. Забезпечуючи взаємозв'язок етапів кредитування із функціональними обов'язками та відповідальністю окремих працівників, технологічна карта охоплює конкретний напрям та зміст роботи щодо кредитування (Додаток Н.1).

Загальна спрямованість дій комерційного банку у процесі кредитування визначається завданнями щодо мінімізації ризику за позичковими операціями

та забезпечення їх максимальної дохідності. На цій основі будується відповідний алгоритм кредитної діяльності банку у взаєминах із суб'єктами підприємницької діяльності, виявом чого є дотримання чіткої послідовності етапів організації механізму кредитного забезпечення і процедур прийняття рішень, закріплених у певному документі про кредитну політику, а також у Регламенті, що нами було запропоновано вище. З цієї точки зору видається за необхідне зупинитися більш детально на основних блоках Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

I. Так, *загальні положення* організації роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності повинні охоплювати базові принципи кредитної роботи банку та її пріоритети згідно стратегії кредитної політики. Особливої актуальності у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності набуває реалізація таких принципів кредитних відносин як диверсифікований підхід до позичальників, особливо щодо підприємств малого та середнього бізнесу та принципу договірного характеру кредитування, тобто обов'язковості укладення кредитного договору учасниками кредитної угоди. Таким чином, орієнтація кредитної політики комерційних банків на кредитне забезпечення підприємницької діяльності, становлення рівноправних взаємин між учасниками кредитної угоди створить сприятливі передумови щодо підвищення ефективності організації кредитних відносин в економіці загалом.

II. Іншим важливим блоком є *порядок прийняття рішень кредитних комітетів різних рівнів*, що розмежовує повноваження різних структурних підрозділів банку і його керівних органів у визначенні можливості видачі кредитів. Оптимізація розподілу цих повноважень більш детально розглянута у розділі 3.

Слід зазначити, що метою попереднього аналізу пакету документів, перелік яких вимагається банком, є з'ясування основних даних як про самого потенційного позичальника, так і про той проект господарської операції, для реалізації якого необхідним є додаткове залучення грошових ресурсів у формі банківського кредиту. Як правило, основний набір документів, що вимагаються

комерційними банками для розгляду питання про видачу кредиту, включає, зокрема, такі як: 1) копії установчих документів – статутів, положень, реєстраційних посвідчень, включаючи ті документи, що підтверджують повноваження осіб на укладення кредитного договору з банком; 2) техніко-економічне обґрунтування заходу, що кредитується, строків його окупності з указанням джерел, за рахунок яких передбачається погасити позику; 3) документи, що підтверджують право власності на майно, яке може бути передане в заставу, а також його вартісна оцінка; 4) бухгалтерська та статистична звітність про фінансові результати діяльності, а також матеріали аудиторських перевірок; 5) дані про кредити, отримані в інших банках; 6) бізнес-плани для підприємств, що починають свою діяльність і не мають фінансових звітів. Крім того, банки можуть вимагати також іншу документацію, яка містить додаткову інформацію про особливості фінансово-господарської діяльності позичальника.

Аналізуючи перелік документів, необхідних для початку процесу кредитування, чи можемо ми вести мову про його недоліки? Ні, проблема, вочевидь, полягає в іншому. Слід зазначити, що практична реалізація кредитного процесу, в умовах перехідної економіки, пов'язана передусім із якістю документів, що представляються до розгляду комерційних банків суб'єктами підприємницької діяльності. Так, уже на цьому етапі у банку виникають труднощі щодо перевірки достовірності інформації, наданої клієнтом, а для потенційного позичальника – збір документації, що вимагається банком супроводжується додатковими матеріальними видатками (наприклад, оцінка вартості застави та її нотаріальне оформлення). Тому чітке розмежування повноважень різних структурних підрозділів банку повинне сприяти підвищенню відповідальності окремих відділів щодо прийняття рішень про доцільність та можливість видачі кредиту конкретному позичальнику.

III. Порядок оформлення кредитної угоди є іншим важливим блоком запропонованого Регламенту роботи комерційного банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Як показує досвід розвинених країн,

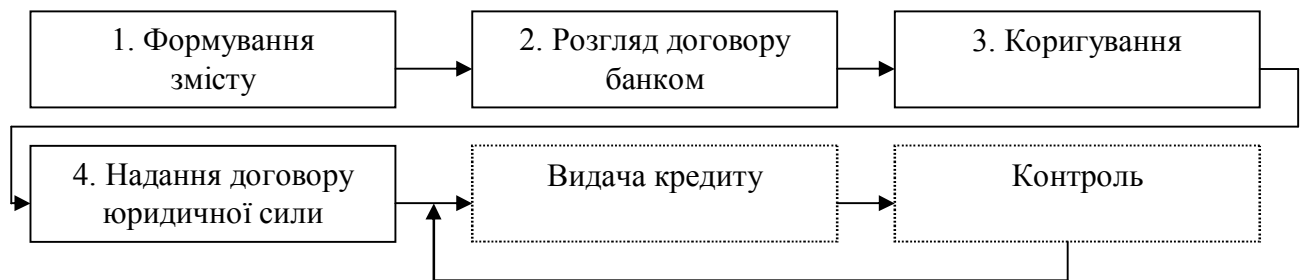
ринкова економіка – це, насамперед, економіка довірливих відносин між рівноправними партнерами. Відносини між кредитором і позичальником, їх зв'язок один з одним є відносинами двох суб'єктів процесу відтворення, які виступають, по-перше, як юридично самостійні особи; по-друге, як ті, що забезпечують майнову відповідальність один перед одним; по-третє, як суб'єкти, що виявляють інтерес один до одного.

За таких обставин потрібно розуміти, що практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності у послідовній єдності всіх взаємоув'язаних етапів кредитування, організація кредитних відносин комерційних банків із підприємницькими структурами відбувається насамперед через певний, чітко визначений порядок заключення кредитної угоди, позаяк будь-які економічні відносини мають певні економічні та юридичні аспекти.

Практична реалізація кредитного процесу, послідовного провадження всіх етапів кредитування відбувається за умови ініціації кредитних відносин суб'єктами ринку та взаємоузгодженості між банком та позичальником в рамках укладання кредитного договору. Кредитний договір, заключений між банком (кредитором) та суб'єктом підприємницької діяльності (позичальником), визначає правові та економічні умови кредитної угоди і є юридичним документом, всі пункти якого обов'язкові до виконання сторонами, котрі його заключили.

Сам процес укладення кредитного договору між банком і позичальником може бути розглянутий з точки зору кількох послідовних етапів, котрі з огляду на загальний процес організації кредитних взаємин можна було б охарактеризувати як свого роду підетапи, що визначають відповідні організаційні заходи: 1) формування змісту кредитного договору клієнтом за основними необхідними йому параметрами (вид, сума, строк, забезпечення кредиту тощо); 2) розгляд банком представленого клієнтом проекту кредитного договору і оцінка можливості надання кредиту з урахуванням попереднього аналізу кредитоспроможності та власних

можливостей надати позику – у плані ресурсного забезпечення; 3) спільне коригування змісту договору банком і клієнтом з метою досягнення оптимального для обох сторін варіанту; 4) підписання кредитного договору банком і клієнтом, що визначає набуття указаним документом юридичної сили (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Етапи заключення кредитного договору

Результатом заключення кредитного договору та надання юридичної сили кредитним відносинам банку і позичальника, є видача позики, що передбачена у кредитній угоді і банківський контроль щодо виконання умов угоди. Таким чином, кредитний договір є інструментом для реалізації стратегічних планів банку по відношенню до конкретного позичальника (який з моменту заключення кредитного договору стає клієнтом банку) та одночасно основою (в тому числі і юридичною) для застосування тактичних дій з метою їх практичної реалізації. Відповідно, кредитний договір є не тільки формально-юридичним поняттям, його основний зміст лежить у площині економіко-правової взаємодії мікроекономічних суб'єктів ринкового середовища (банка та клієнта-позичальника), з урахуванням провідної (активної) ролі банку в цій взаємодії.

З нашої точки зору, у процесі укладання кредитної угоди можна виокремити чотири основних принципи, на яких має базуватися кожен кредитний договір: 1) міцна правова основа; 2) добровільність вступу в угоду; 3) взаємна зацікавленість кожної із сторін один в одному; 4) узгодженість умов угоди.

Правову основу кредитної угоди складають закони та інші юридичні, а також нормативні акти загальногосподарського значення, які відносяться до сфери банківської діяльності. Реалізація даного базового принципу укладання кредитного договору у діючій практиці відбувається не у повній мірі, позаяк українське законодавство потребує удосконалення, а саме у питаннях захисту прав кредиторів, посилення юридичної та економічної відповідальності за порушення умов кредитної угоди.

Добровільність заключення кредитного договору виражається у свободі вибору банку, до якого звертається клієнт за позикою, а також вирішення банком питання про можливість вступу в кредитні відносини з даним клієнтом. Обидві сторони вступають в договірні відносини на основі вільного виявлення волі. На практиці даний принцип укладання кредитних угод також реалізується не в повній мірі, позаяк дуже часто суб'єкти підприємницької діяльності вимушені звертатися у різні банківські установи з проханням про видачу кредиту. Така ситуація пов'язана із рядом причин, а саме: незгодженість між банком і позичальником умов кредитування; відсутність у клієнта високоліквідної застави; незадовільна для суб'єктів господарювання процентна політика банку; обмеженість термінів користування кредитом тощо.

Головне, чим мають керуватися сторони при вступі в договірні відносини, полягає у взаємній зацікавленості їх один в одному. Позичальнику необхідна на строк певна сума коштів, яку готовий надати банк, переслідуючи мету отримати дохід на розміщенні грошових коштів. Взаємна зацікавленість сторін один в одному обумовлює можливість узгодження умов кредитної угоди, в процесі якого кожна із сторін прагне знайти оптимальний варіант задоволення власних інтересів. Власне, вступаючи у кредитні відносини, принцип взаємної зацікавленості кожної із сторін один в одному, дотримується у практичній діяльності банківських установ у повній мірі, позаяк для комерційних банків – це отримання прибутку від розміщення коштів у вигляді процентів, а для підприємницьких структур – задоволення потреб у додаткових грошових ресурсах для здійснення виробничої діяльності.

Аналіз вітчизняної практики укладення кредитних договорів між банками та суб'єктами підприємницької діяльності свідчить більшою мірою про ігнорування виділених нами принципів, що у багатьох випадках виглядає як нав'язування банком клієнту стандартного вигляду договору та його умов і що слід розцінювати як негативне явище, яке суперечить рівноправним, партнерським засадам взаємовідносин банків із підприємствами. Чітке формування у кредитній політиці та неухильне дотримання банками вказаних принципів повинно, з нашої точки зору, стати однією із ключових методологічних засад побудови механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Інша особливість кредитного договору впливає з того, що кредитні операції банку носять довірчий характер. Позитивне рішення банку на прохання клієнта про видачу позички базується на вивченні кредитоспроможності конкретного позичальника. Заключення кредитної угоди виключає можливість цесії, тобто уступки клієнтом третім особам права на отримання кредиту. Оскільки дане принципово важливе положення поки що не знайшло відображення в банківському законодавстві, його необхідно відображати в кредитному договорі.

Власне в кредитному договорі в повній мірі відображаються усі етапи кредитного процесу, що повинні бути деталізовані та чітко розписані за алгоритмом у Регламенті роботи комерційного банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Слід зазначити, що етапи заключення кредитної угоди та етапи реалізації кредитного процесу взаємопов'язані та обумовлюють один одного. Відтак процес укладення кредитного договору можна вважати одним із ключових елементів досліджуваного нами механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

До особливостей кредитного договору слід віднести визнання по суті однієї сторони (банку) в якості сильнішої при формальній юридичній рівноправності обидвох сторін. Мова йде не про умови, що захищають банк від

ризик, а про умови, що створюють певні вигоди для банку. Так, для банку такими вигодами можуть бути умови дострокового погашення позики або ж встановлення диференційованих підходів у провадженні процентної політики.

Кредитний договір регулює і економічні умови угоди, які обумовлені специфікою позичальника та видом позики. За допомогою диференціації економічних умов забезпечується, з однієї сторони, більш повне врахування потреб клієнта, а з іншої сторони - адекватний механізм захисту банку від кредитного ризику. Під умовами кредитування розуміють свого роду вимоги, які виставляються до базових елементів кредитування – суб'єктів, об'єктів та забезпечення кредиту. Це означає, що банк не може кредитувати будь-якого клієнта. Виявлення майбутніх ризиків, правильність оцінки їх рівня, а також розробка методики управління цими ризиками займають особливе місце при врахуванні об'єктивних результатів функціонування механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Банк вступає в кредитні відносини з позичальником на основі оцінки його кредитоспроможності, ліквідності його балансу, вивчення ринку продукції товаровиробника, рівня його менеджменту, минулого досвіду роботи з ним.

Як відомо, окрім принципів та методів кредитування, на яких базується організація кредитних відносин комерційних банків з суб'єктами господарювання, не менш важливим є також виокремлення об'єкту кредитування, з приводу якого виникають ці відносини. В науковій літературі чітко не конкретизуються об'єкти кредитування, а зазначається, що “об'єкт кредитування до деякої міри виводиться у кредитному процесі на задній план, що іноді виражається у покритті за рахунок позики виробничих потреб підприємств у широкому розумінні” [26, с. 384]. Останнім часом вважається, що комерційні банки відійшли від пооб'єктного кредитування, а більш широко застосовують практику посуб'єктного підходу щодо видачі кредитів. Однак, у відповідності до виробничих потреб підприємницьких структур кредити прийнято розрізняти: кредити на поточну діяльність та кредити в інвестиційну діяльність.

Безпосереднє спрямування банківських кредитів визначається особливостями руху оборотного та основного капіталу підприємства, для формування окремих елементів яких необхідним є залучення позичених коштів, що в кінцевому підсумку, зумовлює спрямування кредитного забезпечення поточної або інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів. В Україні розподіл кредитних вкладень комерційних банків за вказаними напрямками відображає об'єктивні труднощі спрямування кредитного забезпечення на інвестиційні цілі, позаяк значно нижчі темпи оборотності основного капіталу, а відтак і більші строки окупності розміщених коштів зумовлюють більший ризик для банку та в умовах нестабільної економічної ситуації в перехідний період виступає антистимулом до кредитного забезпечення інвестиційних потреб підприємств, в результаті чого їхня частка в об'єктній структурі кредитного портфеля банків залишається протягом останнього періоду часу практично на незмінному рівні, у межах 5-6% (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Цільове спрямування кредитів, наданих комерційними банками України суб'єктам господарювання*

	Станом на:									
	1.01.2000		1.01.2001		1.01.2002		1.01.2003		1.01.2004	
	Сума, млн.грн	Питома вага, %	Сума, млн.грн.	Питома вага, %	Сума, млн.грн.	Питома вага, %	Сума, млн.грн.	Питома вага, %	Сума, млн.грн.	Питома вага, %
Усього кредитів в тому числі:	11787	100	19574	100	28373	100	42035	100	67835	100
- у поточну діяльність	10743	91,1	18466	94,3	27024	95,2	39673	94,4	63454	93,5
-в інвестиційну діяльність	1044	8,9	1108	5,7	1349	4,8	2361	5,6	4381	6,5

*Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1. – с.104

У кожному кредитному договорі існує пункт, певний предмет угоди. Однак, зміст цього предмету може бути різноманітним в залежності від потреб клієнта. Як показує досвід, чим різноманітніший інструментарій, який

застосовується конкретним банком, тим повніше враховуються інтереси клієнта. Специфіка кредитного інструментарію обумовлена сферою розміщення коштів (виробництво, обіг, споживання, інвестиції), строками окупності об'єкта (короткострокові, довгострокові), ступенем концентрації витрат, що формують об'єкт (сукупний, окремий), систематичністю кредитних зв'язків з банком (постійні, разові). Відповідно, існує система кредитних інструментів, які відображають специфіку потреб клієнта, наприклад для кредитування поточних потреб ("овердрафт", кредит на поповнення оборотних коштів) або проектне кредитування. Правильне визначення усіх умов кредитного договору – цілей, суми, строку кредиту, розміру плати та видів забезпечення – є основою ефективної організації позичкових операцій банку та фактором, від якого вирішальною мірою залежить дотримання усіх принципів банківського кредитування.

Додаткові умови, що можуть передбачатися у кредитній угоді, спрямовані на створення додаткових передумов для забезпечення повернення кредиту. Вони диференціюються стосовно конкретних позичальників та охоплюють зобов'язання щодо досягнення певного рівня кредитоспроможності, необхідного стану обліку та звітності, збереження заставленого майна, дотримання правил банківського контролю, заборона на реорганізацію підприємства без відома банку тощо. В якості додаткових умов до кредитного договору можуть виступати, наприклад, вимоги банку до позичальника: повідомляти банк в період строку дії чинного договору про заключення угод щодо розпорядження своїми активами, зменшенню розмірів своїх активів, а також угод щодо отримання нових позик і кредитів, про угоди надання позик та видачі поручительств за третіх осіб, про здійснення будь-яких заходів зміни юридичного статусу позичальника.

За допомогою диференціації економічних умов кредитної угоди банк забезпечує механізм захисту від кредитного ризику. Відомо, що позичальники відрізняються за своєю кредитоспроможністю, ступенем інформованості банку про них, постійністю кредитних зв'язків з банком. Тому банк застосовує

різноманітні способи захисту від кредитних ризиків, які закріплені відповідними пунктами кредитного договору. До найбільш розповсюджених способів захисту від ризику відносяться: встановлення підвищеної плати за кредит у випадку недотримання позичальником умов договору, використання гарантій для повернення кредиту (застава, гарантії, поручительства, страхування), організація поточного та послідуючого контролю за фінансовим станом позичальника і заставленим майном, а також фінансовим станом гарантів та поручителів.

В умовах нестабільної економічної ситуації перехідного періоду, інфляційних очікувань та високої ймовірності виникнення кредитних ризиків, комерційні банки особливо ретельно повинні підходити до оцінки здатності позичальника ефективно використати отриманий в банку кредит та своєчасно і в повному обсязі погасити його. За таких обставин, основним завданням банківського аналізу кредитоспроможності клієнтів є визначення факторів, які можуть спричинити неповернення позики або навпаки, забезпечують її своєчасне погашення.

Діюча в Україні практика оцінювання комерційними банками кредитоспроможності позичальників не засновується на якихось уніфікованих підходах до аналітичної роботи у даній сфері. У цих умовах Національним банком України визначено лише рекомендовані напрями аналітичної роботи, що можуть використовуватись комерційними банками для оцінки кредитоспроможності клієнтів. Так, Положенням НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” пропонується методика розрахунку семи основних показників (Додаток Н.2).

Слід зазначити, що сучасні практичні підходи до методології аналізу кредитоспроможності позичальників в комерційних банках можуть базуватися на комплексному застосуванні фінансових та нефінансових критеріїв. На практиці оцінка кредитоспроможності клієнта може бути здійснена за напрямками, що загалом характеризують: 1) репутацію позичальника, яка

охоплює своєчасність і повноту розрахунків, компетентність керівництва, достовірність представленої банку звітності; 2) наявність матеріального забезпечення позики, його ліквідності і достатності для покриття витрат банку; 3) здатність позичальника отримувати дохід, достатній для погашення позики, або ж спроможність оперативно мобілізувати для цієї мети грошові ресурси з інших джерел.

Проте, якими б різноманітними не були варіанти оцінки кредитоспроможності, їх об'єднує те, що вони базуються на даних звітності та стосуються минулого періоду. Ось чому необхідно, щоб українські банки звернулися до зарубіжного досвіду прогнозування фінансового стану позичальника у майбутніх періодах. Це викликано відсутністю сучасних методик опрацювання показників на перспективу, адже саме вони можуть відображати імовірність повернення кредиту. Недоліком вітчизняних методик є також відсутність єдиних та ефективних підходів для оцінки небалансових елементів кредитоспроможності, позаяк кредитоспроможність – це не лише фінансовий стан, але і так звана юридична сторона та ділова репутація клієнта, до яких включають: правоздатність, організація бухгалтерського обліку, порядок зберігання та реалізації товарів (як правило, оцінка згідно нормативних актів), якість управління, наявність нормальних умов для прийняття рішень, стійке сімейне становище, наявність бездоганної репутації тощо.

З цього приводу, особливої важливості набуває розробка власної методології оцінки кредитоспроможності позичальника окремим банком, обмін інформацією щодо фінансової стійкості клієнтів в системі комерційних банків, позаяк на практиці досить часто суб'єкти підприємницької діяльності вдаються до фальсифікації своїх фінансових результатів, а відтак – завищення можливостей щодо повернення банківських позичок. Власне методичне забезпечення в повній мірі повинне характеризувати ділову активність клієнта, здатність до конкуренції на товарному ринку. Пріоритетами повинні користуватися ті клієнти, котрі працювали з банком і мають непогану кредитну історію. Ділова активність клієнта характеризує результати та ефективність

основної виробничої діяльності, а її кількісна оцінка визначається динамікою його основних показників та ефективністю використання ресурсів підприємства. Для більш поглибленого вивчення кредитоспроможності позичальника комерційні банки розвинутих країн використовують певний лист – опитувач, метою якого є визначення на основі анкети ступеня серйозності намірів позичальника та його бажання повернути борг.

Разом із тим використовувані на сьогодні вітчизняними банками методики оцінки кредитоспроможності позичальника потребують істотного удосконалення з огляду на порівняно високий рівень ризиків, що притаманний підприємницькій діяльності в перехідній економіці, а відтак і високий рівень кредитних ризиків для самих банківських установ. У цих умовах за необхідне, з нашої точки зору, видається розробка у рамках пропонованого вище Регламенту загального *алгоритму процесу діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання*.

IV. Діагностика кредитоспроможності клієнта може, в принципі, бути відносно самостійним блоком Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, який повинен складатися із двох взаємопов'язаних частин: внутрішньої та зовнішньої діагностики кредитоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності. Перша частина передбачає проведення аналітичної роботи комерційного банку щодо встановлення попереднього та заключного діагнозу кредитоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності. До другої частини, а саме провадження зовнішньої діагностики, з нашої точки зору, слід віднести аналітичну роботу комерційного банку щодо оцінки кредитного ризику, пов'язаного із конкретними умовами надання певного виду кредиту суб'єктам господарювання (Додаток П.1).

Розробка такого алгоритму діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання, з нашої точки зору, повинна забезпечити підвищення ефективності роботи комерційного банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, оскільки з одного боку – покращить аналітичну

роботу з приводу встановлення попереднього та заключного аналізу кредитоспроможності позичальників; а з іншого - сприятиме запобіганню та мінімізації кредитного ризику.

До основних показників, які складають методику діагностики кредитоспроможності підприємства, тобто першого блоку алгоритму, відносяться такі індикатори: ліквідності, платоспроможності і оборотності. При цьому одним із основних показників оцінки симптомів некредитоспроможності позичальника є, з нашої точки зору, значна питома вага зобов'язань перед бюджетом та позабюджетними фондами у загальній величині заборгованості. Вагомим аргументом на користь цього твердження є те, що у відповідності до черговості платежів в першу чергу здійснюються платежі в бюджет та позабюджетні фонди, а потім уже усі інші платежі. Тому, насамперед, банк повинен звертати увагу на обсяги заборгованості, її структуру, кредиторів та можливість її вчасного погашення. Також до основних індикаторів визначення ступеня некредитоспроможності відносяться коефіцієнти покриття (співвідношення оборотних коштів і зобов'язань) та розмір недостатності фінансових ресурсів.

У процесі внутрішньої діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання велике значення необхідно приділяти вивченню ефективності прийняття інвестиційно-фінансових рішень. Прийняття рішень фінансового характеру у більшості суб'єктів господарювання здійснюється, зазвичай, частіше, аніж інвестиційного характеру. Слід зазначити, що при діагностиці ефективності прийняття рішень інвестиційно-фінансового характеру необхідно виходити із того, на якій стадії розвитку знаходиться підприємство і яка його галузева приналежність. Основні види фінансового положення об'єкта діагностики до і після прийняття рішень інвестиційно-фінансового характеру можна згрупувати за типами стійкого, задовільного і складного фінансового положення (Додаток П.2).

Попри необхідність дослідження фінансового положення суб'єктів господарювання банку необхідно провести детальний аналіз ризику

кредитування, що охоплює другий блок пропонованого нами вище алгоритму. Методика діагностики ризику кредитування повинна базуватися, з нашої точки зору, на таких чотирьох основних процедурах:

1. Групування складових елементів ризику за можливістю управління. У цьому зв'язку розрізняють дві групи: диверсифікована та недиверсифікована;
2. Детальний аналіз виявлених груп ризику і конкретного підвиду ризику. Тут також необхідно здійснювати аналіз факторів, які визначають ступінь проявлення ризику;
3. Визначення ймовірності виникнення ризику. Даний етап повинен включати наступні розділи: 3.1. Розбивка на сектори ризику; 3.2. Визначення тенденції розвитку ризику; 3.3. Визначення максимально можливого рівня ризику.
4. Визначення і аналіз розміру можливих втрат.

Слід зазначити, що оскільки механізм управління ризиком кредитування достатньо складний, то розмежування на сектори ризику необхідно проводити на основі стану ліквідності кредитного портфеля. Таким чином, з нашої точки зору, можна виокремити наступні сектори ризику кредитування та технологію їх визначення, а саме:

1. Безризиковий сектор характеризується певним мінімальним за ймовірністю виникнення розміром втрат;
2. Сектор мінімального ризику характеризується затримкою поступлень (процентів) за кредитами, виникнення перебоїв із платежами за позицією. Із позицій банку це буде означати виникнення фактора, котрий визначає його ліквідність в цілому. Перебої із поступленням фінансових ресурсів ведуть до порушення технологічного режиму роботи банку, недоотримання прибутків;
3. Сектор підвищеного ризику характеризується тривалими затримками у поступленні платежів за позицією при зниженні загальної ліквідності кредитного портфеля;

4. Сектор критичного ризику характеризується непогашенням до 50% загального обсягу виданих кредитних ресурсів за тим чи іншим видом кредитування. При зниженні загальної ліквідності кредитного портфеля до 7% при умові, що даний вид кредитів у портфелі в цілому займає до 30%;

5. Сектор неприйняттого ризику характеризується непогашенням до 75% загального обсягу виданих кредитних ресурсів. При зниженні загальної ліквідності кредитного портфеля (у частині того чи іншого виду кредитування) до 10% при умові, що дана частина портфеля в цілому займає до 30%.

При цьому загальна ліквідність кредитного портфеля банку в цілому визначається як відношення величини непогашених кредитів (за всіма видами кредитних операцій) до загального обсягу наданих кредитів. Однак сам цей термін з точки зору теорії банківської справи слід трактувати наступним чином. Під загальною ліквідністю кредитного портфеля, з нашої точки зору, слід розуміти спроможність банку без порушення технологічного режиму роботи вилучати кошти на здійснення кредитних операцій. При цьому одним із основних індикаторів ризику є частка простроченої заборгованості у загальній величині портфеля.

На основі отриманих результатів процесу діагностування досить важливо для банку визначитись із політикою управління ризиком кредитування. При цьому політика управління ризиком кредитування в цілому повинна включати: 1) управління ліквідністю банку; 2) управління ліквідністю кредитного портфеля; 3) управління кредитним ризиком.

Для підвищення ефективності операцій кредитування в процесі дослідження і управління ризиком доцільно у процесі діагностики використовувати додаткову систему показників у відповідності до конкретного виду кредиту. Зокрема, можна використовувати наступну систему показників: 1) частка того чи іншого виду кредитів у загальному обсязі виданих кредитів; 2) відношення наданих кредитів конкретного виду (за строками, галузям економіки) до загального обсягу залучених фінансових ресурсів; 3) відстеження в динаміці показника розміру непогашених кредитів; 4) відношення величини

резерву до наданого кредиту у розрізі строків, галузей економіки; 5) показники структури кредитного портфеля; 6) група показників ліквідності банку; 7) група показників ліквідності кредитного портфеля.

Отже, провадження банком комплексної діагностики кредитоспроможності суб'єктів господарювання, з нашої точки зору, повинне сприяти підвищенню ефективності функціонування банків у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності у цілому, а запропоновані заходи можуть оптимальним чином доповнити існуючі нині методики оцінки кредитоспроможності клієнта та мінімізації кредитного ризику.

V. Забезпечення повернення кредитів є одним із основних блоків Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, оскільки від того, якому виду забезпечення кредиту надасть перевагу банк, залежить подальша ефективність його кредитної діяльності. Як свідчить практика, переважно у банківській діяльності застосовують чотири форми забезпечення кредитів, а саме: застава, поручительство, гарантія і страхування. Слід зазначити, що кожна із названих форм забезпечення має певні проблеми, зумовлені, зокрема, недосконалістю юридичної бази, котра реалізує відповідні права кредитора.

Найбільш поширеною формою мінімізації кредитного ризику, що нині використовується вітчизняними банками, є саме застава, предметом якої може бути рухоме майно або майнові права, що надаються для продажу на ринку, або таке, котре може бути придатним для кредитора. Застава має два види: загальний і банківський. Речі, котрі охоплені загальною заставою в момент встановлення застави, повинні бути передані на зберігання кредитору. Якщо ж застава має банківський характер, то позичальник (чи третя особа), не позбавляються права користування цими речами. Крім того, найбільш важливе значення має застава нерухомості, що належать позичальнику чи третій особі, або частини нерухомої власності, що становить співвласність.

Разом з очевидною надійністю названих форм забезпечення кредитів, їх використання вносить у відносини контрагентів по кредитних операціях деяку

незручність. Ця незручність проявляється у відносній громіздкості укладення нотаріальних актів, заставних листів, особливо у випадках співвласності, а то і дещо вищою вартістю оформлення цих юридичних актів. Нарешті істотна незручність випливає з того, що суб'єкти підприємницької діяльності, котрі бажають отримати кредит, часто не володіють достатніми можливостями матеріального чи правового забезпечення кредиту. В кінцевому підсумку ці форми забезпечення кредиту теж можуть виявитися не цілком безпечними і для кредиторів. Зокрема, такими можуть виявитися засоби застави а також гарантії, які самі вказують на потребу у власному захисті.

Слід зазначити, що визначення вартості та ліквідності забезпечення, в першу чергу, залежить від виду забезпечення. Так, у випадку застави нерухомості доцільним є заключення незалежного експерта про ринкову вартість об'єкта. Основні вимоги до якості застави: стабільність ринкової ціни і відсутність різких її коливань, ліквідність (можливість швидкої реалізації на ринку), захист прав кредитора володіння майном, швидка ідентифікація продукту (товару, послуги) і відсутність втрати ним споживчих властивостей. Загальна сума застави повинна покривати суму кредиту та процентів за користування кредитом, а також непередбачені додаткові витрати, які можуть виникати в процесі відчуження майна (у багатьох випадках, банки надають кредити у розмірі лише 50% вартості застави). Окрім суми застави, для банку важливу роль відіграє оцінка надійності застави, яка визначається співвідношенням вартості заставленого майна до суми кредиту, ліквідність предметів застави, а також можливістю здійснювати контроль за заставою.

Як правило, у структурі кредитного портфеля комерційних банків за видами забезпечення переважає застава. Однак, при певних позитивних моментах використання застави з метою зниження кредитного ризику, покриття витрат пов'язаних із видачею позики за рахунок реалізації заставного майна, даний вид забезпечення може мати і негативні наслідки. Так, використання комерційними банками у якості заходу щодо мінімізації кредитного ризику забезпечення у будь-якій формі (товарно-матеріальні цінності, застава

рухомого або нерухомого майна тощо) супроводжується рядом проблем. Як свідчить банківська практика, із забезпеченням позичок виникають певні труднощі, діапазон яких коливається від правильності оцінки вартості майна, його юридично-правового оформлення – до пред'явлення претензій на заставлене майно або кінцевої реалізації для покриття збитків.

Для суб'єктів підприємницької діяльності умова пред'явлення комерційним банком гарантій повернення кредиту у вигляді високоліквідної застави викликає, щонайменше, незручності. Так, при відсутності такої застави кредитні ресурси комерційних банків для суб'єктів підприємницької діяльності стають абсолютно недоступними. Слід зазначити, що значна частина підприємств малого та середнього бізнесу не володіють високоліквідною заставою, особливо якщо йдеться про початок нового бізнесу.

З нашої точки зору, комерційні банки при організації кредитних відносин із суб'єктами підприємницької діяльності повинні вишукувати альтернативні способи мінімізації кредитного ризику, такі як, наприклад, юридично-правова та економічна участь банку в кінцевих результатах виробничої діяльності клієнта (наприклад, гарантією повернення кредиту можуть слугувати вироблені товари, новобудови тощо).

Додатковими формами забезпечення кредиту слугують гарантії і поручительства інших юридичних осіб, платоспроможність яких не викликає сумнівів, а також (що рідше) страхові поліси надійних страхових компаній. Однак при згоді на подібне забезпечення у комерційного банку з'являються додаткові витрати на перевірку фінансового стану і платоспроможності поручителів, гарантів і страховиків, що має визначити впевненість банку у їхніх можливостях виконувати зобов'язання позичальника щодо повернення наданих у кредит коштів.

У таких умовах найбільш доступною і відносно надійною формою фінансового забезпечення інтересів кредиторів може бути страхування. При цьому спостерігається і така залежність: попит на страхування зростатиме лише при умові зниження надійності інших форм забезпечення. Роль страхування

при цьому може проявлятися двояко: шляхом страхування менш надійних форм матеріального та правового забезпечення (застави), або ж шляхом безпосереднього надання гарантій у виді страхування вимог. Врешті якщо аналізувати даний аспект банківської роботи, то з точки зору оптимізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності і найбільш повного задоволення потреб підприємств у залучених ресурсах при мінімальних ризиках банківських установ вони мають зосередити увагу передусім на удосконаленні оцінки кредитоспроможності позичальників.

VI. Особливе місце в розробці Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності займає процентна політика та порядок нарахування комісійних, позаяк власне виважена процентна політика комерційного банку є запорукою його конкурентноздатності на фінансовому ринку, що суттєво може впливати на його потенційні можливості кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Так, процент за користування кредитними ресурсами, з однієї сторони, повинен забезпечувати ефективність функціонування реального сектора економіки, тобто не суперечити завданню з прибуткового господарювання підприємств, і одночасно гарантувати банківським установам належний рівень процентної маржі і винагороди за кредитний ризик – з іншої. Оптимізації процентної політики та ефективності її провадження більше уваги приділимо у розділі 3 дисертаційного дослідження.

VII. Порядок надання кредиту як етап кредитного процесу, котрий повинен бути відображений у Регламенті роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності, визначає сукупність організаційно-технічних умов, за яких сума позики передається у розпорядження позичальника. Власне, цей етап кредитного процесу відображає в повній мірі механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності, обумовлює участь кредитних ресурсів в неперервності кругообороту виробничого капіталу господарюючих суб'єктів. Комерційні банки та їхні клієнти можуть самостійно обирати оптимальний варіант кредитування: позичка може надаватися або шляхом оплати банком розрахункових документів за товарно-матеріальні

цінності, роботи та послуги або шляхом перерахування суми кредиту на поточний рахунок позичальника для використання на цілі, передбачені кредитним договором, зі збереженням права контролю банку за цільовим використанням кредиту. Видача позички може проводитися одноразово або ж інші строки, визначені кредитним договором при узгодженні між позичальником і банком графіку погашення відповідних сум кредиту.

VIII. Порядок погашення кредиту є завершальним в процесі організації кредитних відносин банку із суб'єктами підприємницької діяльності і складає наступний блок Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення. Відповідно до порядку, передбаченого договором, погашення може відбуватися одноразово (однією сумою) або в розстрочку (по частинах). Поступове погашення кредиту передбачається періодично відповідно до надходження коштів від реалізації продукції або інших доходів. При настанні терміну погашення кредиту сума непогашеної в строк позики переноситься на рахунок простроченої заборгованості з направленням позичальнику претензії.

Як засвідчує банківська практика, труднощі з погашенням позик виникають набагато раніше, ніж настає термін погашення. Тому основним завданням для банківських працівників є попередження фінансових труднощів клієнта та захист банківських інтересів, перш ніж ситуація вийде з-під контролю та втрати стануть неминучими. В цьому випадку збитки для банку будуть значно більшими, ніж несплата позики та відсотків по ній. По-перше, підривається репутація банку, оскільки велика кількість прострочених кредитів може призвести до пониження довіри вкладників та інвесторів і навіть до загрози банкрутства банку. По-друге, банк змушений нести додаткові витрати, пов'язані із стягненням проблемної позики. По-третє, певна частина позичкового банківського капіталу заморожується в непродуктивних активах. По-четверте, втрата від позичкових операцій прямо впливає на рівень прибутку, а звідси – понижує можливості матеріального стимулювання працівників банку, що може призвести і до відтоку кваліфікованих кадрів. Названі втрати по своїх розмірах можуть набагато перевищити прямий збиток від непогашеного боргу

по окремих позиках, а тому банк повинен постійно здійснювати нагляд та контроль за використанням позички та своєчасністю її погашення.

IX. Важливим елементом системи заходів комерційного банку з мінімізації кредитного ризику і забезпечення практичної реалізації всіх умов кредитування, узгоджених з клієнтом, котре в обов'язковому порядку повинне бути передбачено Регламентом, - передусім в плані цільового використання позичених коштів та своєчасного і повного їх повернення з виплатою належних процентів є *контроль за своєчасним погашенням кредиту*.

Досвід роботи вітчизняних банківських установ показує явно недостатню увагу, що приділяється саме цьому аспекту кредитного процесу. Водночас у процесі управління кредитними ризиками банк виходить з того, що оцінка кредитного ризику має носити постійний характер і її метою є виявлення ознак проблемних кредитів. Основними аспектами управління кредитним ризиком у даному контексті безумовно повинні бути: 1) регулярні перевірки цільового використання кредиту; 2) систематичний аналіз фінансового стану клієнта; 3) регулярні зустрічі із позичальником і формування на цій основі бази даних про підприємство; 4) аналіз ринку та поточного стану галузі; 5) своєчасність формування резервів за позиками у відповідності до діючих інструктивних матеріалів. Саме ретельне виконання банком указаних завдань може бути відповідною основою для мінімізації кредитного ризику. У цьому полягає важливість функцій поточного контролю, забезпечуючи у кінцевому підсумку своєчасне погашення кредиту.

За порушення умов кредитного договору передбачається відповідальність сторін, в тому числі майнова. Так, банк за порушення позичальником взятих на себе зобов'язань може призупинити подальшу видачу кредиту, пред'являти його до дострокового стягнення, збільшувати процентну ставку по ньому тощо. Позичальник може вимагати від банку компенсації збитків, що виникли внаслідок невиконання йому зовсім чи надання в неповному об'ємі позички передбаченої в кредитному договорі.

Проведення контрольних заходів за використанням позичальником наданого йому кредиту може здійснюватись банком на основі наступної інформації: а) отриманої від позичальника (баланси, звіти про доходи і збитки, бізнес-плани, податкові декларації тощо); б) отриманої в самому банку (рух коштів на поточному рахунку, стан розрахунків між позичальниками та його контрагентів, пов'язаних із заходом, що кредитується); в) отриманої в результаті перевірок на місцях. Метою такого контролю є недопущення витрачання коштів на непередбачені в кредитній угоді цілі, наприклад, кошти призначені для кредитування торгових операцій використовуються на вкладення в нерухомість; кошти спрямовані на кредитне забезпечення виробничого процесу – на фінансування капітальних вкладень чи оплати податків та платежів в бюджет тощо.

У випадку погіршення фінансово-господарського стану позичальника, використання кредиту не за цільовим призначенням, ухилення від контролю банку, недостовірності звітності, або її приховування, а також у випадку, коли наданий кредит виявляється незабезпеченим, банк має право пред'явити вимогу про дострокове стягнення кредиту і відсотків по ньому. Важлива увага при цьому має приділятися виявленню ознак, котрі негативним чином можуть позначитися на дотриманні принципу повернення виданих позик (зниження обсягів виробництва і реалізації продукції, виникнення збитків, збільшення кредиторської заборгованості, погіршення показників фінансового стану та інших параметрів господарської діяльності). Відповідно до результатів контрольних заходів, що виявляють рівень виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, банком приймаються рішення про продовження чи призупинення подальших кредитних взаємин із даним клієнтом – аж до вимоги дострокового погашення кредиту чи звернення стягнення на заставлене майно.

Отже, розглянуті вище проблеми проведення всіх етапів організації кредитного процесу, з нашої точки зору, можна розв'язати за допомогою чітко розписаного та деталізованого алгоритму кредитування у запропонованому у

дисертації документі під назвою “Регламент роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності”. Це загалом дозволить якісно організувати відповідну взаємодію банків із суб’єктами підприємницької діяльності та максимально врахувати їхні інтереси.

2.2. Монетарна політика Національного банку України та її вплив на кредитну активність банківських установ

Як зазначалося у розділі 1. дисертаційного дослідження, механізм практичної реалізації центральним банком кредитного забезпечення підприємницької діяльності можна умовно поділити на два взаємопов’язаних елементи: перший передбачає реалізацію центральним банком заходів та важелів грошово-кредитного регулювання, що впливають на ресурсну базу та кредитну активність комерційних банків; другий полягає у регламентації діяльності комерційних банків і проведення заходів щодо нагляду та контролю з метою забезпечення стабільності функціонування банківської системи й відповідно ефективної організації нею фінансового посередництва з метою кредитного забезпечення підприємств.

Регулювання діяльності комерційних банків з метою забезпечення належного рівня їх платоспроможності є однією з найважливіших функцій центрального банку, котра може безпосередньо позначатися на кредитній активності банківських установ країни. Одним із завдань центрального банку при реалізації функції регулювання діяльності банків другого рівня є формування такого механізму регулювання банківської системи, котрий би, по-перше, давав змогу акумулювати і використовувати у вигляді кредитів максимально можливий обсяг грошових ресурсів на максимально можливий термін, по-друге, забезпечив би належний рівень кредитного забезпечення суб’єктів підприємницької діяльності з метою стійкого довгострокового економічного зростання.

Від гнучкого регулятивного впливу центрального банку на кредитну активність комерційних банків у значній мірі залежить рівень кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. З цієї точки зору виділення в якості першого важливого елементу механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності комплексу заходів та важелів грошово-кредитного регулювання Національним банком України, котрі в значній мірі можуть позначитися на кредитній активності комерційних банків, видається з нашої точки зору, необхідною умовою як для цілісності загального процесу дослідження, так і його результативності у плані визначення шляхів підвищення ефективності функціонування банківських установ у механізмі кредитного забезпечення суб'єктів підприємництва (Додаток Р.1).

Нині в Україні тривають дискусії щодо сутності монетарної політики: на думку одних, вона має обмежуватися підтриманням стабільності грошової одиниці (зовнішньої або внутрішньої); на переконання інших - ця політика в контексті внутрішньої стабільності має бути спрямована на досягнення цілі щодо рівня інфляції; на думку третіх – окрім цілі щодо інфляції, монетарна політика повинна досягати цілі щодо зростання економіки.

Зі статті 6 Закону України “Про Національний банк України” випливає, що забезпечення стабільності грошової одиниці (тобто гривні) є основною функцією НБУ. Основними засадами грошово-кредитної політики на 2004 рік передбачається, що головною метою грошово-кредитної політики є підтримання стабільності гривні як монетарної передумови поступового переходу від екстенсивного економічного зростання до розвитку на інноваційно-інвестиційній основі та досягнення довгострокових соціальних, структурних й інституційних цілей. Реалізація грошово-кредитної політики ґрунтуватиметься на використанні та модернізації її діючих принципів і механізмів, спрямованих на підтримку стабільності внутрішніх цін, динаміки реального ефективного курсу гривні та темпів зростання пропозиції грошей в економіку в межах, що забезпечуватимуть виконання основної мети.

Однак, слід розуміти, що ефект заходів монетарної політики не обмежується лише грошово-кредитною сферою, а проявляється також у реальній економіці завдяки впливу монетарних змін на виробництво, інвестиції, зайнятість тощо. У зв'язку з тим, що грошово-кредитна політика є основною складовою механізму практичної реалізації кредитного забезпечення підприємницької діяльності, її роль у розвитку економічних процесів дуже важлива, оскільки нормальний розвиток ринкового суспільства неможливий без відповідного коригування рівня кредитного забезпечення суб'єктів господарювання з боку держави.

Завдяки стабілізаційній здатності монетарна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу – під час виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи надвиробництва. Відповідними монетарними заходами центральний банк має можливість активізувати чи сповільнити кожен з цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави.

Необхідно підкреслити, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки одним із напрямів діяльності Національного банку України має бути сприяння задоволенню попиту на кредити з боку суб'єктів реального сектору економіки, в тому числі й малого та середнього бізнесу. Тому, з нашої точки зору, серед стратегічних цілей Національного банку України потрібно виокремити і закріпити в законодавчому порядку сприяння розвитку економіки, створення базових передумов ефективного функціонування банківської системи. Для реалізації цього завдання може бути використано увесь широкий спектр інструментів регулювання грошово-кредитного ринку, спрямованих на зниження інфляції, рівня процентних ставок, забезпечення стабільної динаміки обмінного курсу гривні щодо іноземних валют, розширення рефінансування банків тощо.

Необхідно відзначити, що за останній період монетарна політика Національного банку України, спрямована на регулювання за допомогою

відповідних інструментів обсягу монетарної бази та грошової маси, дала змогу суттєво збільшити обсяги кредитування реальної економіки (табл.2.2).

Таблиця 2.2.
*Динаміка грошової маси і кредитних вкладень комерційних банків
у 2000 – 2004 роках**

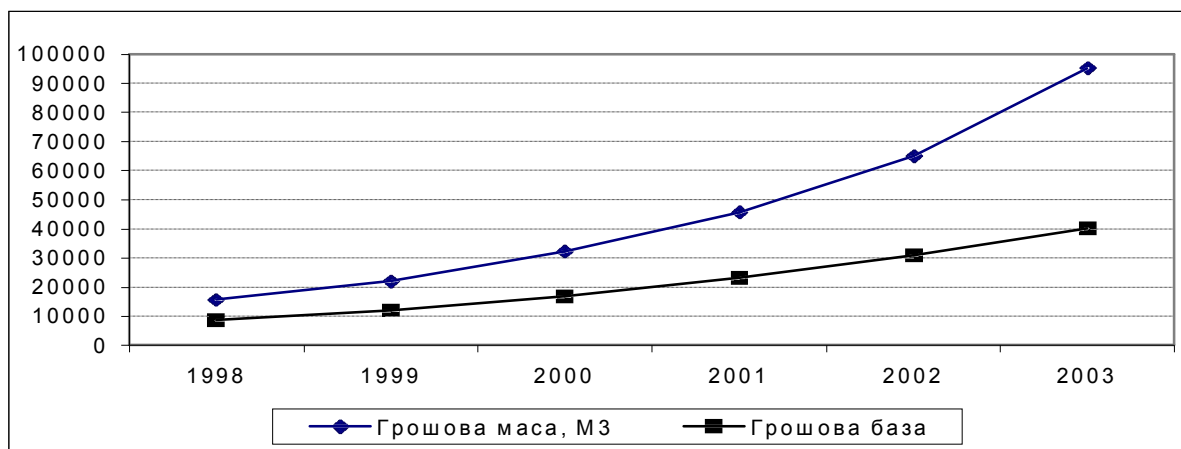
(млн.грн.)

	1.01.2000	у % до попереднього року	1.01.2001	у % до попереднього року	1.01.2002	у % до попереднього року	1.01.2003	у % до попереднього року	1.01.2004
Монетарна база	11988	139	16780	140	23055	137	30808	130	40089
Грошова маса, МЗ	22070	141	32252	145	45755	142	64870	147	95043
Вимоги банків за кредитами, усього:	11787	133	19574	162	28373	145	42035	161	67835
в тому числі (за строками):									
- довгострокових;	2645	162	3514	133	6156	180	11849	278	20553
- короткострокових	9142	126	16060	176	22217	138	30186	124	37282
в тому числі (за видами валют) у:									
- національній валюті;	5716	112	10568	185	15845	150	24463	162	39563
- іноземній валюті.	6071	162	9006	148	12528	139	17572	161	28272
в тому числі :									
- суб'єктам господарювання;	11101	133	18594	164	26955	145	38721	152	58849
- фізичним особам.	686	130	980	140	1418	145	3313	271	8986

* Розраховано за даними Бюлетня НБУ - 2004 - № 1.

Так, станом на 1.01.2004 року вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України становили 67835 млн.грн. Починаючи з 1.01.2000р. короткотермінові кредитні вкладення банків зросли на 28140 млн.грн., або майже у 4 рази, а довгострокові – на 27908 млн.грн., тобто зросли, відповідно, у 11,5 разів. Таким чином, спостерігається стійка тенденція до збільшення обсягів кредитних вкладень комерційних банків у реальний сектор економіки. При цьому можна із впевненістю зробити висновки про наявність кореляційної залежності між динамікою таких макроекономічних параметрів як монетарна база і грошова маса, збільшення яких є наслідком відповідної експансійної політики НБУ, та величиною кредитних вкладень комерційних банків в

економіку. Так за аналізований період монетарна база зросла у 3,3 рази, а грошова маса у 4,3 разів (рис.2.2).

Рис. 2.2. Динаміка грошової маси і грошової бази в Україні

У зв'язку із вищевказаним видається за необхідне детальніше проаналізувати діючі важелі монетарної політики центрального банку, позаяк саме вони мають суттєвий вплив на ресурсну базу комерційних банків та спроможні активізувати їхню діяльність у напрямку кредитного забезпечення суб'єктів підприємництва. Центральний банк як головний інститут кредитної системи може активно використовувати монетарні важелі впливу на кредитну активність комерційних банків, а саме на їх спроможність кредитного забезпечення суб'єктів господарювання, оскільки власне через монетарні операції центробанку дія механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності здатна позначатися на перебігу процесу відтворення в економіці. Надаючи кредити комерційним банкам, центральний банк впливає на динаміку їх ресурсів, тим самим керуючи певною мірою рівнем кредитного забезпечення суб'єктів господарювання, а через них – на процес розширеного відтворення. Особливо це стосується перехідної економіки, де функціонування центрального банку передбачає необхідність активізації ринкових важелів впливу на діяльність комерційних банків, в тому числі і через кредитування останніх.

Кредити рефінансування центрального банку є для комерційних банків джерелом тимчасових ресурсів, необхідних їм для поповнення ліквідних

коштів. Економічна сутність кредитів рефінансування центрального банку на макроекономічному рівні полягає у тому, що через кредитування банківських установ другого рівня здійснюється емісія грошей в обіг, і розширюється, таким чином, обсяг сукупної грошової маси в економіці. Це створює умови для розширення кредитної діяльності комерційних банків, підвищення їх ділової активності, і як наслідок – спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів на кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

На мікроекономічному рівні кредити центрального банку сприяють підтримці на необхідному рівні ліквідності комерційних банків, зміни структури їхніх активів на користь позичкових операцій, а також розширенню, за необхідності, обсягу кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. *Об'єктом рефінансування* в більшості країн світу, як правило, виступають лише комерційні банки. При цьому кредити надаються фінансово стабільним комерційним банкам, що відчувають лише короткострокові фінансові труднощі (максимальний термін надання кредитів рефінансування у більшості країн становить один рік, при цьому більшість кредитів надається терміном до одного місяця).

Згідно чинних нормативних актів НБУ [16] з метою ефективного регулювання грошово-кредитним ринком, управління ліквідністю банківської системи, виконання функції кредитора останньої інстанції, Національний банк України з урахуванням поточної ситуації на грошовому ринку застосовує такі способи рефінансування комерційних банків: рефінансування банків через проведення операцій на відкритому ринку; надання стабілізаційного кредиту. Механізм проведення рефінансування центральним банком установ банків та його класифікація за різними ознаками зображено на схемі у додатку Р.2. Для отримання можливості користуватися кредитами рефінансування Національного банку, комерційні банки повинні дотримуватися певних вимог, передбачених інструктивними матеріалами НБУ (Додаток Р.3).

Розглядаючи питання рефінансування Національним банком комерційних банків, необхідно, на наш погляд, внести ясність у тлумачення окремих

термінів. Адже використання в інструктивних матеріалах НБУ терміну "рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку" [16] по суті об'єднує два різні інструменти реалізації монетарної політики, визначені нами у п. 1.3. дисертаційного дослідження. Коли йдеться про рефінансування, то слід передусім мати на увазі кредитування центробанком комерційних банків, що є формою реалізації політики облікової ставки. А коли йдеться про операції на відкритому ринку, то їх слід розглядати як купівлю-продаж НБУ державних цінних паперів, що передбачено статтею 29 Закону України "Про Національний банк України".

Національний банк України здійснює рефінансування комерційних банків тільки для регулювання кредитного ринку та з метою підтримання ліквідності банківської системи, тому обсяги цих операцій такі, які потрібні для вирівнювання монетарних параметрів та управління грошово-кредитним ринком.

Національний банк України проводить короткострокове та середньострокове рефінансування банків через кількісний або процентний тендер, а також через постійно діючу лінію рефінансування (кредит "овернайт"). НБУ здійснює рефінансування комерційних банків тільки під забезпечення державних цінних паперів, векселів суб'єктів господарської діяльності і векселів Державного казначейства України, що враховані комерційним банком за дисконтною ставкою, не нижчою ніж облікова ставка Національного банку України. Національний банк в окремих випадках може здійснювати рефінансування банків під забезпечення векселів нерезидентів, авальованих іноземними банками з рейтингом не нижчим, ніж "інвестиційний клас" [174, с. 244].

Слід зазначити, що *короткострокове рефінансування банків* за допомогою операцій на відкритому ринку здійснюється на строк до 14 днів, середньострокове – до шести місяців під відповідне забезпечення. Звичайно, що у такий спосіб провадження рефінансування на достатньо короткий термін центральний банк не може суттєво впливати на кредитну активність

комерційних банків, а відтак на їхні можливості щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Справді, величина рефінансування НБУ комерційних банків є незначною порівняно із обсягом банківських кредитних вкладень в економіку (табл. 2.3).

Таблиця 2.3.

Динаміка обсягів кредитних вкладень комерційних банків України в економіку та їх рефінансування НБУ *

(млн.грн.)

	Станом на:						
	1.01.1998	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Вимоги банків за кредитами, наданими на міжбанківському ринку України, усього	1370	949	1158	1859	1930	4348	6452
Централізовані кредитні ресурси НБУ (рефінансування банків України), усього	825	505	498	433	562	910	1756
у тому числі:							
короткострокові;	819	501	54	32	188	466	977
довгострокові	6	4	444	401	374	444	779
Питома вага централізованих кредитних ресурсів НБУ у загальному обсязі кредитів, наданих на міжбанківському ринку, %	60,2	53,2	43,0	23,3	29,1	20,9	27,2
Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України, усього	7295	8873	11787	19574	28373	42035	67835
У тому числі за видами валют:							
у національній валюті;	5195	5117	5716	10568	15845	24463	39563
в іноземній	2100	3756	6071	9006	12528	17572	28272
У тому числі за видами кредитів:							
короткострокових;	6522	7240	9142	16060	22218	30185	37282
довгострокових.	733	1633	2645	3514	6156	11849	30553
Питома вага централізованих кредитних ресурсів у загальному обсязі кредитів, наданих в економіку України, %	11,3	5,7	4,2	2,2	2,0	2,2	2,6

* Джерело: Бюлетень НБУ – 2004. - №1. – С.115

Як видно із наведених у таблиці 2.3. даних, централізовані кредитні ресурси (рефінансування банків України) станом на 1.01.2004 року становили

1756 млн. грн., що на 846 млн.грн. більше, ніж у 2003 році. Однак, питома вага централізованих кредитних вкладень НБУ становила лише 2,6% від загального обсягу кредитних вкладів комерційних банків в економіку. За подібних обставин питома вага кредитів, наданих комерційним банкам, у загальній структурі активів Національного банку України станом на 1.01 2004 року перебуває на вкрай низькому рівні і становить 2,9% (Додаток С).

Національний банк України може розглядати питання про надання *стабілізаційного кредиту* комерційному банку, який переведений в режим фінансового оздоровлення або який узяв на себе борг банку, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення, за наявності його клопотання та висновків відповідного територіального управління НБУ. Стабілізаційний кредит може надаватися банку лише за умови його забезпечення заставою: високоліквідними активами банку-позичальника або гарантією чи порукою іншого фінансово стабільного банку чи фінансової установи. Стабілізаційний кредит Національного банку має цільове призначення і для кредитних операцій комерційного банку не використовується.

Цілком очевидно, що застосування Національним банком України стабілізаційного кредиту абсолютно не відображається на кредитній активності комерційних банків, позаяк слугує лише засобом підтримки їхньої ліквідності та забезпечення стабільної роботи банківської системи в цілому. Тому, з точки зору кредитного забезпечення підприємницької діяльності та реалізації банками відповідного механізму, подальший розгляд даної форми рефінансування є недоцільним.

Що стосується операцій на відкритому ринку, то їх переваги в системі заходів реалізації монетарної політики вказують на необхідність їх активного розвитку і в Україні в якості важливого макроекономічного інструмента. Операції на відкритому ринку збільшують (при купівлі цінних паперів) або зменшують (при продажу цінних паперів) обсяг ресурсів окремих банків і банківської системи в цілому, що відбивається як на вартості кредиту, так і на обсягах ресурсної бази комерційних банків, а відтак на рівні кредитного

забезпечення підприємницької діяльності. Нині даний вид операцій не набув ще визнання у якості основного важеля впливу центрального банку нашої країни на перебіг макроекономічних процесів та на кредитну активність комерційних банків щодо кредитного забезпечення підприємницьких структур. Цілком очевидно, що ключовим фактором, який визначає саму можливість здійснення операцій на відкритому ринку, є адекватний розвиток у нашій країні відповідного сегменту фондового ринку – ринку державних цінних паперів.

Національний банк України посідає провідне місце на ринку державних облігацій, здійснюючи розміщення, депозитарне та розрахункове обслуговування обігу і погашення облігацій, купівлю-продаж ОВДП з метою регулювання обсягу грошової маси в обігу, рефінансування комерційних банків під заставу ОВДП, а також нагляд за діяльністю учасників ринку. Такі повноваження насамперед зумовлені використанням Національним банком облігацій як інструмента регулювання грошового ринку. Комерційні банки допускаються до участі в аукціонах за умови укладання угоди про депозитарне та інформаційне обслуговування операцій з облігаціями і набуття статусу депонента Депозитарію Національного банку України. Так, у 2003 році Національним банком України було проведено 172 аукціони із первинного розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), на яких розміщено державних облігацій на загальну суму 1,19 млрд.грн., що на 59,7% менше, ніж у попередньому році. У структурі розміщених державних цінних паперів більшу частину (89,8%) від загального обсягу припадало на ОВДП з терміном обігу до півтора року (18 місяців), решту становили 10,2% - ОВДП з терміном обігу до 3-ьох місяців (табл.2.4).

Як бачимо, однією із проблем розвитку операцій на відкритому ринку як повноцінного інструмента грошово-кредитного регулювання є порівняно короткі строки розміщення ОВДП, що не може визначати довіру учасників ринку до державних зобов'язань. Крім того, високий рівень доходності за розміщуваними на первинному ринку ОВДП істотно впливають на ринкову

ціну кредитних ресурсів, що негативно позначається на масштабах кредитування підприємств.

Проте, необхідно чітко відзначити, що участь центробанку в операціях на відкритому ринку має здійснюватись передусім на вторинному ринку цінних паперів як на біржовому, так і позабіржовому. Тільки за таких умов, з нашої точки зору, можна вести мову про належну оперативність і гнучкість даного інструмента, а також відхід центробанку від участі у формуванні дохідної частини бюджету через викуп ОВДП на первинному ринку.

Таблиця 2.4.

Розміщення ОВДП на первинному ринку і динаміка процентних ставок за кредитами*

	Станом на:					
	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Кількість проведених аукціонів	539	141	87	120	152	172
Кількість розміщених облігацій, тис.штук	117152,9	46845,8	20388,7	1271,1	2947,9	1189,2
Сума коштів, залучених до бюджету, млн.грн.	8164,3	3841,8	1892,1	1190,1	2848,6	1161,3
Дохідність (середньозважена),%	54,83	27,51	20,49	15,68	10,81	9,75
Середньозважені процентні ставки за кредитами, наданими банками в економіку України	43,8	43,3	33,0	26,1	20,8	17,5

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1. – с. 146

Упродовж 2003 року на вторинному ринку державних цінних паперів здійснено операцій на загальну суму 771,5 млн.грн., що на 47,5% менше, ніж у відповідному періоді 2002 року. Операції на позабіржовому сегменті вторинного ринку практично не проводилися і становили - 0,002 млн.грн. Разом з тим обсяг кредитування під заставу державних цінних паперів, включаючи операції Національного банку України з рефінансування банків, збільшився в 2,2 рази і становив 2,7 млрд.грн.

Учасниками біржових та позабіржових торгів з купівлі-продажу державних та інших цінних паперів можуть бути комерційні банки. За допомогою цих операцій вони можуть збільшувати (продаючи цінні папери, що є в їх інвестиційному портфелі) або зменшувати (купуючи цінні папери) залучені кошти, що певним чином позначається на їхній кредитній активності, а відтак і рівні кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності.

Про розвиток операцій центрального банку із розміщення державних цінних паперів на вторинному ринку свідчать дані, наведені у додатку Т.1. Так, у 2002 році обсяги кредитів під заставу цінних паперів, включно операції Національного банку України з рефінансування та міжбанківського кредитування, у порівнянні з аналогічним показником у 2001 році, знизились на 1912,2 млн. грн. та становили лише 39,2%, що суттєво позначилось на загальному обсязі рефінансування комерційних банків. Безперечно, що зниження обсягів кредитів під заставу цінних паперів спричинили зменшення ресурсного потенціалу комерційних банків, а відтак обмежили їхні можливості щодо кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. Аналогічна ситуація склалася на вторинному ринку із проведенням операцій щодо розміщення облігацій та наданих кредитів під заставу державних цінних паперів, включаючи рефінансування та міжбанківські кредити. Так, темпи зростання цих операцій на вторинному ринку у 2002 році становили лише 57,2 % від загального обсягу у 2001 році, тоді як за попередній рік – 339,3%.

У 2003 році спостерігається тенденція до збільшення обсягів кредитів під заставу державних цінних паперів. За цей період обсяги відповідних операцій Національного банку України збільшилися на 1446,1 млрд.грн. і темпи їх зростання порівняно із аналогічним показником у 2002 році становили 217,6%, що є у цілому позитивним явищем. Однак, на вторинному ринку утримується стійка тенденція до зниження обсягів проведення операцій щодо розміщення облігацій та наданих кредитів під заставу державних цінних паперів, включаючи рефінансування та міжбанківські кредити. Так, темпи зростання цих операцій у 2003 році у порівнянні із аналогічним показником у 2001 році

знизилися майже на 289%, а у порівнянні із відповідним показником у 2002 році – на 6,7%.

Очевидно, що у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності використання центральним банком операцій на відкритому ринку слід розглядати насамперед через призму тих можливостей, які можуть бути створені за допомогою цього інструмента для кредитування реального сектора. При цьому, на наш погляд, доцільно виділити два можливі напрями оптимізації роботи центробанку: по-перше, йдеться про можливості збільшення ресурсної бази комерційних банків через купівлю ОВДП на вторинному ринку; по-друге, що є наслідком, про можливості зниження ринкової норми процента через зниження дохідності державних зобов'язань.

У 2003 році НБУ виступив із ініціативою рефінансування комерційних банків під заставу корпоративних облігацій приватних компаній. Мова йде, передусім, про облігації державних компаній, які, з точки зору центробанку, є досить надійною гарантією. Однак, у такий спосіб Національний банк України активізує діяльність комерційних банків щодо кредитування лише державних монополій, що, з нашої точки зору, не може суттєво позначитися на обсягах кредитного забезпечення підприємницької діяльності, особливо малого та середнього бізнесу.

Крім операцій на відкритому ринку у якості ще одного важливого інструмента грошово-кредитного регулювання та вирівнювання тимчасових коливань ліквідності банківської системи, свого роду “тонкого настроювання” кредитного ринку можна було б відзначити і запроваджену НБУ постійно діючу лінію рефінансування, що є гнучким механізмом короткострокового (миттєвого) підтримання ліквідності банку. Кредит через лінію рефінансування надається строком на один робочий день – *кредит “овернайт”*. Надання банками таких кредитів здійснюється тільки під забезпечення державних цінних паперів, що перебувають у власності банку – клієнта Депозитарію НБУ – і не обтяжені в обігу (вільно обертаються на вторинному ринку).

Кредит “овернайт” надається в розмірі не більше як 85% від балансової вартості наданих під забезпечення кредиту державних цінних паперів. Кредити “овернайт” надаються за щоденно оголошеною Національним банком України процентною ставкою і за умови укладення щокварталу між комерційним банком і НБУ кредитної угоди. У разі неповернення банком кредиту “овернайт” і процентів за користування ним наступного після отримання кредиту робочого дня до банку-позичальника застосовується безспірне стягнення заборгованості з кореспондентського рахунку банку. Якщо на цьому рахунку недостатньо коштів, непогашена заборгованість переноситься на рахунок прострочених кредитів із нарахуванням пені у розмірі 0,5% за кожний день прострочки, але не більше ніж за 10 днів. На нашу думку, запропонований порядок рефінансування НБУ комерційних банків у період становлення фондового ринку, коли ще немає інших механізмів підкріплення ліквідності, має сприяти розв’язанню проблем забезпечення ефективного та оперативного рефінансування комерційних банків. Даний інструмент можна вважати необхідним доповненням механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності з огляду на можливість комерційного банку підтримувати свою ліквідність у тому разі, коли виникла потреба у наданні кредиту підприємству – клієнту банку (особливо це стосується схем кредитної лінії та овердрафту).

Окрім того, з 1 березня 2004 року набрало чинності нове Положення НБУ “Про регулювання Національним банком України ліквідності банків шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій”, згідно якого запроваджено новий підхід до підтримання ліквідності банків, а саме бланкові кредити “овернайт”, котрі надаватимуться не більше трьох разів на місяць. Слід зазначити, що з 15 грудня 2003 року “овернайт” визначено у розмірі не більше 15% від суми обов’язкових резервів.

Ще одним із засобів рефінансування комерційних банків є *операції РЕПО*. Вони використовуються як інструмент оперативного управління ліквідністю банківської системи та здійснення Національним банком України грошово-кредитної політики. Учасниками операцій РЕПО можуть бути банки,

які мають ліцензію на здійснення банківських операцій, та письмовий дозвіл Національного банку на операції за дорученням клієнтів або від свого імені та на депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

У той же час, на відміну від ломбардного кредиту, операції РЕПО передбачають купівлю-продаж цінних паперів, а не передачу їх в заставу. У даному разі комерційний банк продає цінні папери центральному банку, зобов'язуючись одночасно викупити їх за більш високою ціною через певний строк. Різниця між ціною продажу і ціною зворотного викупу слугує процентом за користування комерційним банком коштами центрального банку.

Перевагами РЕПО є порівняно невисокий ризик, оскільки їх об'єктом здебільшого виступають державні боргові зобов'язання, а крім того в центробанку є можливість використання отриманих цінних паперів у інших угодах такого роду, тоді як при ломбардному кредитуванні заставлені папери просто депонуються в центральному банку. Операції РЕПО – угоди про зворотній викуп, що являють собою продаж цінних паперів на умовах їх зворотнього викупу через певний строк за фіксованою ціною, яка включає ставку процента або її еквівалент. Тому за своїм економічним змістом РЕПО можна розглядати як короткостроковий кредит, забезпечений цінними паперами, оскільки сама угода укладається, як правило, на період до 1 року. З метою впорядкування проведення Національним банком України з комерційними банками операцій з купівлі-продажу державних цінних паперів на умовах їх зворотнього продажу – купівлі постановою Правління НБУ від 29.05.2001 р. № 204 затверджено Положення про порядок здійснення Національним банком України з банками операцій РЕПО.

Операціями РЕПО називають операцію з цінними паперами, що складається із двох частин і для здійснення якої укладається договір між учасниками ринку – Національним банком і комерційними банками – про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний строк із зобов'язаннями зворотнього їх продажу-купівлі у визначений строк за обумовлену договором

ціну. Національний банк України у межах визначених на відповідний період основних монетарних показників для регулювання ліквідності банківської системи може проводити з банками операції “прямого” та “зворотного” РЕПО на визначену суму та на відповідний строк. У разі накопичення надлишкової ліквідності в банківській системі, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося монетарною програмою, Національний банк України може продавати з власного портфеля державні цінні папери шляхом операцій “зворотного” РЕПО на відповідний період за умови викупу цих самих державних цінних паперів надалі в установленій строк. Операції РЕПО, з нашої точки зору, найбільш ефективно можна використовувати лише за наявності розвинутого ринку державних цінних паперів, що робить їх більш ліквідними, а відтак і підвищує надійність як об’єкта розміщення банківських ресурсів.

Переоблікові кредити надаються центральним банком комерційним банкам шляхом купівлі у них векселів підприємств реального сектора, попередньо облікованих (врахованих) цими банками. Врахування векселя – це кредитна операція, що полягає у придбанні векселя банком до настання строку платежу за ним у векселедержателя за грошові кошти з дисконтом, а переврахування векселя – придбання Національним банком авальованих комерційними банками векселів до настання строку платежу за ними.

Національний банк України в разі рефінансування комерційних банків здійснює переврахування тільки тих векселів, які видано в оплату за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги і строк платежу за якими не перевищує трьох місяців. При цьому рефінансування банків через операції на відкритому ринку здійснюється під забезпечення державних цінних паперів або врахованих банком векселів у розмірі, що не перевищує 90% від балансової вартості державних цінних паперів та 70% від балансової вартості врахованих векселів. Ефективне використання переобліку векселів як інструменту рефінансування пов’язане передусім з належним рівнем розвитку вексельного обігу в економіці. В Україні у зв’язку з обмеженим обігом товарних векселів надійних емітентів

можливості Національного банку з використання даної форми кредитування комерційних банків не можуть бути задіяні в повному обсязі.

Ломбардні кредити – це форма рефінансування, за якої центральний банк надає комерційним банкам позики під заставу цінних паперів (комерційних і казначейських векселів, державних облігацій та інших надійних зобов'язань, перелік яких визначається центральним банком). Вартість заставлених паперів, як правило, перевищує суму ломбардного кредиту, а процентні ставки за ним вищі порівняно з офіційною обліковою ставкою, позаяк даний вид кредиту надається здебільшого у разі нагальної потреби регулювання поточної ліквідності, причому на короткі строки. Водночас розвиток ломбардного кредитування ґрунтується передусім на застосуванні державних цінних паперів у якості застави.

З першої половини 1998 р. у зв'язку з різким зменшенням обсягів ринку державних паперів у такій формі ломбардний кредит практично не надавався. Проте з урахуванням необхідності використання універсального інструмента грошово-кредитного регулювання слід вважати за доцільне запровадження нового порядку надання ломбардного кредиту, який значно розширює перелік об'єктів, що можуть бути заставою ломбардного кредиту. Ломбардний кредит має надаватися Національним банком комерційному банку шляхом рефінансування під заставу державних цінних паперів, золотовалютних запасів та інших цінностей, список яких затверджується Правлінням Національного банку України і які є власністю комерційного банку та обліковуються на його балансі.

З метою оперативного регулювання грошової маси в обігу, “зв'язування” надлишкової ліквідності банківських установ Національний банк використовує депозитні сертифікати, котрі за погодженням із Державною комісією із цінних паперів та фондового ринку, визначено як особливий вид цінних паперів, що є виключно монетарним інструментом і має обмежене коло обертання – лише серед банків. З цієї точки зору, застосування центральним банком депозитного сертифікату у якості важеля впливу на кредитну діяльність комерційних банків

повинне розглядатися як інструмент обмеження їхньої ділової активності, а відтак таким, котрий обмежує обсяги кредитного забезпечення підприємницьких структур.

Прямі кредити – найпростіший спосіб рефінансування, що полягає у наданні центральним банком позичок кредитним інститутам в міру отримання від них відповідних заявок. Водночас даний вид кредитування має більшою мірою адміністративний, ніж економічний характер, хоча в принципі може бути прийнятним і в ринкових умовах, якщо йдеться про фінансове забезпечення тих чи інших державних програм. У перші роки роботи Національний банк надавав прямі кредити комерційним банкам для подальшого кредитування тих чи інших галузей господарства та суб'єктів господарювання. У 1992-1995 р.р. Національний банк України надавав прямі кредити уряду на покриття дефіциту державного бюджету як у національній, так і в іноземній валютах. Згубність політики підтримки центральним банком тих чи інших галузей та кредитування дефіциту бюджету доведена результатами роботи економіки країни за 1993-1994 роки, коли рівень інфляції перевищував 10000 відсотків. Нині застосування прямих кредитів в обмежених розмірах може бути цілком прийнятним, однак за умов налагодження дієвого механізму контролю за цільовим використанням комерційними банками отриманих позик.

На сьогодні в Україні згідно чинних нормативних актів Національного банку передбачена можливість реалізації усіх зазначених форм рефінансування. Проте позички центробанку за відповідними механізмами рефінансування мають переважно короткостроковий характер та призначені для підтримання поточної ліквідності банківської системи, а відтак їхня роль у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності є обмеженою.

З цих позицій досить позитивно можна розцінити прийняття Тимчасового Положення "Про порядок довгострокового рефінансування банків Національним банком України" від 12.02.2003 р. [17], згідно якого він може здійснювати довгострокове рефінансування в національній валюті банків – юридичних осіб для підтримання їх довгострокової ліквідності у зв'язку з

вкладенням коштів у проекти, що зорієнтовані на розвиток внутрішнього ринку продукції, виробництво конкурентноздатної та імпортозамінної продукції, продукції, що зміцнить експортний потенціал економіки, та спрямовані на розширення суміжного виробництва або для купівлі облігацій суб'єктів підприємницької діяльності (за умови їх первинного розміщення).

Кредити рефінансування для підтримання довгострокової ліквідності можуть надаватися банкам, які мають регулятивний капітал не менше ніж 5 мільйонів євро і виконують економічні нормативи, установлені для банків України. Такі кредити можуть надаватися на термін до трьох років за обліковою ставкою на дату його видачі, розмір якої не змінюватиметься протягом періоду кредитування, за умови, що банк, надавши довгостроковий кредит за відповідну плату, не збільшуватиме протягом дії кредитного договору. Однак, в нинішньому році НБУ відмовився від довгострокового, до 3-х років, рефінансування інноваційно-інвестиційних проектів на користь запровадження більш широкого спектру рефінансування однорічного.

Слід зазначити, що з точки зору практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності довгострокове рефінансування комерційних банків є найдієвішим, позаяк слугує засобом підтримки довгострокової ліквідності банків. На жаль, указане Тимчасове Положення не набуло належного впровадження у банківську практику, хоча, з нашої точки зору, саме довгострокове рефінансування банків залишається найперспективнішою формою рефінансування з огляду на досягнення такої стратегічної цілі грошово-кредитної політики, як стимулювання економічного зростання.

Дієвість рефінансування як інструмента монетарної політики НБУ характеризується також особливостями розвитку міжбанківського кредитування в Україні. Про це свідчать дані, приведені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

*Заборгованість за кредитами, наданими на
міжбанківському ринку України . **

(млн.грн)

Показники	Станом на:					
	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01. 2004
Усього кредитів	949	1158	1854	1923	4348	6452
Централізовані кредитні ресурси НБУ (рефінансування), усього	505	498	433	562	910	1756
У тому числі:						
- короткострокові;	501	54	32	188	466	977
- довгострокові	4	444	401	374	444	779
Кредити, надані комерційними банками	444	660	1426	1368	3438	4696
Питома вага централізованих кредитних ресурсів НБУ, %	53,2	43,0	23,4	29,2	21,0	22,7
У тому числі:						
- короткострокові, %;	99,2	10,8	7,4	33,5	51,2	55,6
- довгострокові, %	0,8	89,2	92,6	66,5	48,8	44,4
Питома вага кредитів, наданих комерційними банками, %	46,8	57,0	76,6	70,8	79,0	72,8

* Розраховано за даними Бюлетня НБУ – 2004. - №1. – с.115

Позитивним у проведенні рефінансування за 2001-2002 рік є збільшення частки довгострокових кредитів Національного банку України. Так, за 2001 рік питома вага централізованих довготермінових вкладень Національного банку України становила 66,5 %, у 2002 році спостерігалось зниження цього показника на 17,7%, а співвідношення між короткотерміновими централізованими вкладеннями Національного банку України та довготерміновими вкладеннями становило приблизно 50% на 50%. Проте станом на 1.01.2004 року короткострокові централізовані кредитні вкладення НБУ збільшилися на 4,4%, а частка довгострокових вкладень відповідно зменшилася на вказану величину, що є дещо негативним явищем, оскільки свідчить про орієнтацію НБУ при провадженні рефінансування на більш короткі терміни.

Загалом протягом останнього періоду часу Національний банк України вжив ряд заходів і за допомогою інших інструментів грошово-кредитної політики для створення монетарних передумов розширення кредитування реального сектору економіки. Зокрема, Національний банк України протягом 2002 року тричі зменшував нормативи обов'язкового резервування, довівши їх середнє значення до 7,9% (із 13% на початку року). Загальний діапазон диференціації нормативів обов'язкового резервування становить від 12% до

нуля (відмінено резервування за довгостроковими депозитами юридичних та фізичних осіб). За рахунок зменшення нормативів обов'язкового резервування вивільнено майже 2 млрд. грн. ресурсів банків (Додаток Т.2).

Починаючи із 2002 року неодноразово зменшувалася облікова ставка Національного банку України. Загалом вона знизилася з 12,5 до 7% річних. Враховуючи тенденції економічного розвитку і різноспрямовану динаміку цін споживчого ринку та оптових цін товаровиробників, Національний банк підтримував рівень облікової ставки на оптимальному позитивному рівні. Крім того, з метою сприяння процесам розширення обсягів кредитування центральний банк країни запровадив новий інструмент підтримки довготермінової ліквідності банківської системи, а також обмежив обсяги із продажу ОВДП із власного портфеля, аби стимулювати банки спрямовувати вільні ресурси в реальний сектор економіки. Певним чином відреагували на заходи Національного банку і кредитні ставки банків. Вартість кредитів, які надаються реальному сектору економіки (з урахування кредитів “овердрафт”) знизилася на 6,8 відсоткових пунктів – з 24,8% у 2002 р. до 19,5% станом на 1.01.2004 року. (Додаток Т.3)

Різноманітність важелів грошово-кредитного регулювання та інструментів монетарної політики, що використовується в практиці Національного банку України свідчать про його активну роль в реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Однак, дієвість вищевказаних важелів та інструментів грошово-кредитного регулювання в Україні не в повній мірі позначається на кредитній активності комерційних банків щодо їх спроможності задовольняти кредитними ресурсами потреби суб'єктів господарювання. Нині грошово-кредитна політика Національного банку, як зазначалося, спрямовується на регулювання грошової пропозиції з метою обмеження грошової маси та запобігання інфляційних очікувань.

У зв'язку із вищевказаним слід зазначити, що передумовою практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності є посилення ефективності регулятивного впливу Національного банку України на кредитну активність комерційних банків через застосування дієвих форм рефінансування як важеля грошово-кредитної політики, а також удосконалення таких важливих інструментів як мінімальні обов'язкові резерви та операції на відкритому ринку.

2.3. Ефективність кредитних вкладень банків у виробничу діяльність підприємств реального сектора

Розглядаючи проблему кредитного забезпечення підприємницької діяльності, потрібно розуміти, що ефективний менеджмент комерційних банків щодо формування оптимальної структури кредитного портфеля з метою підвищення ефективності кредитних вкладень є вирішальним фактором надходження грошових ресурсів у реальний сектор.

Ефективність функціонування банківської системи у механізмі кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності необхідним обсягом кредитних ресурсів, залежить від внутрішніх можливостей банків щодо оптимального управління портфелем власних активів і підтримання фінансової стабільності, що у кінцевому підсумку безпосередньо позначається вже на самих можливостях комерційних банків з нормального провадження фінансового посередництва, а відтак спрямування кредитних ресурсів на кредитне забезпечення підприємницької діяльності і сприяння неперервному перебігу процесу суспільного відтворення.

Головним моментом у процесі оцінки ефективності кредитних вкладень, на нашу думку, видається необхідність правильного визначення результату, що отримується від їх використання. При цьому зрозуміло, що даний результат має характеризувати певні кількісні і якісні зміни у діяльності суб'єктів кредитних відносин – як комерційного банку, так і підприємства, тобто ефективність кредитування мала б, в принципі, розглядатися з двох сторін – учасників кредитного процесу, що вказує на тісну взаємозалежність між ефективністю використання банківських кредитів у виробничому циклі і ефективністю банківської діяльності (Додаток У).

Таким чином, підвищення прибутковості підприємств призводить до зростання обсягів ВВП, що у значній мірі може позначатися на ефективності банківської діяльності, при умові спрямування кредитних ресурсів саме на цілі кредитного забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. Позитивним

моментом у орієнтації політики комерційних банків на кредитне забезпечення підприємницької діяльності є можливість підвищення ефективності кредитного портфеля за рахунок значної диверсифікації, а відтак зниження ризиковості банківської справи загалом. Особливо прийнятним даний метод видається саме при кредитуванні підприємств малого та середнього бізнесу, величина кредитних вкладень у взаємовідносинах з якими, як правило, є порівняно незначною.

Слід зазначити, що ефективність кредитної діяльності банків, з нашої точки зору, повинна оцінюватися у різних аспектах, а саме: 1) на мікрорівні з позицій банку; 2) на мікрорівні з позицій доцільності залучення кредитних ресурсів суб'єктами господарювання; 3) на макроекономічному рівні.

Так 1., оцінка ефективності банківських кредитних вкладень загалом може здійснюватися за системою показників, призначених для аналізу ефективності сформованого кредитного портфеля за критеріями його доходності і надійності. Однак, слід зазначити, що у минулому десятиріччі ефективність кредитної діяльності вітчизняних банків перебувала під переважним впливом процентної маржі. Її відносно завищений рівень робив інші фактори ефективності ледве помітними, тому банківський сектор не виявляв особливої зацікавленості у розвитку методологічної бази з комплексної оцінки ефективності кредитної діяльності банків.

Останніми роками у кредитній діяльності вітчизняних банків спостерігається стрімке зниження рівня маржі. Так, якщо у 2000 році різниця між процентними ставками за кредитами та процентними ставками за депозитами банків становила 26,8% річних, то у 2001 році цей показник знизився до 20,7%, у 2002 році – до 17%, а станом на 1.01.2004р. становив 9,7%. У світовій практиці при аналізі процентного доходу банки орієнтуються на маржу в розмірі 3-4% річних [37, с. 115], тому перспективи подальшого зниження рівня процентної маржі не викликають сумнівів.

Основні причини виникнення цієї тенденції такі: зростання конкуренції на вітчизняному ринку кредитних послуг банків, що зумовлене передусім їхньою надлишковою ліквідністю; зниження Національним банком облікової ставки і

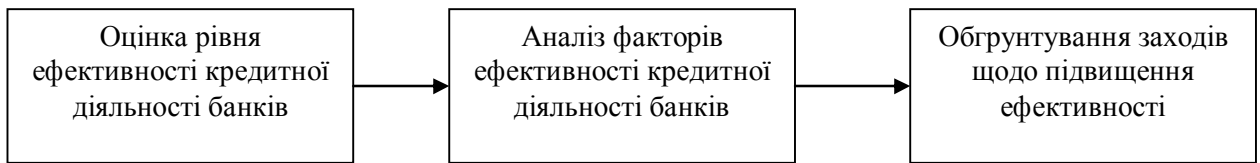
послаблення нормативу обов'язкового резервування; нарощення обсягів зарубіжного позичкового капіталу через кредитні лінії, що реалізуються уповноваженими банками України та через вітчизняні банки, утворені за участю іноземного капіталу; відкриття у перспективі філій зарубіжних банків а з ними і притік додаткових капіталів на внутрішній ринок України.

Зниження процентної маржі є фактором зниження рівня ефективності кредитування банків, а відтак їхніх можливостей кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Тому нині одним із важливих завдань банківських менеджерів є вжиття заходів, спроможних забезпечити якщо не підвищення ефективності кредитної діяльності банків, то принаймні здатних уповільнити темпи її зниження.

Розв'язувати проблеми підвищення ефективності кредитної діяльності, у розрізі мікроекономічного аспекту, менеджери банків можуть спираючись на власні знання та досвід, а також використовуючи досвід інших банків. Однак, у сучасних умовах для оперативного прийняття виважених і дієвих управлінських рішень цей інструментарій не завжди достатній. Вжиття непереконливих заходів може не лише не поліпшити результативних показників кредитної діяльності банку, а й поглибити наявні проблеми і створити додаткові труднощі. У цьому зв'язку, важливо не просто виявити проблеми чи розробити типові рекомендації для їх розв'язання, а й знайти методологічне забезпечення, за допомогою якого комерційні банки зможуть найдостовірніше оцінювати ефективність власної кредитної діяльності.

За таких умов нагальною стає розробка методичного забезпечення для оцінки ефективності як кредитної діяльності будь-якого банку в цілому, так і певного кредитного проекту зокрема, позаяк це є одним із важливих інструментів управління прибутковістю банку. Обов'язковою передумовою правильності прийняття управлінських рішень щодо оптимізації будь-якого напрямку діяльності банку є вміння давати обґрунтовану кількісну оцінку ефективності окремих видів діяльності. Тільки за результатами оцінки ефективності можна

дослідити фактори, котрі зумовили її, і, як наслідок, розробити заходи щодо її підвищення (рис. 2.3).

Рис.2.3. Етапи комплексного аналізу ефективності кредитної діяльності банків

Насамперед треба зазначити, що у науковій літературі економічна ефективність визначається як результативність економічної діяльності, реалізація економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили одержання цього результату [93, с. 152]. Відповідно, економічним ефектом є корисний результат економічної діяльності, зиск від неї, що обчислюється як різниця між грошовим доходом від цієї діяльності та грошовими витратами на її здійснення [93, с. 145]. Отже, ефективність кредитної діяльності банку – це її результативність, котра характеризується відношенням економічного ефекту (результату) до ресурсів або витрат, що забезпечили отримання цього результату.

З нашої точки зору, для оцінки ефективності кредитної діяльності банків можна було б запропонувати комплексну методику, яка має охоплювати певну сукупність підходів і показників, використання яких у практичній банківській діяльності мало б своїм результатом отримання об'єктивної оцінки про результативність здійснюваних кредитних операцій (Додаток Ф).

Так, зокрема, за ознакою часу ефективність кредитної діяльності банків можна розглядати як перспективну (попередню, планову, прогнозну) та ретроспективну (фактичну, історичну). Визначення перспективної ефективності проводиться до здійснення кредитних операцій. Особливого значення її обчислення набуває при розгляді окремого кредитного проекту. Обґрунтований

розрахунок результативності кожного кредитного проекту є вагомим важелем у процесі остаточного прийняття рішення про доцільність його реалізації. Результати оцінки ефективності окремих кредитних проектів на стадії розгляду дають змогу визначити ефективність різних варіантів кредитних вкладень, що є підставою для обрання найдоцільніших управлінських рішень.

Оцінку ефективності кредитного проекту на етапі аналізу можна розглядати і як інструмент обґрунтування вартості кредиту на рівні, достатньому для забезпечення відповідного рівня кінцевої ефективності. Нині рівень плати за кредит визначається переважно з урахуванням зовнішніх факторів: облікової ставки, ставки банків-конкуrentів тощо, а от внутрішні фактори враховуються недостатньо. Інколи встановлений рівень процентної ставки та комісійної винагороди, на перший погляд, здатний забезпечити прибутковість проекту, але фактично при врахуванні усіх доходів і витрат виявляється збитковим.

Отже, перспективна ефективність є чи не найважливішою у забезпеченні остаточної ефективності не лише на рівні кредитного проекту, а й усіх інших об'єктів оцінки – за видами кредитів, кредитним портфелем, кредитною діяльністю банку загалом. Тобто перспективна оцінка ефективності необхідна для обґрунтування управлінських рішень і планових завдань, а також для прогнозування майбутнього й оцінки очікуваного виконання запланованих результатів і попередження небажаних. Вплив ретроспективної ефективності на перспективну відображає тільки один напрямок тісного й багатогранного взаємозв'язку між ними. Можливість передбачати перспективну ефективність дає саме аналіз ретроспективної ефективності. У плані розгляду їхніх взаємозв'язків він є основою перспективного аналізу.

Ретроспективна ефективність, у свою чергу, поділяється на поточну (ситуативну, оперативну) та заключну (підсумкову, результативну, кінцеву). Оцінка поточної ефективності відбувається у часі між видачею кредиту та його погашенням. Мета такої оцінки – оперативно виявити недогляди й ужити відповідних заходів щодо їх усунення. Кредитна діяльність банку в умовах

ринкової економіки характеризується динамічністю ситуації як внутрішньобанківських (операційних) факторів, так і факторів зовнішнього середовища. Тому оцінка поточної ефективності важлива як щодо кредитної діяльності банку в цілому, так і кожного кредитного проекту зокрема.

Вадою поточної ефективності є те, що на її показники значно впливають фактори випадкового або короткотермінового характеру, що знижує рівень її об'єктивності. Фактична оцінка останньої дає змогу комплексно узагальнювати досягнення, результати кредитної діяльності у певні періоди, розробляти заходи, спрямовані на зростання її ефективності.

Можливе використання показників заключної ефективності і в процесі визначення обсягів преміювання кредитних працівників та іншого персоналу банку, тобто рівень виплат визначатиметься залежно від досягнутого рівня ефективності кредитної діяльності.

Оцінювання ефективності кредитної діяльності банків може відбуватися за допомогою одного підсумкового показника або системи часткових показників. При визначенні підсумкових показників ефективності кредитної діяльності їхні результати матимуть виключно вартісний характер. Водночас деякі часткові, допоміжні показники можуть мати і кількісне вираження, наприклад, співвідношення між кількістю розглянутих кредитних проектів і кількістю кредитних аналітиків, що забезпечували їхній розгляд. Прикладом кількісно-вартісного вираження часткових показників ефективності може бути співвідношення між адміністративними витратами на кредитну діяльність і кількістю кредитних проектів.

Зарубіжний банківський менеджмент свої рішення постійно звіряє із показниками ефективності (своїми і конкурентів), котрі й визначають мету або напрямок управлінських впливів. Задаючи кожному підрозділові банку (поряд з об'ємними) конкретні показники ефективності, вони прагнуть, щоб усі служби працювали як одна команда на загальний результат [96, с. 33].

Оцінювання ефективності кредитної діяльності на рівні окремого банку дає змогу досліджувати цей вид діяльності не лише в цілому по банку, а й на

рівні його структурних підрозділів, що є досить зручним інструментом для порівняльного аналізу результативності їхньої діяльності. Аналогічні можливості для порівняльного аналізу результативності мають показники ефективності, визначені в різних групах банків. На регіональному та місцевому рівнях порівняння показників ефективності кредитної діяльності різних банківських установ можуть використовуватися їхніми центральними офісами у процесі встановлення причин досягнутого рівня таких показників. Якщо показники ефективності філії найнижчі у певному регіоні порівняно із аналогічними показниками конкурентів, це свідчить про низький рівень ефективності менеджменту цієї установи. Якщо ж показники ефективності філії найнижчі у системі певного банку і водночас найкращі в регіоні, це свідчить про регіональну проблемність у кредитній діяльності, а не про проблему ефективності менеджменту філії.

Оцінка ефективності за видами кредитних операцій надає менеджменту банків можливостей щодо об'єктивного визначення пріоритетності у напрямках кредитних вкладень, не забуваючи при цьому про дотримання певного рівня їх диверсифікації.

Актуальними при класифікації ефективності кредитної діяльності банків є ознаки за ступенем збільшення ефекту, згідно із якими в економіці підприємства виокремлюють первісну та мультиплікаційну ефективність. Необхідність такого поділу видів ефективності викликана тим, що в результаті здійснення тих чи інших заходів може спостерігатися як одноразовий, так і мультиплікаційний ефект [68, с. 285-286]. Називати ефект мультиплікаційним можна тоді, коли він повторюється у різних часових періодах та (або) примножується на різних рівнях певного банку (філії, відділення тощо). Прикладом мультиплікаційного ефекту може слугувати ефект, отриманий від запровадження методологічного або програмного забезпечення для кредитних операцій банку. Витрати на їх розробку слід відносити на поточний період, а от ефект у вигляді підвищення продуктивності праці кредитних спеціалістів з одночасним зниженням операційних ризиків виявлятиметься і в наступних

періодах. Водночас чим більша мережа структурних підрозділів банку, що здійснюють кредитну діяльність, тим більшим буде поширення ефекту від запровадження методологічного або програмного забезпечення.

Відповідно до основної класифікаційної ознаки методів калькулювання за повними і неповними витратами можна класифікувати й ефективність кредитної діяльності банків.

Як правило, ефективність кредитної діяльності банку розглядається переважно за ресурсним підходом, без докладного виділення показників з оцінювання ефективності кредитної діяльності банку в цілому та окремих кредитних проектів зокрема. До того ж показники ефективності банківської діяльності за ресурсним підходом (наприклад, чиста процентна маржа та багато інших), що наводяться вітчизняними авторами, є не чим іншим, як продуктом елементарного дублювання таких показників із західних методик [163, с. 130-132].

Підсумовуючи вище вказане, необхідно підкреслити важливість методичної розробки оціночних показників ефективності діяльності комерційних банків, позаяк саме це сприятиме удосконаленню прийняття управлінських рішень на рівні окремих банків з метою формування оптимальної структури кредитного портфеля.

Варто зауважити, що в економічній літературі відсутнє висвітлення методологічного та методичного забезпечення щодо оцінювання ефективності кредитної діяльності банку. Тобто – визначення часткових показників відносно узагальнюючого показника ефективності банківської діяльності та щодо кредитної діяльності – узагальнюючого показника її ефективності або (та) системи часткових показників.

Окремі автори [99, с. 58] вважають, що саме показник, обчислений за формулою (2.1), несе інформацію про ефективність кредитних операцій банку.

$$(2.1), \quad D_{д.к.} = \frac{D_k}{D}$$

Де $D_{д.к.}$ – частка доходів, отриманих від надання кредитів;

D_k - доходи, отримані від надання кредитів;
 D - загальна сума доходів банку.

З нашої точки зору, формула (2.1) не лише не відповідає загальноекономічному тлумаченню ефективності як відношення результату до витрат, що забезпечили його отримання, а й не забезпечує повноти й об'єктивності оціночних показників. Значна частка від кредитної діяльності в загальній сумі доходів банку не завжди є переконливим свідченням високої ефективності даного напрямку діяльності, оскільки цілком ймовірно, що, враховуючи витратну частину кредитної діяльності, підсумковий її рівень можна оцінити як низький або ж від'ємний. До того ж завищене значення даного показника є свідченням низького рівня диверсифікації доходів банківської установи і значної частки кредитів у портфелях активів банків.

Розглядаючи ефективність як відношення ефекту до поточних витрат, окремі автори пропонують обчислювати ефективність банківської діяльності ($E_{б.д.}$) за такою формулою [61, с. 151]:

$$(2.2), \quad E_{б.д.} = \frac{D}{B_{в.п.} + B_{о.з.} + B_{ін.}}$$

де залежно від етапу визначення ефективності приймають:

за ефект – дохід (D): процентний дохід; чистий процентний дохід; валовий операційний дохід; чистий операційний дохід; чистий дохід до сплати податків; чистий дохід після сплати податків;

за витрати – (B): витрати праці ($B_{в.п.}$) – витрати на працівників банку; витрати на основні засоби – ($B_{о.з.}$) – утримання будівель та устаткування; інші витрати ($B_{ін.}$).

Після цього виводять формули часткових показників ефективності як відношення ефекту до окремих доданків знаменника формули (2.2) – ефективності витрат праці, ефективності використання основних засобів (утримання будівель та устаткування), ефективності інших витрат [61, с. 151].

У нинішніх умовах такі показники є незручними, оскільки не придатні для оцінювання окремих напрямів діяльності банку та окремих банківських

продуктів. Як можна, наприклад, у всіх перелічених у формулі (2.2) видах витрат виділити саме ті, що стосуються кредитної діяльності банку?

Узагальнити підходи, за якими у практичній роботі визначається ефективність кредитної діяльності банку (в тому числі й окремих кредитних проектів), можна за формулою (2.3):

$$E_{к.д.б.} = \frac{ПД_{к.д.} + КД_{к.д.} - ПВ_{к.д.}}{ПВ_{к.д.}} \quad (2.3),$$

де $E_{к.д.б.}$ – ефективність кредитної діяльності банку;
 $ПД_{к.д.}$ – процентні доходи від кредитної діяльності банку;
 $КД_{к.д.}$ – комісійні доходи від кредитної діяльності банку;
 $ПВ_{к.д.}$ – процентні витрати за кредитною діяльністю банку.

О.І. Лаврушин, узагальнюючи дослідження факторів впливу на рівень процента за активними операціями, наголошує, що витрати на забезпечення функціонування банку (в тому числі витрати на оренду транспорту для перевезення цінностей і банківських документів; на виготовлення, придбання, пересилання бланків, магнітних стрічок тощо; на оплату послуг обчислювального центру; поштові і телеграфні витрати; амортизаційні відрахування; витрати на оплату працівників кредитної установи; на утримання і ремонт споруд тощо) пов'язані із посередницькою діяльністю банку в процесі акумулювання коштів та їх подальшого розміщення, а отже, повинні відноситися на подорожчання вартості кредитних вкладень [37, с. 553].

Погоджуючись із цією думкою та покладаючись на принцип відповідності причинам виникнення витрат, який є одним із базових у системі принципів розрахунку витрат (він означає, що окремі види витрат можуть бути віднесені тільки на ті місця (види продукції), котрі спричинили їх виникнення [197, с. 520]), формулу (2.3) отримуємо у вигляді:

$$E_{к.д.б.} = \frac{ПД_{к.д.} + КД_{к.д.} - ВЗФБ_{к.д.}}{ПВ_{к.д.} + ВЗФБ_{к.д.}} \quad (2.4),$$

де $VЗФБ_{к.д.}$ – витрати на забезпечення функціонування банку, віднесені на кредитну діяльність.

Однак стосовно формули (2.4) можна зробити той же висновок, що і стосовно формули (2.2): її незручність пов'язана із складністю точного визначення показника $VЗФБ_{к.д.}$. До того ж слід зауважити, що в процесі акумуляції коштів не тільки виникають витрати на забезпечення функціонування банку, а й отримуються доходи: “комісійний дохід від послуг некредитного характеру, тобто плата за розрахунково-касове обслуговування, інкасацію, інформаційні та консультативні послуги банку, за інші послуги, відшкодування клієнтами поштових, телеграфних та інших витрат банку, процент і комісія, доотримані за минулі періоди, штрафи, пені, неустойки” [37, с. 112]. Як вітчизняні, так і зарубіжні економісти зазначають, що “у більшості банків ... непроцентні витрати зазвичай перевищують відповідні доходи” [61, с. 104-105; 163, с. 131]. Тому в аспекті оцінювання ефективності кредитної діяльності ми розглядаємо непроцентні доходи як часткове відшкодування непроцентних витрат, хоча знову ж таки точне віднесення їх до кредитної активності видається неможливим.

Разом із тим, для оцінки ефективності кредитних вкладень банку, слід, на наш погляд, запропонувати окрему систему показників, які б дозволили належним чином оцінити результати практичної реалізації саме кредитних відносин із суб'єктами підприємницької діяльності.

По-перше, необхідно розраховувати дохідну базу кредитного портфеля банку:

$$ДБ_{к.п.} = \frac{КВ - НД}{КВ} \quad (2.5),$$

де, $ДБ_{к.п.}$ - дохідна база кредитного портфеля;

$КВ$ – величина кредитних вкладень усього (кредитний портфель);

$НД$ – частина кредитного портфелю, що не приносить доходу (відстрочені, пролонговані, безнадійні та інші “погані” кредити);

Даний показник відображає ефективність здійснюваних банком кредитних вкладень з точки зору визначення тієї їх частини, яка здатна приносити процентний дохід.

По-друге, ефективність кредитної діяльності банку має відповідати умові нерівності:

$$PC_{к.о.} \geq PC_{д.о.} + M \quad (2.6),$$

де $PC_{к.о.}$ – середньозважена процентна ставка за кредитними операціями;
 $PC_{д.о.}$ – середньозважена процентна ставка за депозитними операціями;
 M – прийнятний рівень маржі банку.

Дотримання умов нерівності відображає саму суть ефективності діяльності банку як фінансового посередника грошового ринку.

По-третє, у якості інтегрованого показника ефективності кредитних вкладень можна розраховувати їх середньозважену дохідність:

$$CD_{к.в.} = \frac{\sum_{i=1}^n k(i) \times d(i)}{\sum_{i=1}^n k(i)} \quad (2.7),$$

де, $k(i)$ – частка кредитних операцій i -го виду в кредитному портфелі;
 $d(i)$ – дохідність i -ої кредитної операції;
 i – номер операції;
 n – число кредитних операцій.

Даний показник дозволив би отримати загальне уявлення про середню величину доходу однієї кредитної операції банку. Він може бути корисним для оцінки результатів кредитної діяльності багатofіліальних банків з точки зору ефективності кредитних вкладень окремих їхніх підрозділів.

По-четверте, з точки зору формування резервів:

$$PP = \frac{PZ_{к.о.}}{KB} \quad (2.8),$$

де, ПР – показник резервування;

РЗ_{к.о.} – резерв на відшкодування зобов'язань за кредитними операціями;

КВ – величина кредитних вкладень банку загалом.

Зрозуміло, що значення цього показника полягає у тому, щоб оцінити якість кредитного портфеля з точки зору надійності вкладень. Чим більша частка резервів, тим вищий рівень ризику і тим менш якісними є відповідні активи.

2. Не применшуючи значимості оцінки ефективності кредитування з точки зору інтересів банку, вважаємо за необхідне наголосити на важливості оцінки кредитної діяльності і з огляду інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, що зумовлено ринковими перетвореннями. Так, ефективність кредитної діяльності комерційних банків можна розглядати як економічну результативність використання у виробничому процесі наданих у кредит коштів.

Слід зазначити, що ефективність виробничої діяльності підприємницьких структур загалом розраховується на базі коефіцієнтів рентабельності і оборотності капіталу в складі системи показників кредитоспроможності клієнта банку, вказуючи на його потенційні можливості ефективно використовувати усі авансовані у виробництво кошти – як власні, так і залучені.

Ефективність кредитних вкладень, з нашої точки зору, повинна розглядатися за критерієм досягнення підприємством найбільших господарських результатів при найменших обсягах даних вкладень. Інакшими словами, з одного боку – йдеться про визначення оптимального рівня кредитних вкладень для успішної реалізації передбаченої бізнес-планом програми або конкретного господарського заходу, який кредитується, а з другого – про відображення тих господарських результатів, які об'єктивно характеризують ефективне використання наданих у позичку коштів.

Визначення оптимального обсягу кредитування на основі представлених позичальником даних являє собою оцінку відповідності тієї суми позички, яка зазначена у заяві клієнта, техніко-економічному обґрунтуванні і очікуваним результатам від її використання (виручки, прибутку) тим показникам

ефективності господарської діяльності підприємства (оборотності, рентабельності), які були розраховані як прогнознi величини за даними, отриманими в процесі попередньої діяльності клієнта. У разі досягнення такої відповідності величину кредиту, що надається, в принципі можна вважати оптимальною, а його використання передбачати як ефективне.

Відображення господарських результатів, що характеризують ефективність використання отриманих позик, повинно охоплювати систему показників, котрі б давали можливість оцінити окупність здійснених підприємством за рахунок кредиту витрат на відтворення авансованих у виробництво кредитних ресурсів. У числі таких показників можна було б виділити, зокрема, наступні:

1) коефіцієнт реалізації, що розраховується як відношення обсягу реалізованої товарної продукції (включаючи виконання робіт, надання послуг) до середніх залишків довго- і короткострокових кредитних вкладень за відповідний період:

$$KP = \frac{BP}{KB_c} \quad (2.9),$$

де, KP – коефіцієнт реалізації;
 BP – виручка від реалізації;
 KB_c – середні залишки кредитних вкладень.

2) індекс ефективності є більш показовим для оцінки впливу кредитних вкладень на результати діяльності підприємства. Він розраховується як відношення середніх темпів зростання прибутку або виручки від реалізації продукції підприємства за певний період до середніх темпів зростання кредитних вкладень у це підприємство:

$$I_{ef.} = \frac{T_{пр.}}{T_{к.в.}} \quad (2.10),$$

де, $I_{ef.}$ – індекс ефективності;
 $T_{пр.}$ – темпи зростання прибутку;
 $T_{к.в.}$ – темпи зростання кредитних вкладень.

3) коефіцієнт оборотності розраховується як відношення показника оборотності наданих підприємству кредитів до показника оборотності його оборотних коштів – в днях обороту. При цьому оборотність кредитів визначається як помножене на 365 відношення середнього залишку кредитних вкладень за період, що аналізується (у даному разі - рік) до обсягу погашених за відповідний період позичок, а оборотність оборотних коштів – відповідно як помножене на 365 відношення середнього залишку оборотних коштів до виручки від реалізації продукції:

$$KO = \frac{O_{к.в.}}{O_{о.к.}} \quad (2.11),$$

де, КО – коефіцієнт оборотності;
 $O_{к.в.}$ – оборотність кредитних вкладень;
 $O_{о.к.}$ – оборотність оборотних коштів.

Сукупність розглянутих показників, що визначають зв'язок обсягу кредитних вкладень із зміною обсягів реалізованої продукції і отриманого прибутку, оборотності і рентабельності активів, необхідно застосовувати в комплексі, оскільки, доповнюючи один одного, вони об'єктивно характеризують спроможність того чи іншого підприємства продуктивно використовувати залучені у формі банківських позичок ресурси з метою підвищення ефективності індивідуального відтворювального процесу.

3. Дослідження ефективності кредитної діяльності комерційних банків може здійснюватися як ми вже зазначали і на макроекономічному рівні з точки зору загальної сукупності кредитних вкладень в економіку, що передбачає оцінку динаміки як усієї суми залишків заборгованості за наданими кредитами, так і змін у розрізі їхньої структури, класифікованої за різними критеріями. При цьому критеріями можуть слугувати: валюта, якій надається позика, строки кредитування, належність позичальника до певної форми власності, сектора господарства або ж до тієї чи іншої галузі економіки. У кінцевому підсумку кожен із потрібних напрямів дослідження дає певну уяву про той чи інший бік організації кредитного процесу з точки зору загальних

тенденцій по банківській системі в цілому, тобто саме у макроекономічному аспекті.

Загалом ефективність банківської діяльності визначається на основі таких макроекономічних показників: 1) частки банківських кредитів у ВВП; 2) динаміки обсягів кредитних вкладень; 3) структури кредитів, наданих комерційними банками суб'єктам господарювання, за строками та за видами валют; 4) цільового спрямування кредитів, наданих комерційними банками України суб'єктам господарювання; 5) залишків заборгованості за кредитами, наданими банками суб'єктам малого підприємництва (за видами економічної діяльності).

Протягом 2000 –2003 років закріпилися тенденції до зростання основних показників кредитної діяльності українських банків, посилення їх позитивного впливу на процеси економічного розвитку, підвищення довіри до банківської системи. Питома вага банківських кредитів у ВВП станом на 1.01.2004 року у порівнянні з попереднім збільшилася на 7,2 %, що є непрямою ознакою активізації кредитних вкладень комерційних банків у напрямку кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Так, кредитні вкладення комерційних банків у нефінансовий сектор збільшилися на 19250 млн.грн., а домашнім господарствам відповідно на 6230 млн.грн. (Додаток X.1).

Значні зрушення у сторону збільшення спостерігаються у активізації кредитної роботи комерційних банків України із домашніми господарствами. Так, на протязі 1998-1999 роках питома вага кредитних вкладень залишалася майже на незмінному рівні і становила близько 7%, а станом на 1.01.2004 року становила уже 14,6% ВВП. Причиною такого збільшення є орієнтація кредитної політики вітчизняних банків на стимулювання внутрішнього попиту на ринку.

Динаміка обсягів кредитних вкладень комерційних банків характеризується зростанням питомої ваги кредитів у ВВП країни. У порівнянні із аналогічним показником за 2002 рік темпи зростання кредитів, наданих вітчизняними банками у 2003 році становили 13,2 відсотки. А темпи зростання кредитних вкладень комерційних банків, наданих суб'єктам господарювання у

аналізованому періоді складала 8%, тоді як у порівнянні з аналогічним показником у 2000 році знизилася на 12%. Дані, приведені у додатку Х.2 свідчать про послаблення кредитної роботи комерційних банків із суб'єктами господарської діяльності і орієнтацію кредитної політики на співпрацю із фізичними особами, що, з нашої точки зору, не слід розглядати однозначно як виключно позитивне явище, адже зниження темпів росту кредитних вкладень не відповідає стратегічним завданням стимулювання економічного росту.

Пріоритетами за видами економічної діяльності серед підприємств малого бізнесу в Україні, у котрі спрямовуються банківські кредити, користується сільське господарство, обробна промисловість, будівництво, оптова та роздрібна торгівля, відповідно на які припадає відповідно 5,2%; 16%; 3,2% та 6,3% станом на кінець березня 2003 року. Однак, як свідчать статистичні дані, залишається стійка тенденція до збереження значної частки кредитних вкладень в оптову та роздрібну торгівлю, що суттєво позначається на спрямуванні кредитного забезпечення підприємницької діяльності не так у сферу виробництва, скільки у сферу обміну, де швидший оборот капіталу (Додаток Х.3).

Структура кредитних вкладень суб'єктам малого бізнесу у розрізі строковості розподілена наступним чином: на короткострокові кредити припадає 76,7% банківських кредитів, позаяк частка довготермінових кредитів у загальній сумі банківських кредитів, наданих суб'єктам господарювання становить лише 23,3% (Див.дод. Х.3).

Водночас, необхідно відзначити, що на рівні кредитного забезпечення банками суб'єктів малого та середнього бізнесу позначаються деякі чинники, які впливають на кредитний ринок у цілому. Насамперед йдеться про низьку рентабельність суб'єктів господарювання реального сектору (за даними Держкомітету України зі статистики, у першому півріччі 2002 року рентабельність операційної діяльності підприємств економіки становила 4,9 відсотка, в тому числі промислових – 3,4%, сільськогосподарських – 0,1%), а також високі ризики кредитування цього сектору економіки. Крім того,

розвиток кредитування гальмується через відсутність реальних інструментів захисту інтересів банку. Бракує, цивілізованого механізму впливу на позичальників, зокрема стосовно малого та середнього бізнесу, необхідно створити загальні передумови для зниження банківських ризиків. Зростанню комерційної зацікавленості банків у розширенні можливостей кредитного забезпечення суб'єктів малого та середнього бізнесу сприятиме також скорочення витрат банків, пов'язаних із опрацюванням кредитних заявок, інвестиційних проектів клієнтів тощо.

Серед інших чинників, які стримують розвиток банківського кредитування малого підприємництва, - низький рівень капіталізації банків, переважання у пасивах "коротких" депозитних вкладень, невідпрацьованість технології кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу й те, що, надаючи позичку без застави, банки повинні формувати резерви під кредитні операції за рахунок власного прибутку.

За останній період часу попри поступове збільшення частки довгострокових кредитів усе ще зберігається тенденція до розміщення комерційними банками України кредитів у підприємницьку діяльність переважно короткотермінового характеру. В першу чергу це зумовлено підвищеною ризиковістю банківського бізнесу в перехідний період. Так, питома вага короткотермінових банківських кредитів, наданих суб'єктам господарювання у 2002 році становила 74%, у 2003 відповідний показник становив 58%. Хоча у практиці вітчизняних банків відбуваються позитивні зміни у сторону збільшення кредитів на більш тривалий термін: у порівнянні із 2002 роком питома вага довготермінових банківських позичок у 2003 році збільшилася на 16 відсоткових пункти. Однак, з цього приводу слід зауважити, що у практиці вітчизняних банків довготерміновими вважаються кредити, надані понад один рік. На наш погляд, така класифікація банківських кредитів в розрізі строковості потребує перегляду з огляду на значимість банківського кредиту у процесах формування фінансових ресурсів підприємств,

забезпечення неперервності суспільного відтворення, а відтак економічного зростання.

Кредити короткотермінового характеру комерційні банки, як правило, надають у національній валюті: на протязі 2000-2002 років цей показник коливався в межах 45%. Довготермінові кредити комерційні банки воліють надавати у валюті з метою зниження ризиковості кредитної діяльності від різких коливань валютного курсу. Частка довготермінових кредитів, що надаються суб'єктам господарювання у валюті у 2002 році склала 14%, позаяк аналогічний показник за 2001 рік становив лише 12% (Додаток X.4). Станом на 1.01.2004 року частка довгострокових банківських кредитів у валюті збільшилися на 6%, а довгострокові банківські кредити у національній валюті відповідно збільшилися на 10%.

Загалом діяльність банківської системи України спрямовується на поліпшення обслуговування економіки, передусім – депозитно-кредитного та розрахункового. Базою успішного реформування є зміцнення стійкості банків та розвиток конкуренції у фінансовому секторі. Саме системна стійкість банків забезпечує зростання довіри до них, а відтак приплив інвестицій у банківський сектор та розширення ресурсної бази банків. Посилення конкуренції у банківській сфері створює передумови для зниження вартості послуг, підвищення їх якості та зростання попиту реального сектора економіки.

Таким чином, макроекономічний аспект аналізу ефективності кредитної діяльності комерційних банків свідчить про те, що банківська система України усе ще перебуває на стадії розвитку. Ринкові перетворення в країні обумовлюють необхідність переорієнтації кредитної політики вітчизняних банків на кредитне забезпечення підприємницької діяльності, спрямування кредитних коштів саме у сферу виробництва. З цією метою за необхідне видається окреслення можливих шляхів удосконалення діяльності комерційних банків щодо кредитного забезпечення суб'єктів підприємництва, розробка дієвих важелів грошово-кредитного регулювання центрального банку у напрямку підвищення ефективності та активізації кредитної роботи банківських

установ у механізмі кредитного забезпечення підприємницьких структур. Крім того, запропонована вище методика оцінки ефективності кредитних вкладень на мікрорівні може стати дієвим важелем оптимізації усього механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності з точки зору поліпшення функцій менеджменту банківських установ щодо формування їхніх кредитних портфелів.

Висновки до розділу 2

В умовах становлення та розвитку банківської системи України, підвищення її ролі та значення у реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, необхідними є узагальнення організаційно-економічних аспектів практичної реалізації та визначення шляхів удосконалення кредитного процесу у взаємовідносинах комерційних банків із підприємствами, оцінка стану провадження монетарної політики Національного банку України та її впливу на кредитну активність комерційних банків, а також обґрунтування комплексної методики проведення аналізу ефективності кредитної діяльності банківських установ.

Результатом дослідження організаційно-економічних засад кредитного забезпечення банками підприємницьких структур є наступні висновки:

1. Для оптимізації взаємовідносин комерційних банків та підприємницьких структур в Україні, і насамперед малого та середнього підприємництва, слід звернути увагу на вивчення загальних аспектів організації та практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, на формування якісно нової системи кредитування, становлення повноцінних партнерських відносин між учасниками кредитної угоди, розробку нових форм та методів кредитування, вдосконалення технології видачі та погашення банківських позичок;

2. Важливе значення в розрізі питання практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, удосконалення

кредитного процесу, у визначенні стратегії і тактики конкретного комерційного банку набуває розробка таких внутрішніх програмно-методичних документів як: Положення про кредитну політику; Положення про кредитування; Регламент роботи щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Метою розробки вказаних внутрішньобанківських документів є встановлення порядку надання кредитів суб'єктам підприємницької діяльності різних організаційно-правових форм, зокрема підприємствам малого та середнього бізнесу, різноманітних форм власності та галузевої приналежності;

3. За своєю економічною сутністю кредитний договір є інструментом для реалізації стратегічних планів банку по відношенню до конкретного позичальника та одночасно основою для застосування тактичних дій з метою їх практичної реалізації. Відповідно, кредитний договір є не тільки формально-юридичним поняттям, його основний зміст лежить у площині економіко-правової взаємодії мікроекономічних суб'єктів ринкового середовища (банку та клієнта-позичальника), з врахуванням провідної (активної) ролі банку в цій взаємодії. До основних принципів, на яких повинен базуватися кожен кредитний договір слід віднести: 1) міцна правова основа; 2) добровільність вступу в угоду; 3) взаємна зацікавленість кожної із сторін один в одному; 4) узгодженість умов угоди;

4. Практична реалізація кредитного процесу, в умовах перехідної економіки, пов'язана із рядом серйозних проблем як для комерційних банків, так і для суб'єктів підприємницької діяльності. Так, для комерційних банків – це перевірка достовірності інформації наданої клієнтом; відсутність єдиної методології розрахунку кредитоспроможності; труднощі у встановленні вартісної оцінки заставного майна та його реалізації; необхідність контролю за дотриманням умов кредитної угоди; аналітична робота щодо виявлення перших ознак проблемності кредитів тощо. Для суб'єктів підприємницької діяльності, насамперед для підприємств малого та середнього бізнесу, це: вимоги банку щодо високоліквідної застави; високі процентні витрати за користування позичкою; короткостроковий характер банківських кредитів;

5. Якісна організація взаємодії банків із суб'єктами підприємницької діяльності, а саме малого та середнього підприємництва, у рамках кредитного процесу, з нашої точки зору, можлива за умови деталізації всіх етапів банківського кредитування у запропонованому в дисертації документі під назвою “Регламент роботи щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності”;

6. Реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності центральним банком здійснюється у двох напрямках, а саме: за допомогою сукупності важелів грошово-кредитного регулювання НБУ та заходів регулювання діяльності комерційних банків, проведення нагляду і контролю. На сьогодні згідно чинних нормативних актів Національного банку передбачена можливість реалізації усіх форм рефінансування комерційних банків. Однак, незначна частина обсягів рефінансування вказує на потребу активізації роботи центрального банку країни з метою підвищення кредитної активності банківських установ, а особливо у плані здійснення довгострокового рефінансування банків;

7. Дієвість важелів та інструментів грошово-кредитного регулювання в Україні не в повній мірі позначається на кредитній активності комерційних банків щодо їх спроможності задовольняти кредитними ресурсами потреби суб'єктів господарювання. Нині грошово-кредитна політика Національного банку України швидше спрямовується на регулювання грошової пропозиції з метою обмеження грошової маси та запобігання інфляційних очікувань;

8. Передумовою практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності є посилення регулятивного впливу Національного банку України на кредитну активність комерційних банків через застосування дієвих форм рефінансування та важелів грошово-кредитної політики. В умовах трансформації економіки серед стратегічних цілей Національного банку України потрібно виокремити і закріпити в законодавчому порядку сприяння розвитку економіки, створення базових передумов ефективного функціонування банківської системи. На сьогодні

обсяги рефінансування НБУ комерційних банків та дієвість відповідних інструментів є недостатніми;

9. Ефективність функціонування банківської системи у кредитному забезпеченні суб'єктів підприємницької діяльності необхідним обсягом грошових ресурсів, залежить від внутрішніх можливостей банківської системи щодо оптимального управління портфелем власних активів і підтримання фінансової стабільності, що у кінцевому підсумку безпосередньо позначається вже на самих можливостях комерційних банків. Ефективність кредитної діяльності банку – це її результативність, котра характеризується відношенням економічного ефекту (результату) до ресурсів або витрат, що забезпечили отримання цього результату. Ефективність кредитної діяльності банків може оцінюватися у різних аспектах: 1) на мікрорівні; 2) на макрорівні; 3) з позицій доцільності залучення кредитних ресурсів суб'єктами господарювання;

10. Необхідна розробка і запровадження методичного забезпечення для оцінки ефективності як кредитної діяльності будь-якого банку в цілому, так і певного кредитного проекту зокрема, позаяк це є одним із важливих інструментів управління прибутковістю банку. Обов'язковою передумовою правильності прийняття управлінських рішень щодо оптимізації будь-якого напряму діяльності банку є вміння давати обґрунтовану кількісну оцінку ефективності окремих видів діяльності. Тільки за результатами оцінки ефективності можна дослідити фактори, котрі зумовили її, і, як наслідок, розробити заходи щодо її підвищення.

Таким чином, у результаті дослідження організаційно-економічних засад кредитного забезпечення та проведеного аналізу ефективності банківської діяльності, можна стверджувати, що задля активізації роботи банківської системи України в практичній реалізації механізму кредитного забезпечення необхідно вжити ряд заходів щодо оптимізації існуючої практики організації кредитних відносин комерційних банків із підприємствами, запровадити у банківську практику систематичне використання комплексної методики оцінки ефективності кредитних вкладень, посилити вплив монетарної політики НБУ,

зокрема через різні механізми рефінансування, на кредитну активність банківських установ.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [122; 123; 124; 125].

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОБОТИ БАНКІВ ІЗ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Удосконалення кредитних відносин банків з підприємствами як необхідна умова розширеного відтворення в перехідній економіці

Економічна ситуація, що склалася із кредитним забезпеченням реального сектора банківською системою України, а саме підприємств малого та середнього бізнесу, на сьогодні не відповідає потребам активізації підприємницької діяльності і стимулювання розвитку виробництва. Тому для удосконалення практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності на сьогодні вкрай актуальним залишається питання організації кредитних відносин комерційних банків із суб'єктами підприємницької діяльності на засадах взаємовигідного партнерства. З цієї точки зору, становлення якісно нового рівня кредитних взаємин є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності комерційних банків в умовах перехідної економіки.

Найбільш вагомими макроекономічними чинниками, котрі перешкоджають діяльності комерційних банків, знижують ефективність їх функціонування у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, нині залишається економічна нестабільність в країні, недосконалість податкового законодавства і нормативно-правового регулювання банківської діяльності, а також високий ступінь ризику кредитного забезпечення реального сектора економіки.

Відтак основні напрями щодо вирішення цих проблем можна було б, на наш погляд, умовно поділити на дві групи: загальноекономічний та суто банківського спрямування.

Загальноекономічний напрям передбачає потребу у наступних заходах:

а) структурної перебудови економіки із тим, щоб поліпшити фінансовий стан підприємств і підвищити їхню кредитоспроможність;

б) скорочення рівня державних витрат, які поглинають значні обсяги як емітованих коштів, так і кредитних ресурсів, не створюючи при цьому нову вартість;

в) реформування податкової системи і зниження частки готівки в обігу, яка, обслуговуючи тіньовий оборот поза банківською системою, суттєво знижує потенціал мультиплікаційного ефекту.

Що ж стосується власне банківського напрямку, то його основна мета, на наш погляд, має полягати у вдосконаленні відповідних елементів організації кредитних відносин, а саме:

а) на рівні взаємовідносин “банк-клієнт”, з точки зору підвищення ефективності кредитних операцій і поліпшення схеми надання позик;

б) на рівні НБУ, з точки зору удосконалення діючого механізму рефінансування;

в) на рівні самого комерційного банку, з точки зору вдосконалення відповідних аспектів фінансового менеджменту, що охоплюють продукування кредитних послуг і підтримання стабільності банківської системи шляхом мінімізації ризиків та оптимального управління портфелем кредитних вкладень загалом.

Необхідно відзначити, що у період ринкових перетворень в економіці України у розрізі банківського напрямку слід виокремити наступні можливі шляхи удосконалення кредитних взаємовідносин, а саме:

- застосування відповідних заходів щодо стимулювання довгострокового кредитування банками суб'єктів підприємницької діяльності;
- оптимізація процентної політики банку щодо встановлення диференційованих підходів до кредитування підприємств малого та середнього бізнесу;
- удосконалення механізму зменшення або унеможливлення кредитних ризиків шляхом створення єдиної нормативної бази для визначення

фінансового стану підприємств і системи рейтингів надійності позичальників, поліпшення умов забезпечення кредиту;

- створення належної інфраструктури кредитного ринку та розробка відповідних правових документів щодо захисту прав кредиторів;
- удосконалення юридичної основи реструктуризації заборгованості та відповідних економічних механізмів видозміни заборгованості;
- вдосконалення організаційної структури підрозділів банку та розмежування функцій у кредитному процесі.

У розвинутих країнах ефективність кредитного ринку оцінюється в першу чергу виходячи з того, наскільки успішно він забезпечує інноваційну функцію в розвитку економіки. Сьогодні вартість основних засобів в Україні перевищує обсяги її ВВП в чотири рази (в 2001 році – 838,189 млрд.грн.). Менше половини підприємств реального сектора економіки здійснюють вкладення у свої основні кошти, із яких 13% - за рахунок кредитів.

Така ситуація пов'язана із тим, що банки при реалізації кредитної політики орієнтувалися на видачу короткотермінових кредитів. Так, у 2002 році частка довгострокових кредитів в кредитному портфелі банків складала 28,2%. В результаті – у структурі фінансування підприємств всього 4,2% довгострокових зобов'язань. І, враховуючи, що загальний обсяг кредитного портфеля банківської системи – становив у 2002 році трохи більше 42 млрд. грн., довгострокове кредитування, звичайно не в стані вплинути на інноваційні перетворення в економіці. Однак, останнім часом спостерігається тенденція росту довгострокових кредитних вкладень комерційних банків, що пов'язана із періорієнтацією кредитної політики банків на довгострокове кредитування реального сектора. Так, станом на 1.01.2004 року цей показник становив 42%.

У той же час однією з проблем реформування економіки та становлення банківської системи в цілому, є досить висока ризиковість кредитних операцій. Основна причина банківських банкрутств – неповернення раніше виданих кредитів. За наявними даними більше половини сум неповністю або невчасно повертаються позичальниками. Тому, застосовувані в даний час і

рекомендовані заходи щодо запобігання кредитних ризиків зводяться до того, щоб не допустити неповернення позички. Через це доцільно контролювати якість роботи конкретного кредиту ще на стадії його використання, постійно перевіряти забезпечення позички чи гарантії її повернення третьою особою. Зазначимо, що першопричинами такої ситуації є: невирішеність питання захисту інтересів кредитора від кредитних ризиків, незадовільний фінансово-господарський стан суб'єктів підприємництва, недостатня кадрова підготовка працівників банківської системи тощо.

Погіршення в останні роки фінансового стану окремих банків, невиконання ними економічних нормативів, банкрутство деяких із них, - усе це передовсім спричинено збитками у кредитній діяльності. Виникли вони внаслідок несплати процентів за користування кредитами та неповернення самих кредитів, головною причиною чого є недосконала система оцінки кредитних проектів і відсутність ефективної системи внутрішнього контролю за існуючими ризиками, що притаманні кредитним операціям.

Тому, з метою удосконалення кредитних взаємин комерційних банків із суб'єктами підприємницької діяльності в Україні, становлення якісно нових партнерських відносин, з нашої точки зору, за необхідне видається вжити такі заходи:

По-перше, сучасна стратегія банків у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності потребує суттєвого коригування з метою спрямування кредитних ресурсів на потреби реального сектора економіки (і, насамперед, на задоволення інвестиційних потреб підприємницьких структур). Задля цього необхідно переглянути зміст кредитної політики комерційних банків та вжити відповідних заходів НБУ в плані розширення обсягів рефінансування. По суті йдеться про необхідність сприяння на державному рівні визначенню у якості стратегічних пріоритетів кредитної політики комерційних банків саме завдань щодо кредитування підприємницьких структур.

По-друге, стратегія комерційних банків щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності має бути орієнтована передусім на задоволення виробничих потреб підприємств малого та середнього бізнесу, а також повинна бути спрямована на аналіз інноваційних можливостей потенційних позичальників, якісний інноваційний менеджмент проектів, що пропонуються до фінансування (особливо, у сфері високих технологій).

По-третє, необхідний систематичний аналіз (в режимі моніторингу) макроекономічної інформації з метою покращання галузевої структури кредитного портфеля, пошуку перспективних клієнтів у різних галузях та секторах економіки.

Вищевказані заходи обумовлюють необхідність вирішення ряду питань, пов'язаних із удосконаленням роботи комерційних банків у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, а саме: концентрацією серйозних зусиль в частині методологічної та аналітичної роботи, щодо експертного аналізу кредитоспроможності позичальників; глибокого і систематичного маркетингового аналізу ринку кредитних ресурсів у розрізі галузей, субгалузей та економіко-географічних регіонів (з точки зору виявлення їх об'єктивних потреб і можливостей).

Слід зазначити, що значна частина коштів, котрими на сьогодні оперує банківський сектор, носить короткостроковий характер. В основному це залишки коштів на поточних рахунках у структурі коштів, залучених від підприємств та організацій. Такого роду залишки є коштами до запитання, а відтак банки просто зобов'язані утримувати значну частину своїх активів у високоліквідній формі. Вказані обставини змушують комерційні банки у реалізації своєї кредитної політики орієнтуватися на ринок короткострокових кредитів, що не задовольняє виробничі потреби підприємств реального сектора економіки.

Однак, довгострокове кредитування більш повно, ніж безповоротне зовнішнє фінансування, відповідає умовам переходу до ринку. При цьому способі фінансування виробничої діяльності суб'єктів підприємницької

діяльності у повній мірі присутній стимулюючий вплив ряду економічних важелів, серед яких: поверненість коштів (необхідність повернення запозичених коштів є дієвим засобом контролю та впливу на підприємство щодо його зусиль по своєчасному впровадженню та ефективній експлуатації проекту); платність, що визначає можливості реалізації лише тих господарських проектів, котрі здатні принести відчутний економічний ефект.

Як зазначалося, українські підприємства здійснюють сьогодні капітальний розвиток переважно за рахунок самофінансування, що вилучає значні фінансові ресурси з поточного обороту за наявності вільного позикового капіталу на кредитному ринку. Для прискорення розвитку малого та середнього бізнесу необхідно залучати додаткові фінансові ресурси, причому, зауважимо, малі підприємства не мають можливості застосовувати ті самі фінансові інструменти, що й великі компанії – ринок цінних паперів обмежений для підприємств із малим потенціалом. Це пов'язано, насамперед із тим, що акціонерне товариство як організаційно-правова форма не є типовою для малих підприємств.

За цих обставин, для суб'єктів підприємницької діяльності, особливо для малого і середнього бізнесу, довгострокові кредитні вкладення банків є досить важливим джерелом формування фінансових ресурсів, позаяк саме вони забезпечують розвиток підприємства у перспективі. Довгострокові банківські кредити на відміну від інших фінансових джерел мають ряд переваг. Так, у способах фінансування виробничої діяльності за рахунок власних і запозичених фінансових ресурсів існують суттєві відмінності. Основна різниця полягає у тому, що відсоткові платежі є складовою валових витрат, і на цю суму, відповідно, зменшується база оподаткування підприємства. Натомість дивіденди сплачуються з чистого прибутку.

Такий ефект іноді називають ефектом податкової економії. Таким чином, фінансування за рахунок запозичених коштів є більш вигідним для підприємства порівняно із фінансуванням за рахунок власних коштів. Одночасно фінансування за рахунок запозичених коштів є більш ризиковим для

підприємства, оскільки відсотки за кредит і основну суму заборгованості потрібно повертати за будь-яких умов, незалежно від успішності діяльності підприємства.

З цього приводу, на наш погляд, можна визначити декілька напрямків щодо стимулювання довгострокового кредитування комерційними банками реального сектора економіки.

По-перше, для формування довгострокових ресурсів в банківській системі необхідний активний розвиток страхових компаній та недержавних пенсійних фондів. Їх економічна діяльність пов'язана із створенням довгострокових резервів, значна частина яких розміщується в банківському секторі.

Прослідковується така логіка: щоб підвищити кредитну активність комерційних банків, існуючі податки повинні стимулювати довгострокове страхування майна, життя та здоров'я, а також пенсійні нагромадження. Повинна бути більш гнучка політика в питаннях врахування таких витрат при формуванні податкової бази підприємств і при сплаті податку на добавлену вартість громадян.

По-друге, ставка податку на прибуток для комерційних банків, котрий отримується від довгострокового кредитування могла би бути меншою, аніж за поточними операціями. Вказане дозволило б економічним шляхом, через підвищення процентних ставок стимулювати строкові депозити. Але ефект був би ще більшим, якщо б для клієнтів одночасно знижувався податок на прибуток за процентами від строкових депозитів.

З точки зору удосконалення механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності доцільно було б диференціювати ставки податку на прибуток комерційних банків у залежності від напрямів використання кредитних ресурсів: понижені – при довгостроковому розміщенні ресурсів у кредитне забезпечення високотехнологічних проектів й підвищені – при вкладанні ресурсів у високоприбуткові операції на різних сегментах фінансового ринку.

По-третє, фінансова звітність і стандарти бухгалтерського обліку не тільки в банківській системі, але і в інших секторах економіки повинні наблизитися до міжнародних правил. Прозорість операцій і результатів господарської діяльності повинна бути взаємною. Достовірність інформації, отриманих банком від суб'єктів підприємницької діяльності, є запорукою нижчого рівня ризиків довгострокового вкладення коштів при кредитуванні.

По-четверте, потрібно змінити правила вимог боргу за банківськими позичками. На жаль інститут застави поки ще не став дієвим механізмом виконання зобов'язань. Так, мова може йти про зміну правил роботи із заставою при банкрутстві підприємств. Інтересам банків-кредиторів відповідала б і зміна правил вимоги застави при звичайному невиконанні зобов'язань, коли мова не йде про банкрутство. Наприклад, задоволення вимог банку-кредитора за рахунок предмету застави повинно бути спрощено. Можливо, не завжди вимагається проведення відкритих торгів, адже самі торги займають тривалий час. Часто банк може бути зацікавленим, щоби перетворити предмет застави у свою власність і цьому не повинно бути законодавчих обмежень.

Як зазначалося у п. 2.1. даного дослідження, в умовах ринку економічні відносини, які виникають між суб'єктами в процесі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, оформляються кредитними угодами. Вибір суб'єктів кредитних відносин здійснюється на добровільній договірній основі, яка базується на певних економічних інтересах їх учасників. Так, вибір клієнтів банком для кредитування підпорядкований загальнорозробленій кредитній політиці, яка виражається в розробці та впровадженні стратегії і тактики надання кредиту, враховуючи економічну ситуацію в країні, з одного боку, та фінансовим становищем окремо взятого клієнта – з іншого. Для господарських суб'єктів вибір банку в якості кредитора обумовлений сумою, термінами, ціною та умовами кредитування.

Хоча кредитні угоди стали формою поглиблення диференціації кредитних відносин банку з клієнтами, засобом впливу на більш ефективне

використання кредиту, на підвищення загальної платіжної та кредитної дисципліни боржників, на встановлення і розвиток партнерських відносин з ними, проте вони не є в повному розумінні правовими документами, які б забезпечували поєднання інтересів банків і клієнтів. Це пояснюється тим, що кредитні угоди, по-перше, включають в себе тільки економічні зобов'язання сторін, по-друге, були в основному стереотипними, чітко розписаними, і, цим самим, не могли враховувати в повній мірі специфіки боржників, і, по-третє, згідно із угодами, кредит надавався в межах спільно розрахованих планових розмірів, які на практиці не завжди виконувалися, і банки не несли жодної відповідальності за ненадання кредитів. У цьому зв'язку особливої актуальності на сьогодні набуває питання оптимізації змісту кредитного договору та створення відповідного правового поля щодо дотримання умов кредитної угоди й підвищення економічної та юридичної відповідальності сторін.

Так, на укладання кредитних угод між банками та потенційними боржниками впливає величина процентної ставки, або ціна кредиту. Йдеться передусім про основну умову взаємовигідності кредитування, яка і полягає у встановленні плати за кредит. У відповідності до змін до Закону України “Про банки та банківську діяльність” банки мають право самостійно встановлювати процентні ставки за своїми операціями. Однак, при зниженні облікової ставки НБУ до 7% банківських вартість кредитів зберігається досить високою – у межах 15-28% у національній валюті та 5-13% в іноземній. Тому сьогодні за досить високого рівня вартості позичкового капіталу малі та середні підприємства фінансують лише поточні витрати, а не витрати розвитку.

Однак, така складна ситуація викликана не лише “неправильною” поведінкою тільки комерційних банків: це проблема комплексна і залежить від меж втручання держави та регламентації діяльності банківських установ - до правильності прийняття управлінських рішень на рівні, власне, банку. Так, на величину банківського відсотка на кредитні ресурси впливає з одного боку – величина ризику за кредитною операцією, а з іншого - вона обумовлюється

операційними видатками комерційних банків. Сама ж облікова ставка НБУ слабо впливає на динаміку процентних ставок за позиками банків.

З метою оптимізації процентної політики комерційних банків, ціна кредиту, з одного боку, повинна бути такою, яка б сприяла ефективному функціонуванню реального сектора економіки і одночасно забезпечувала б кредитним установам відповідний рівень процентної маржі, тобто компенсувала величину витрат, які пов'язані з наданням кредиту – з іншого. Але, в той же час, не можна допускати, щоб банки практикували покриття надзвичайно високих витрат за рахунок вартості кредитів. На сьогоднішній день, в більшості випадків, в банках зберігаються досить високі операційні видатки, рівень яких був закладений ще в початковий період їх діяльності, в період високих темпів інфляції, коли банки могли собі забезпечувати високу рентабельність внаслідок інфляційного прибутку. У зв'язку із зниженням темпів інфляції помітно зменшилися доходи комерційних банків, але обсяги власних видатків зменшуються набагато нижчими темпами.

Отже, кредитні ставки повинні встановлюватися таким чином, щоб їх величина не спричиняла виникнення додаткових збитків для комерційних банків внаслідок кредитного обслуговування клієнтів і одночасно повинна стимулювати зменшення витрат щодо видачі кредитів. Тому нижня межа процентної ставки повинна бути на рівні, який би забезпечував покриття всіх витрат банку і отримання мінімального розміру прибутку, достатнього для гарантування всіх ризиків, пов'язаних із кредитуванням. Верхня ж межа повинна бути встановлена, виходячи із основних параметрів грошово-кредитної політики Національного банку України і рівня процентних ставок, які склалися на кредитному ринку.

З метою становлення якісно нових взаємин між учасниками кредитних відносин, засадами котрих є взаємовигідне патерство, з нашої точки зору, комерційні банки мають формувати і ефективно проводити власну процентну політику, основою для провадження якої може бути диференційований підхід у встановленні плати за кредит для різних клієнтів, а саме: в залежності від

кредитного рейтингу позичальників та напряму їхньої виробничої діяльності; в залежності від видів кредиту та умов їх видачі. Даний підхід у встановленні процентних ставок на мікрорівні дозволить більш ґрунтовно формувати кредитну політику банку, дивесифікувати кредитний портфель, зокрема, орієнтуватися на середні параметри процентної ставки, тобто регулювати їх таким чином, щоб їх середнє значення по банку не було нижчим, ніж мінімально допустимі межі і, одночасно, не були надзвичайно завищені внаслідок власних витрат банку.

До основних напрямів удосконалення процентної політики комерційних банків та можливих шляхів її оптимізації, у практичній реалізації механізму кредитного забезпечення, з нашої точки зору, слід віднести:

1) макроекономічні:

- встановлення Національним банком України пільгових умов щодо рефінансування комерційних банків, котрі реалізують кредитне забезпечення підприємницької діяльності;
- законодавча регламентація банківської маржі, тобто встановлення її максимальної межі шляхом директивного зменшення різниці між банківськими відсотками за депозитними та кредитними операціями (з нашої точки зору, банківська маржа повинна становити рівень, спроможний забезпечити рентабельність банків співставну із рентабельністю в інших галузях економіки - 3-5%);
- розробка і запровадження дієвого механізму захисту прав кредиторів, створення відповідної інфраструктури кредитного ринку;
- пільги при оподаткуванні кредитних установ, кредитна політика яких спрямована на кредитне забезпечення підприємницької діяльності (передусім у плані реалізації довгострокових проектів);

2) мікроекономічні:

- орієнтація кредитної політики комерційних банків на реальні економічні умови функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, тобто врахування зміни економічної кон'юнктури та фінансового стану реального

сектора економіки, що визначає вихідні засади диференціювання кредитних відносин з різними клієнтами при укладенні кредитного договору;

- дієві заходи комерційних банків щодо мінімізації кредитних ризиків, пов'язаних із кредитним забезпеченням підприємницької діяльності, застосування альтернативних форм забезпечення повернення кредиту, а саме - участь комерційного банку у результатах виробничої діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, проведення спільного інвестування проектів тощо;

- скорочення власних витрат комерційних банків, пов'язаних із реалізацією кредитного забезпечення підприємницької діяльності шляхом розмежування функцій у кредитному процесі;

- реалізація стратегії процентної політики, заснованої на диференційованому підході у встановленні процентних ставок за кредитами.

Окреслені можливі заходи щодо провадження комерційними банками процентної політики у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності сприятимуть встановленню партнерських взаємин між учасниками кредитних відносин, а відтак - підвищенню конкурентоздатності окремого банку на кредитному ринку через розширення його можливостей із зниження процентних ставок.

Особливої актуальності в умовах становлення рівноправних взаємин між суб'єктами кредитних відносин набуває розробка та запровадження дієвого механізму зменшення або унеможливлення кредитних ризиків. Слід зауважити, що механізм зменшення або унеможливлення кредитних ризиків складається з двох послідовних процесів: а) ретельний аналіз кредитних заявок та надання кредиту; б) комплексний контроль за поточною діяльністю позичальника і своєчасне виявлення тих кредитів, які можуть бути несвоєчасно повернуті.

Аналіз зарубіжної банківської практики щодо виділення факторів, які найбільше впливають на зростання збитків банку по позиках, дозволяє зробити такі висновки. За даними Світового банку (табл. 3.1), внутрішні фактори для банку є причиною 67% збитків банку за позиками, а частка зовнішніх факторів складає, відповідно, 33% збитків.

Таблиця 3.1.

Фактори, які спричиняють збитки банку при кредитуванні [161, с. 83]

Внутрішні фактори	67%	Зовнішні фактори	33%
Нестача забезпечення	22%	Банкрутство компанії	12%
Недостовірна оцінка інформації при вивченні заявки на позику	21%	Вимоги кредиторів про погашення заборгованості	11%
Слабкість операційного контролю і затримки у виявленні і реагуванні на попереджувальні сигнали	18%	Безробіття / сімейні проблеми	6%
Незадовільна якість забезпечення	5%	Крадіжка / шахрайство	4%
Неможливість отримання обумовленого у договорі забезпечення	1%		

Не випадково, що на першому місці в списку основних зовнішніх причин за операціями по видачі кредитів стоїть банкрутство компанії. Тому, у кредитному процесі дуже важливо правильно та об'єктивно оцінити, в першу чергу, кредитоспроможність позичальника, позаяк її достовірність істотно впливає як на результати конкретних угод, так і на ефективність кредитної діяльності банку загалом. Точність оцінки важлива і для суб'єктів підприємницької діяльності, адже від неї залежить рішення про видачу кредиту, а відтак - можливості залучення кредитних ресурсів у якості фінансового джерела.

Слід звернути увагу, що поняття кредитоспроможності включає в себе два принципових моменти: по-перше, прогноз платоспроможності даного клієнта за зобов'язаннями даного кредитного договору на найближчу перспективу, і, по-друге, ступінь індивідуального ризику банку, пов'язаного із можливим неповерненням позики конкретним клієнтом у терміни, що вказані в кредитному договорі. Ці моменти, що є базою для ранжування позичальників (клієнтів) за їхньою надійністю, суттєвим чином визначають ключові параметри кредитного договору (розміри кредиту, позичкового процента, строки платежів).

Таким чином, поняття кредитоспроможності є комплексною характеристикою, котра використовується для описання взаємодії

позичальника та банку в рамках кредитного договору з метою адекватної оцінки кредитних ризиків і належного контролю за ними. Воно відображає двоєдину сутність банківського кредиту в ринковій економіці, що базується на стійкому балансі інтересів протилежних суб'єктів кредитної угоди – позичальника (клієнта) і комерційного банку.

В останній час українські банки основну увагу при кредитуванні приділяли забезпеченню, що пояснюється незадовільним станом більшості підприємств державного сектора економіки та “непрозорістю” бізнесу комерційних структур. Однак на сьогодні все більше спостерігається тенденція посилення ролі таких факторів кредитоспроможності, як позитивна кредитна історія, ділова репутація позичальника, його фінансові потоки. Це свідчить про нагромадження досвіду кредитування вітчизняними комерційними банками.

Виходячи із вищевикладеного, ми можемо прийти до висновку, що при видачі і моніторингу кредиту недостатньо провести формалізований аналіз фінансової звітності позичальника та оформити забезпечення. Для зниження кредитного ризику необхідно знати можливості та потреби бізнесу позичальника, перспективи його розвитку, технологічний процес, галузеві особливості та передбачити всі можливі варіанти розвитку ситуації на період дії кредитного договору, щоби кредит не став безнадійним. Починаючи із разової угоди щодо кредитування оборотних засобів, банк може надавати позичальнику постійно поновлюване кредитування в рамках довгострокових кредитних ліній або інвестиційний кредит під проекти, що дають поштовх до розвитку підприємства. При цьому банк може ставити умови “прозорості” бізнесу для нього самого, участі в прибутках, застави бізнесу у вигляді майна підприємства, тобто банк стає фінансовим партнером позичальника, що максимально понижує ризик неповернення кредиту.

Як уже зазначалося вище, кожний банк розробляє власні процедури і критерії оцінки кредитоспроможності та фінансового стану позичальника на підставі аналізу фінансової звітності підприємства, керуючись рекомендаціями НБУ. При цьому використовуються сучасні програми експрес-аналізу

фінансового стану підприємств, руху грошових потоків. Однак, бракує рекомендацій щодо вирішення проблеми вагомості і нормативних значень окремих показників. В умовах відсутності в більшості банків потужних аналітичних центрів ця проблема на практиці залишається невирішеною або ж вирішується суб'єктивно – скажімо, кожному показникові присвоюється однакова кількість балів. Водночас не потребує доведення той факт, що на майбутню спроможність погасити позику нерівномірно впливають, наприклад, показники покриття, абсолютної ліквідності, структури капіталу тощо.

Як показує практика, на сьогодні українські комерційні банки, спираючись на власний та зарубіжний досвід, починають приділяти увагу оцінці фінансових можливостей позичальників. Аналітичні можливості такого підходу обмежені із-за відсутності єдиної нормативної бази, опорних (порівняльних) величин фінансових показників у відповідності до галузевої приналежності. Крім того, результатом аналізу кредитоспроможності позичальника повинно бути визначення класу кредитоспроможності. У теперішній час не має єдиного, в тому числі галузевого, класифікатора кредитоспроможності та надійності підприємств. В розвинених країнах існують рейтинги фінансового стану, надійності і кредитоспроможності фірм, котрі періодично публікуються і дають кредитору можливість правильно оцінити ризик при видачі кредиту.

Таким чином, створення єдиної нормативної бази для визначення фінансового стану підприємств і системи періодично публікованих рейтингів надійності та кредитоспроможності підприємств могли б вирішити для комерційних банків проблему визначення надійності позичальників і мінімізувати ризики в банківській діяльності.

Разом з тим, необхідне удосконалення системи показників кредитоспроможності з метою створення ефективної методики для розрахунків інтегрального показника кредитоспроможності позичальників на основі формалізуючих критеріїв. В систему показників кредитоспроможності повинні входити не тільки величини, які порівняно легко розраховуються за допомогою

кількісних даних, але і такі, котрі можуть бути описані за допомогою оціночних суджень (наприклад, характер або репутація позичальника, показники контролю).

З метою покращання аналітичної роботи та оціночних критеріїв розрахунку кредитоспроможності клієнта корисним для вітчизняних банків може бути зарубіжний досвід. Так, у західних банках існує відповідний лист-опитувач для оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника, особливістю якого є те, що підприємством-позичальником повинен надаватися аналіз фінансової звітності мінімум за три останні роки, завірений незалежними аудиторами. Запровадження у вітчизняну банківську практику вимог відповідної аналітичної інформації від клієнтів хоча б за два останні роки функціонування підприємства, підтверджену незалежними аудиторськими фірмами, дозволить уникнути фальсифікації фінансової звітності підприємств.

З метою удосконалення механізму зменшення або унеможливлення кредитних ризиків, з нашої точки зору, корисним може бути досвід розвинутих країн. Так, у багатьох розвинутих країнах світу банківські установи здійснюють такі заходи:

1) створюють окремі централізовані служби ризиків або закріплюють їх за центральними банками. Так, у Франції центральний банк здійснює періодичну інвентаризацію крупних кредитів (що перевищують встановлені ліміти) й обсяги заборгованості тощо і розповсюджує її результати серед відповідних установ. У США такою діяльністю займається служба обміну кредитною інформацією;

2) формують банк даних про юридичних та фізичних осіб (своєрідну картотеку підприємств і підприємців) та надають їх кредитним установам;

3) створюють картотеку несплачених чеків, векселів (доміцильованих) та поширюють її серед банків, інших заінтересованих установ;

4) створюють комплексну базу інформаційних економічних ресурсів щодо народного господарства загалом, окремих сфер і галузей, а також розробляють прогнози діяльності підприємств на різний період. У США, за

даними Податкового управління, окремі організації ведуть розрахунок середніх фінансово-економічних показників діяльності крупних та середніх компаній, які публікуються у відповідних збірниках. Внаслідок цього аналізують звіти понад 1 млн. корпорацій за ключовими показниками прибутковості, ефективності та платоспроможності.

У цьому контексті слід зазначити, що НБУ створена єдина інформаційна система “Реєстр позичальників”. Однак даний реєстр “забезпечує облік клієнтів комерційних банків України, які мають прострочену заборгованість за кредитами, збереження банківської інформації про клієнтів і доступ уповноважених осіб банків до інформації про клієнта” [19].

Вкрай необхідним, на сьогодні, залишається питання налагодження попередньої роботи банківських установ з можливими партнерами – діючими та новоствореними підприємствами. З цією метою, доцільним є вивчення досвіду розвинутих країн щодо створення основної інформаційної бази (картотеки) про суб’єктів господарської діяльності на основі: 1) бази даних по ризиках: по кожній кредитній установі та підприємству; 2) бази даних щодо неплатежів по векселях: в розрізі підприємств та регіонів; 3) бази даних по підприємствах: назви, адреси, балансів, керівництва, акціонерів, філій та судової інформації. Знання цих вимог та умов надання кредитів у деяких розвинутих країнах, механізм зменшення кредитних ризиків необхідні для підприємців України, особливо з урахуванням прагнення вступу держави до ЄС.

З огляду на економічну та політичну нестабільність в Україні, найкращою гарантією повернення кредиту є його забезпечення оскільки при виникненні негативних явищ, єдиним джерелом повернення кредиту для банку є реалізація заставленого майна. Використання кожної окремої форми забезпечення повернення кредиту залежить від різних обставин, серед яких можна виділити такі проблемні для банку як: перевірка кредитоспроможності гарантів та поручителів; прийняття в якості застави неліквідного майна; звернення стягнення на заставу; можливість погашення боргу страховою компанією з

огляду на нерозвиненість страхового бізнесу в Україні та його слабку економічну базу тощо.

З цього приводу, для зниження ризиковості кредитних операцій необхідно створити ефективну систему захисту прав кредитора. Потрібно законодавчо запровадити цивілізовані механізми забезпечення вимог кредиторів, а саме: ввести практику позасудового рішення спорів; створити умови для швидкого відчуження майна, що знаходиться в заставі; створити прозору та чітку систему черговості пріоритетів кредиторів при задоволенні їх вимог за рахунок реалізації майна боржників; ввести поряд із заставою інші види забезпечення обтяжень; відмінити обов'язковість оцінки предметів застави, залишивши право вибору за сторонами кредитної угоди; зняти мораторій на реалізацію забезпечення при банкрутстві боржника; не допускати практики визнання за формальною ознакою недійсним кредитного договору.

Створення належної інфраструктури кредитного ринку з метою забезпечення дієвого механізму захисту прав кредиторів може бути тим визначальним моментом, котрий дозволить удосконалити кредитні взаємини комерційних банків та суб'єктів підприємницької діяльності (рис. 3.1).

Так, до інфраструктури кредитного ринку можна віднести відповідні складові, котрі в організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності будуть виконувати певні функції, а саме:

1. *Комерційний (господарський) реєстр* представляє собою розширений реєстр суб'єктів підприємницької діяльності, в якому окрім інформації про самого суб'єкта зберігається інформація про всіх посадових осіб, котрі володіють правом заключення (підпису) певних документів та договорів. Сторона ні при яких обставинах не має право оскаржувати дійсність договорів на основі відсутності повноважень, якщо інформація про повноваження знаходилась в комерційному реєстрі на день заключення договору.

Інфраструктура кредитного ринку

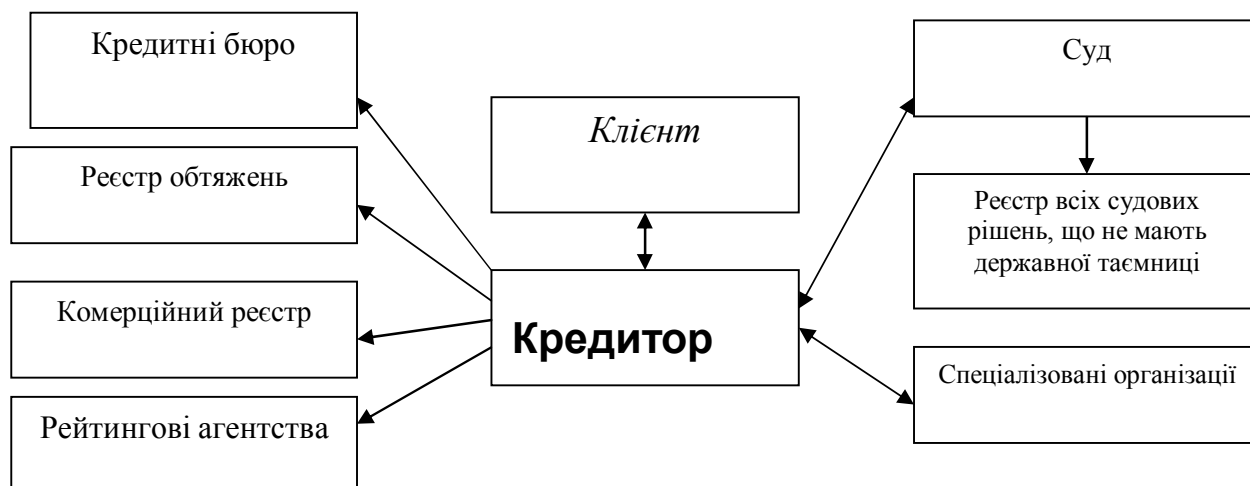

Рис. 3.1. Модель побудови інфраструктури кредитного ринку

2. *Кредитні бюро* акумулюють інформацію про кредитну історію фізичних та юридичних осіб. Включають в себе тільки загальну інформацію про потенційних позичальників та історію його взаємовідносин з кредитними установами (без вказання сум та іншої фінансової інформації, котра може бути використана і у фіскальних цілях).

3. *Рейтингові агентства* проводять розрахунок та присвоєння кредитного рейтингу підприємств на основі аналізу сукупності фінансових показників та оцінки якості управління. У розвинутих країнах практикуються кредитні рейтинги емітента, емісії та позичальника. Присвоюється по ініціативі підприємства або самого агентства на основі публічної інформації.

4. В *реєстр судових рішень* вносяться повні тексти всіх судових рішень, визначень та інших документів по справам, які знаходились на розгляді в судах, починаючи із судів регіонального рівня. Реєстр виконує інформаційну функцію, дозволяючи юристам більш достовірно оцінювати ризики, пов'язані із вирішенням певних категорій спорів, засновуючись на судовій практиці.

5. *Реєстр обтяжень* – реєстр, призначений для ведення уніфікованої системи записів про права на майно, про угоди із ним, а також про обмеження

(обтяження) цих прав. *Обтяження* - право особи (не власника) на майно, яке обмежує або забороняє власнику розпоряджатися або користуватися своїм майном.

6. *Спеціалізовані організації* – комерційні структури, законодавчо наділені правом реалізації заставленого майна за рішенням суду або без такого, якщо це було передбачено договором забезпечення.

З цього приводу, вирішити існуючі проблеми захисту прав кредиторів, що сприятиме становленню якісно нових партнерських взаємин комерційними банками та суб'єктами господарювання, можна за допомогою створення юридично-правового поля функціонування інфраструктурних складових кредитного ринку. З іншого боку, запровадження в дію Закону "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" [11], який регламентує порядок обтяжень на рухоме майно та прийняття Закону "Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно", у якому повинні бути передбачені юридично-правові аспекти задоволення вимог за банківськими позичками нерухомим майном дозволить як із юридичної так із економічної сторони захистити банківський бізнес від ймовірних втрат від здійснення активних операцій. Окрім цього, необхідно ввести поправки в Громадянський, Земельний, Житловий кодекси, закони "Про нотаріат", "Про заставу", "Про оцінку майна", "Про відновлення платоспроможності боржника".

Отже, створення відповідної інфраструктури кредитного ринку та його правового поля, з нашої точки зору, з одного боку - дозволить підвищити ефективність банківської діяльності та сприятиме покращанню кредитних взаємин комерційних банків та суб'єктів підприємницької діяльності – з іншого.

В умовах високої ризиковості банківської діяльності особливої уваги, на наш погляд, набуває також розробка дієвих заходів щодо уникнення чи зменшення проблемної або ж простроченої заборгованості. У комерційних банках можуть застосовувати різноманітні схеми погашення проблемної та простроченої заборгованості із залученням третіх осіб, якими можуть бути,

наприклад, інший боржник даного банку, кредитоспроможна особа, котра, у свою чергу, отримує кредит в даному банку, або особа, діяльність котрої контролюється банком.

Перспективним напрямом у системі таких заходів може бути реструктуризація заборгованості. Реструктуризація, тобто видозміна заборгованості може застосовуватися як комерційними банками, так і боржниками. При цьому банки переслідують такі цілі, а саме: дострокове вивільнення коштів із обороту і прискорення їх обороту; спрощення балансу за рахунок вивільнення від дебіторської заборгованості; зниження ризиків. Слід зауважити, що отримання додаткового прибутку за рахунок прискорення обороту капіталу компенсує витрати комерційних банків на реструктуризацію заборгованості.

Позичальники також можуть бути зацікавлені у реструктуризації своїх зобов'язань у випадку фінансових труднощів, котрі пов'язані із їхнім погашенням. Адже їхня мета – знизити витрати на залучення коштів, тобто ціну запозиченого капіталу. Водночас необхідно розуміти, що з метою удосконалення кредитних взаємин має бути створена юридична основа реструктуризації заборгованості між кредиторами та позичальниками. Позичальник може перевести борг за позичкою або кредиту із згоди кредитора на третю особу, котра згідна взяти на себе такі зобов'язання. У цьому випадку комерційний банк повинен прийняти виконання, запропоноване за боржника третьою особою. Можливий переказ боржником боргу шляхом виписки переказного векселя котрий, звичайно ж, повинен бути акцептований платником (новим боржником).

Вибір форм реструктуризації заборгованості кредиторами може бути достатньо великий (табл. 3.2). Право вимоги, яке належить кредитору на підставі зобов'язання, може бути переданим ним іншій особі за угодою або перейти до іншої особи на підставі закону. Причому для переходу до іншої особи прав кредитора не вимагається згода боржника, якщо інше не передбачено законом або договором. Право першого кредитора переходить до

нового кредитора у тому обсязі і на тих умовах, котрі існували до моменту переходу цього права.

Таблиця 3.2.

Способи і механізми фінансування під уступку права вимоги

<i>Спосіб уступки права вимоги</i>	<i>Механізм уступки права вимоги</i>
Продаж права вимоги фінансовому агенту	<ul style="list-style-type: none"> • Факторинг • Форфейтинг • Облік векселів
Передача права вимоги у забезпечення кредиту (позики)	Кредити (позики) під заставу права вимоги (векселів та інших боргових зобов'язань)

Можлива також новація, тобто заміна початкового зобов'язання, існуючого між сторонами, іншим зобов'язаннями між тими ж особами, котрий передбачає інший предмет або спосіб виконання. У випадку новації склад учасників кредитних відносин не змінюється. Наприклад, заборгованість за кредитним договором або договору позики може бути замінена вексельним зобов'язанням. При оплаті товарів (робіт, послуг) векселем завершується зобов'язання по договору купівлі-продажу і виникає зобов'язання по векселю перед тим же кредитором.

Можливі також зміни умов кредитної угоди без змін її юридичної форми, тобто переоформлення договору на нових умовах. В банківській практиці зміна умов кредитування і переоформлення позик може відбуватися як з ініціативи позичальника, так і з ініціативи банку. Однак, переоформлення позики банки розцінюють як пониження її якості та підвищення кредитного ризику.

При реструктуризації боргу склад учасників кредитних відносин може змінюватися. Цивільний кодекс передбачає можливість переміни осіб у зобов'язанні шляхом переходу прав кредитора до іншої особи (уступка права вимоги) або цесії. Існують різні економічні механізми, котрі забезпечують

переміну осіб у зобов'язанні. Так, права вимог переходять до іншої особи при продажу дебіторської заборгованості на основі договору уступки прав вимог (договору цесії). Уступка прав за ордерним цінним папером, наприклад, векселем, здійснюється шляхом індосаменту на цьому цінному папері. Сам факт продажу боргових цінних паперів, котрі вільно обертаються, означає автоматичну зміну однієї із сторін кредитних відносин, а саме перехід прав до іншого кредитора, причому в більшості випадків без відома боржника.

З метою реструктуризації заборгованості кредитор може звернутися до фінансового агента і отримати фінансування під уступку грошової вимоги. Існують також специфічні механізми реструктуризації заборгованості, оформленої векселем. Сама природа векселя як платіжного засобу та інструменту комерційного кредиту дозволяє кредитору управляти боргом, адже вексель можна передати за індосаментом, продати (облікувати), до наступлення строку платежу, закласти у якості забезпечення кредиту.

Отже, застосування у банківській практиці усіх можливих форм та методів реструктуризації заборгованості сприятиме підвищенню ефективності кредитного процесу і покращанню структури кредитного портфеля комерційних банків, а відтак позитивно впливатиме на розвиток кредитних взаємовідносин із суб'єктами підприємницької діяльності. У будь-якому разі це стосується як зниження ризику кредитної діяльності банківської установи (якщо банк впевнений у погашенні позички, яка реструктуризується), так і послаблення боргового навантаження на підприємство, що особливо актуально для малого та середнього бізнесу.

Серед інших напрямів удосконалення кредитних взаємовідносин комерційних банків та суб'єктів підприємницької діяльності можна віднести пропозиції щодо розмежування функцій між підрозділами банку у кредитному процесі. Проведений аналіз свідчить, що нині в переважній більшості банківських установ (особливо у структурних підрозділах банків – філіях, відділеннях тощо) кредитний процес на всіх його етапах здійснюється в межах одного кредитного підрозділу. Однак, організаційна структура, за якої функції

кредитного процесу зосереджені в одному підрозділі, не здатна забезпечити ефективної системи організації та внутрішнього контролю за проведенням кредитних операцій – насамперед через відсутність розмежування функцій аналізу та подальшого супроводження кредитних проектів.

При вирішенні питань, пов'язаних із підвищенням ефективності кредитних операцій, важливе значення має вдосконалення організаційної структури підрозділів банку, які забезпечують виконання кредитного процесу. Найбільш доцільним у цьому відношенні слід вважати використання досвіду банківського менеджменту щодо розподілу зобов'язань у структурі банку між фронт- і бек-офісами. Так, метою діяльності фронт-офісу є отримання прибутку, мінімізація впливу ризиків фінансового ринку, протидія конкурентному середовищу, підтримання ліквідної позиції та розширення спектра банківських послуг і банківських продуктів. Фронт-офіс, з огляду на результати роботи всіх підрозділів, відноситься до центру прибутків. Він відповідає за розвиток банківських продуктів, ліквідність і виконання нормативів.

Структурний підрозділ, що забезпечує продовження операції, розпочатої фронт-офісом, шляхом здійснення реєстрації, перевірки, звірки, обліку та контролю всіх операцій є бек-офісом. Бек-офіс, з огляду на результати його роботи, відноситься до центру витрат. Він забезпечує дотримання прийнятих стандартів, виконання відповідних процедур обліку та контролю.

Розподіл обов'язків між підрозділами як один із засобів адміністративного контролю зменшує ризик махінацій та помилок та покликаний не допустити одноосібного впливу на хід операцій. У ній повинні брати участь принаймні дві особи, і її виконання слід відокремлювати від облікової та контрольної функцій.

Банки повинні розробити такі процедури виконання операцій, за якими: відповідальність за облік та зберігання активів, санкціонування операцій та прийняття зобов'язань, укладення угод, а також загальний контроль за операціями й зобов'язаннями банку несли б різні особи; обов'язки

розподілялися б таким чином, щоб ніхто не міг незаконно привласнювати активи, давати недостовірні дані про зобов'язання, неправильно реєструвати операції; зобов'язання приймалися б згідно із намірами і повноваженнями керівництва; дотримувалися б правила санкціонування, в яких зазначено межі загальних і спеціальних санкцій, прізвище уповноваженої особи, відповідальної за виконання певних повноважень, та визначено обставини, за яких тим чи іншим посадовим особам надаються спеціальні (більші ніж зазвичай) повноваження.

Проте структура розподілу функцій, де фронт-офіс відповідає за укладення угод, ідентифікацію операцій з оцінкою ризиків, а бек-офіс - за їх продовження шляхом здійснення реєстрації, перевірки, звірки, обліку та контролю, може бути використана щодо кредитних послуг тільки як принципова. Кредитний процес є досить специфічним і багатоетапним. На відміну від інших операцій, виконання розпочатої фронт-офісом кредитної операції не обмежується здійсненням реєстрації, перевірки, звірки, обліку та відповідного контролю - воно потребує спілкування з клієнтом, регулярного моніторингу кредитного ризику шляхом аналізу діяльності позичальника, відображеної у його фінансовій та бухгалтерській звітності в процесі супроводження кредитного проекту. Відтак виникає об'єктивна потреба у створенні, так би мовити, ще і проміжної ланки – мідл-офісу. Організаційна структура, місце та основні завдання цього підрозділу відображено у додатку Ц.

Для надання кредитних послуг на фронт-офіс могли б бути покладені такі функції: залучення клієнтів, попередній розгляд кредитного проекту, аналіз кредитоспроможності позичальника та ефективності проектів, визначення ступеня кредитного ризику та формування кредитних пропозицій. Залучення клієнтів окремим структурним підрозділом сприятиме нарощуванню обсягів кредитування та відповідно збільшення доходів.

На зниження ефективності кредитних операцій впливає частина кредитних проектів, які пройшли процедуру розгляду, але з різних причин не були реалізовані (негативні результати аналізу, відхилення кредитним

комітетом пропозиції надати позичку тощо). Ретельніший, кваліфікованіший попередній аналіз малоперспективного кредитного проекту фронт-офісом мінімізує вірогідність його подальшого розгляду, що позбавить банк і його фахівців від невиправданих витрат часу та коштів.

Однією із основних причин виникнення проблемних кредитів є помилки, допущені фахівцями банку на стадії аналізу кредитоспроможності потенційних позичальників та їхніх проектів. Тому цілком логічним було б виконання мідл-офісом функції контролю кредитних пропозицій, поданих фронт-офісом. Тобто мідл-офіс проводить незалежне визначення адекватності оцінки кредитного ризику, зробленої фронт-офісом, спеціалісти якого, розглядаючи проект, можуть проявити суб'єктивізм під впливом безпосереднього спілкування з клієнтом. Таке вдосконалення системи внутрішнього контролю за здійсненням кредитних операцій дасть змогу знизити рівень проблемної заборгованості за позичками.

При розробці даної схеми організаційної структури кредитного процесу враховано також іншу суттєву причину виникнення проблемної заборгованості, а саме: невиконання фахівцями банку в ході супроводження кредитного проекту всіх необхідних заходів. Аби запобігти цьому, обов'язки щодо супроводження проектів та контролю за виконанням позичальниками умов договорів пропонується покласти на окремий структурний підрозділ банку – мідл-офіс. Регулярний та незалежний моніторинг ризиків на етапі супроводження кредитного проекту підвищить ефективність контролю за ними.

Віднесення обліку кредитних операцій до функцій бек-офісу відповідає принципам розподілу обов'язків. Такий розподіл має поліпшити систему внутрішнього контролю за операційним ризиком, а відтак – сприяти зниженню рівня кредитного ризику.

Запропонована організаційна структура кредитного процесу, заснована на розмежуванні функцій аналізу, супроводження кредитних проектів та їх обліку між окремим структурними підрозділами, є дієвим засобом підвищення ефективності кредитних операцій. З її упровадженням, по-перше, очікується

збільшення обсягу кредитних операцій, по-друге – суттєво вдосконалиться система внутрішнього контролю за всіма притаманними кредитним операціям ризиками, що, в свою чергу, дасть змогу знизити їх рівень, а отже поліпшити структуру кредитного портфеля та зменшити частку проблемної заборгованості. Це сприятиме скороченню витрат банків на формування резервів для відшкодування можливих збитків за кредитними операціями.

Отже, підсумовуючи вищевказане, слід зазначити, що реалізація цих зазначених напрямів удосконалення кредитних відносин комерційних банків із позичальниками, насамперед із підприємствами малого та середнього сектора спрямована, насамперед, на становлення рівноправних партнерських взаємин між суб'єктами кредитних відносин і є тим визначальним моментом, котрий дозволить розширити можливості комерційних банків щодо активізації кредитної діяльності та зниження кредитного ризику.

3.2. Активізація використання монетарних важелів впливу Національного банку України на операції комерційних банків з кредитування реального сектора

У даній роботі вже наголошувалося на важливій ролі центрального банку в механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності, позаяк за допомогою використання економічних та нормативних важелів він може суттєво впливати на кредиту активність банківських установ. Нині грошово-кредитна політика Національного банку України не сприяє активізації банківського кредитування реального сектора економіки, так як серед цілей грошово-кредитного регулювання у якості пріоритетних завдань не виділяється саме стимулювання зростання економіки, і, як наслідок, відповідних економічних важелів щодо розширення цього процесу. У цьому зв'язку, потрібно наголосити, що Національний банк України як суб'єкт державного регулювання повинен, насамперед, сприяти активізації банківського кредитування реального сектора економіки.

Серед основних важелів впливу на кредитні операції комерційних банків одне з головних місць на сьогодні відводиться такому інструменту монетарного регулювання як нормативи обов'язкових резервів. В економічній літературі серед праць різних авторів зустрічаються пропозиції щодо удосконалення існуючої політики формування обов'язкових резервів, котрі депонуються у Національному банку України. Серед них пропозиції диференціювати обов'язковий резерв в залежності від: типу кредитної установи; величини активів; особливостей регіону та стану грошового ринку, видів та строків кредитів; складу і структури активів комерційних банків; від приналежності суми, що депонується до того чи іншого агрегату грошової маси, котрий є у розпорядженні комерційного банку [76; 115; 134]. Для грошових компонентів, котрі входять до складу попереднього грошового агрегату, рівень резервування вище, аніж у складових частин послідовних грошових агрегатів.

Згідно нормативних актів НБУ, об'єктом резервування є сума пасивів (зобов'язань), а за окремими активно-пасивними рахунками – пасивне сальдо за консолідованим балансом банку, частина яких у певній пропорції призначена для резервування. Періодом резервування є визначений термін, протягом якого резервуються та зберігаються на кореспондентському рахунку банку або окремому рахунку в Національному банку України зарезервовані банком кошти. При цьому норматив резервування визначається як відсоткове співвідношення між сумою обов'язкових резервів і загальною сумою банківських пасивів, до яких застосовуються резервні вимоги.

Позитивним є те, що встановлюється єдиний обсяг обов'язкових резервів для цих банків у відсотках від загальної суми залучених коштів у національній та іноземній валютах. Важливо й те, що для різних видів залучених коштів може бути встановлено диференційовані норми обов'язкових резервів, що залежить від природи зобов'язань (депозити, ощадні вклади, кошти в розрахунках, поточні рахунки клієнтів, рахунки бюджетних організацій тощо) та від строку зобов'язань або пасивів. Нормативи обов'язкового резервування від суми залучених коштів установлюються Правлінням Національного банку

України з урахуванням стану виконання грошово-кредитної політики чи ситуації на грошово-кредитному ринку, а обов'язкові резерви формуються у національній грошовій одиниці. Відсотки за залишками коштів обов'язкових резервів на кореспондентських рахунках не нараховуються.

Зміни щодо обов'язкових резервів – зменшення їхньої норми або встановлення диференційованих нормативів для різних видів депозитів (у тому числі й для залучених в іноземній валюті) – можливі лише за умови стабілізації економіки та грошово-кредитного ринку, що має супроводжуватися комплексом структурних змін та реформуванням податкової системи. Однак, для ефективної реалізації банківською системою механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, питання диференціації обов'язкових резервів, і в перехідній економіці набуває особливого значення.

З цього приводу, вивчення світового досвіду із питань диференціації норм обов'язкового резервування та адаптації до реальних умов функціонування вітчизняних банків, з нашої точки зору, може сприяти підвищенню активності комерційних банків у напрямку спрямування кредитних ресурсів у кредитне забезпечення підприємницької діяльності. Так, в багатьох країнах існують нульові або мінімальні норми відрахувань в фонд обов'язкових резервів центрального банку. Ці відрахування підвищуються, коли потрібно "остудити перегрів" економіки, що на теперішній час для України не актуально: економіка гостро потребує банківських кредитів для свого розвитку, у якості котрих може бути задіяний потенціал "надлишкової ліквідності" банківської системи України.

Нині норми обов'язкових резервів, насамперед, застосовуються для регулювання грошової маси в обігу. Застосування норм обов'язкового резервування покликано скоротити мультиплікаційний ефект розширення депозитів шляхом впливу на обсяги вільних ресурсів банків з метою підтримки грошової маси на необхідному центральному банку рівні. Контролюючи грошову масу та управляючи нею, центральний банк впливає на рівень економічної активності в країні і обмежує темпи інфляції. Однак, необхідно

враховувати значні недоліки цього інструменту грошово-кредитного регулювання, а саме: подорожчання банківських ресурсів (фактор, що провокує інфляцію); податковий характер обов'язкових резервів, а також дестабілізуючий банківську систему вплив при найменшій зміні існуючого порядку і норми резервування.

У зарубіжній банківській практиці існують різні моделі обов'язкового резервування, вони відмінні за багатьма параметрами і акцентують особливості національних банківських систем. Обов'язкове резервування можна представити як складну цілісну систему із взаємопов'язаних елементів. Складові елементи системи представлені у додатку Ш. Доцільним, з нашої точки зору, є надання пільг щодо формування обов'язкових резервів. Так, суму коштів, що належить до депонування для виконання резервних вимог, можливо зменшувати на величину виданих довгострокових кредитів (понад 5 років) підприємствам реального сектора економіки. У Національний банк України повинна надаватися певна звітність щодо кожного позичальника, котрий отримав подібний кредит. Можливо, наприклад, створення спеціального переліку підприємств, довгострокове кредитування яких буде зменшувати величину коштів, що підлягають обов'язковому резервуванню.

У цьому зв'язку є доцільним, з нашої точки зору, створення у системі НБУ інституту моніторингу підприємств різних галузей народного господарства. Слід наголосити, що йдеться не про моніторинг окремих підприємств заради оцінки їх фінансового стану (чи кредитоспроможності). Головною ідеєю моніторингу є системний аналіз репрезентативної вибірки підприємств для прогностичної оцінки впливу реального сектора на макроекономічні показники. Відповідне завдання, як відзначалося, для підприємств малого та середнього бізнесу можуть виконувати незалежні рейтингові агентства, кредитні бюро тощо.

Моніторинг підприємств як допоміжна функція НБУ є логічним продовженням загальнодержавної системи регулятивних заходів, спрямованих на оздоровлення реального сектору економіки. З цієї точки зору моніторинг

підприємств може сприяти зниженню рівня процентних ставок за користування позичковим капіталом, підвищенню об'єктивності прогнозування макроекономічних показників і вибору ефективної стратегії діяльності та реалізації грошово-кредитної політики НБУ, створенню необхідних передумов для здійснення операцій рефінансування під заставу векселів та облігацій підприємств. Для організаційно-методичного забезпечення моніторингу підприємств Національному банку України, насамперед, необхідно розробити і затвердити Положення “Про проведення моніторингу підприємств”.

Іншим напрямом встановлення пільг за резервуванням, з нашої точки зору, може слугувати пріоритетність спрямування кредитної політики комерційного банку на кредитне забезпечення підприємницької діяльності, а саме надання банками відповідних цільових кредитів на розвиток підприємств малого та середнього бізнесу. Подібна практика існує у країнах Європейського союзу, де кредитний інститут може звільнитися Європейським центральним банком від необхідності виконувати резервні вимоги, якщо грошові ресурси кредитного інституту спрямовані цільовим порядком на допомогу в економічному розвитку.

Аналізуючи механізм здійснення обов'язкового резервування можна відзначити, що найбільш часто зустрічаються пропозиції щодо виплати комерційним банкам деякої компенсації за збереження обов'язкових резервів або розміщення зарезервованих банками коштів в державні цінні папери. Таким чином, комерційні банки будуть мати можливість у випадку необхідності тимчасово використовувати кошти, котрі належать до резервування, якщо середній обсяг коштів, котрий дійсно зберігається на кореспондентському рахунку за місяць, відповідає встановленій нормі обов'язкового резервування, а відтак резервні вимоги вважаються виконаними. Для банківської установи на протязі місяця можуть існувати дні, коли рівень резервів понижується нижче норми, тоді в інші дні рівень коштів, що зберігаються на кореспондентському рахунку повинен бути вищим норми. У випадку недотримання вказаного порядку накладаються штрафні санкції.

Ця пропозиція дасть можливість комерційним банкам скоротити обсяги непрацюючих коштів, що підвищить ефективність їх діяльності і поступово може привести до зниження процентних ставок за кредитами. У дану пропозицію можна внести деякі обмеження на використання коштів, котрі належать обов'язковому резервуванню. Це залежить від політики регулюючого органу, від ступеню економічної стабільності в країні. Наприклад, можливо встановити межу резервованих коштів у розмірі 10-25%, також з умовою поповнення їх в інші дні.

З нашої точки зору, введення диференційованих обов'язкових резервів в залежності від типу кредитних установ, їх розміру та вибору пріоритетів при здійсненні ними активних операцій, а саме - спрямування грошових ресурсів комерційних банків у кредитне забезпечення підприємницької діяльності, слід вважати одним із найбільш перспективних напрямів оптимізації застосування обов'язкового резервування як інструмента грошово-кредитної політики. Аргумент на користь цієї думки зводиться до наступного: диференційовані нормативи ефективніші внаслідок більш вибіркового впливу з огляду на реалізацію стратегічних завдань щодо стимулювання економічного розвитку.

Застосування більш гнучкої системи обов'язкового резервування для комерційних банків, котрі приймають активну участь у практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, дозволить стимулювати кредитну активність банківських установ, розширити їхню ресурсну базу, а відтак збільшити обсяги кредитних вкладень у реальний сектор економіки. З нашої точки зору, слід наголосити на певних позитивних моментах диференціації обов'язкових нормативів, а саме:

По-перше, розподіл норм обов'язкового резервування за строками залучених ресурсів, що частково вже запроваджена в діючу практику. Розподіл норм резервування за строками залучених ресурсів в значній мірі може стимулювати кредитну активність комерційних банків, що пов'язано із застосуванням більш низької норми за депозитами із відносно тривалішими

періодами зберігання, котрі, в свою чергу можуть, використовуватись у якості кредитного забезпечення підприємницької діяльності на довгострокові цілі.

По-друге, диференціювання нормативів обов'язкових резервів за абсолютними сумами коштів, внесених на банківські депозити. Запровадження у банківській практиці такої системи прогресивного диференціювання могло б, на наш погляд, створити зацікавленість комерційних банків у роботі з дрібними вкладниками, що може позначитись на їхній спроможності кредитного забезпечення суб'єктів господарювання, позаяк збільшило б ресурсну базу для цього.

По-третє, система диференціювання резервних вимог залежно від спрямування кредитної політики, а також пріоритетів при здійсненні активних операцій. Критеріями такого диференціювання і надання пільг можуть бути величина статутного фонду банку, його територіальне розміщення або кредитування тих чи інших програм відповідно до завдань економічної політики держави. Слід зазначити, що особливо важливе таке диференціювання резервних вимог з огляду на спрямованість кредитної політики комерційного банку щодо кредитного забезпечення реального сектора економіки.

Таким чином, запровадження диференційованої за різними критеріями системи норм обов'язкових резервів може стимулювати підвищення кредитної активності комерційних банків, а відтак сприяти збільшенню рівня кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Відсоткова політика центрального банку – інший важливий інструмент регулювання грошового обігу, що здатен суттєво позначатися на кредитній активності комерційних банків, а відтак їхній спроможності щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Він являє собою варіант встановлення якісного параметра ринку, а саме – вартості банківських кредитів. Центральний банк може здійснювати регулювання рівня і структури відсоткових ставок двома шляхами: безпосереднім встановленням ставок за своїми кредитами (дисконтної, ломбардної, за операціями на відкритому ринку тощо); контролем за окремими ставками кредитних установ.

У першому випадку вплив регулюючих заходів має більш загальний характер, оскільки, встановлюючи офіційну облікову ставку, центральний банк визначає вартість залучення ресурсів банками, значною мірою формуючи вартість кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Чим вища облікова ставка, тим вища вартість фінансування банківських операцій, тим менший попит на кредит, а відтак менший обсяг кредитного забезпечення підприємницької діяльності загалом. У другому випадку вплив регулюючих заходів досить обмежений, оскільки за його допомогою визначається вартість лише окремих видів кредитів у різних кредитних установах.

Для того, щоб облікова ставка Національного банку України використовувалась як повноцінний інструмент монетарного регулювання і впливу на кредитну активність комерційних банків вона має відповідати таким ключовим засадам: забезпечення позитивного рівня облікової ставки щодо інфляції; рівень облікової ставки повинен перебувати у межах коридору ринкових процентних ставок комерційних банків за кредитами та депозитами (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Зміна облікової ставки НБУ та процентних ставок за кредитами і депозитами комерційних банків

Аналіз рисунку 3.2 свідчить про те, що лише протягом кількох останніх років рівень ставки рефінансування Національного банку України перебував у межах коридору процентних ставок за депозитними та кредитними операціями комерційних банків. Проте порівняно незначні обсяги рефінансування комерційних банків у масштабах всієї економіки поки що не дозволяють вести мову про належну ефективність даного інструмента.

Слід зазначити, що політика облікової ставки може впливати не лише на конкурентноспроможність комерційних банків, а й підприємств реального сектора економіки, адже процент як ціна одного із факторів виробництва (капіталу) калькулюється у витратах та включається до ціни товарів та послуг. У цих умовах зниження, приміром, процентних ставок може стати важливим фактором здобуття перемоги вітчизняних комерційних банків у конкурентній боротьбі з іноземними, котрі можуть пропонувати дорожчі грошові ресурси у якості кредитного забезпечення підприємницької діяльності українських виробників, а саме – підприємств малого та середнього бізнесу.

Недоліком політики облікової ставки можна вважати слабкий рівень прогнозованості її наслідків щодо конкретних величин збільшення чи зменшення кредитних надходжень в економіку, оскільки регулювання процента визначає лише загальну спрямованість динаміки попиту на банківські позики. Труднощі прогнозування результатів застосування даного інструмента грошово-кредитної політики пов'язані ще із тим, що відповідні процентні ставки закладаються не лише у поточні торговельні контракти між підприємствами, а й у довгострокові інвестиційні проекти. Зростання вартості кредитів, приміром, може і не вплинути на підприємства з високими темпами виробництва і значному попиту на їхню

продукцію, позаяк вони мають широкі альтернативні можливості залучення капіталів (наприклад, на фондовому ринку). І навпаки, галузі із порівняно низькими темпами розвитку (наприклад підприємства малого та середнього бізнесу) є більш чутливими до зміни цін на кредитні ресурси, оскільки більшою мірою обмежені у виборі джерел залучення коштів.

Зрозуміло, що зміна облікової ставки має здійснюватись порівняно плавно, без значних стрибків та мати цілеспрямований характер, передбачуваний усіма учасниками відтворювального процесу. Центральний банк повинен реагувати не стільки на зміну дохідності державних облігацій чи ставок міжбанківського кредитування, скільки на загальну господарську кон'юнктуру, темпи інфляції, динаміку ВВП, а відтак сприяти практичній реалізації кредитного забезпечення вітчизняного виробника. У перехідній економіці для стимулювання виробничого росту пониження процентних ставок центрального банку може слугувати одним із інструментів для досягнення цієї мети лише у разі адекватної реакції комерційних банків у визначенні власної процентної політики.

Слід зазначити, що подальшого вдосконалення потребує і сама методика застосування облікової ставки з метою підвищення ефективності практичної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Проте така реакція можлива лише за умов збільшення масштабів рефінансування Національним банком комерційних банків, причому в першу чергу тих, кредитна політика відповідає стратегічним цілям розвитку підприємницької діяльності в Україні.

Для подальшого вдосконалення регулятивного впливу Національного банку України, оптимізації облікової політики необхідно, з нашої точки зору, регламентувати величину банківської маржі, тобто різниці між відсотками за банківськими депозитами та відсотками за

користування кредитними ресурсами. Використання такого методу регулювання банківської діяльності в Україні сприятиме: з одного боку – створенню сприятливих умов для збільшення обсягів вкладів населення, а з іншого - відкріє доступ до кредитних коштів суб'єктів підприємницької діяльності, а відтак – підвищить прибутковість комерційних банків, причому не шляхом встановлення надвисоких процентів за окремими кредитами, а шляхом розширення клієнтської бази позичальників – кількісно і якісно.

Заслуговує увагу, з нашої точки зору, пропозиція щодо активізації політики рефінансування банків під заставу корпоративних цінних паперів та кредитних зобов'язань підприємств. Можливість здійснення операцій рефінансування під заставу комерційних векселів, облігацій підприємств та майнових прав за договорами про раніше надані банками кредити передбачена відповідними положеннями НБУ. Дослідження параметрів можливих видів забезпечень дає підстави для висновку про широкий діапазон можливостей для використання в рамках операцій рефінансування корпоративних цінних паперів та інших зобов'язань підприємств, зокрема облігацій, векселів, кредитних вимог банків до суб'єктів господарювання.

Операції рефінансування під заставу боргових зобов'язань підприємств слід розглядати не лише як інструмент підтримки ліквідності банків. Допускаючи до предметів застави, які можуть бути прийняті під забезпечення кредитів рефінансування, облігації і векселі підприємств, центральний банк сприяє розширенню попиту на цінні папери цього виду і таким чином активізує функціонування фондового ринку. З іншого боку, здійснюючи заходи з оцінки адекватності емітентів, відбору належних боргових вимог, центральний банк тісніше співпрацює з реальним сектором економіки. В комплексі із моніторингом підприємств це створює аналітичну основу для оцінки тенденцій розвитку економіки,

прогнозування макроекономічних показників та підвищення ефективності грошово-кредитної політики.

Доцільним, з приводу підвищення дієвості механізму кредитного забезпечення, нам видається напрям, за яким Національний банк України може надавати цільові кредитні лінії тим комерційним банкам, котрі здійснюють кредитування малого та середнього бізнесу в пріоритетних галузях економіки. Рефінансування центробанком шляхом надання цільових кредитів можливе у межах відкритої кредитної лінії. Частка кредитів, спрямованих у реальний сектор економіки, а саме підприємствам малого та середнього бізнесу, у кредитному портфелі комерційного банку повинна становити не менше 75%.

Підсумовуючи розглянуті вище напрями удосконалення регулятивного впливу Національного банку на діяльність комерційних банків, слід зазначити, що ця сфера є одним із базових елементів ефективної реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності в Україні.

На наш погляд, нині першочерговими завданнями Національного банку України є розробка спеціальної програми кредитної підтримки малих та середніх підприємств, метою якої буде створення дієвого механізму впливу на кредитну активність комерційних банків щодо стимулювання кредитного забезпечення підприємницької діяльності, створення пільгових умов для тих банківських установ, пріоритетами кредитної політики яких є сприяння розвитку вітчизняного виробництва.

3.3. Напрями розширення спектру банківських кредитних продуктів у системі заходів із стимулювання виробництва і забезпечення економічного росту в Україні

Одним із найважливіших внутрішніх чинників впливу на ринкові перспективи діяльності кожного банку, з нашої точки зору, слід вважати розробку ним стратегії створення конкурентних переваг на окремих ринкових сегментах. Врешті решт, конкурентноспоможні банківські послуги формуються в результаті створення банком конкурентних переваг, які в свою чергу впливають на характер майбутніх стратегічних напрямів, вибір інструментів і способів їх реалізації.

Загострення конкурентних відносин на вітчизняному банківському ринку примушує українські банки зміщувати стратегічні акценти із високодохідних на стабільно прибуткові операції. Така ситуація, в значній мірі пов'язана із підвищенням ризику за операціями із державними цінними паперами після фінансової кризи 1999 року. Тому застосування нових видів кредитів в банківській практиці матиме безпосередній вплив на рівень конкурентоспроможності самих банків та кредитоспроможності і фінансової стійкості потенційних боржників. Це пов'язано передусім із обмеженою поки що практикою застосування таких нових методів кредитування як офердрафт, контокорентних кредитів, кредитних ліній тощо (Додаток Ю).

Як видно із наведених у додатку Ю даних, головну частку у кредитному портфелі банків займають кредити в поточну діяльність підприємств (70%), тобто традиційний вид разових позичок, виданих на поповнення оборотного капіталу. Що ж стосується таких видів як овердрафт, РЕПО та інших нових методів кредитування, то їхня частка перебуває на вкрай низькому рівні.

Щодо суб'єктів кредитування взагалі, то можна зауважити, що банківські установи не завжди охоче взаємодіють із підприємствами малого і середнього бізнесу. Така ситуація пов'язана із відсутністю застави, надто малим розміром позички і незначними прибутками в абсолютному вираженні порівняно з

кредитуванням крупних позичальників. Так, 70% кредитів, виданих дрібним підприємцям, становлять суми до \$5 тис.

Отже, самі по собі малі підприємства не є на сьогодні привабливими клієнтами для банків. Поряд із цим ставки кредитних ресурсів, що діють на ринках, занадто високі для малих підприємств, роблять кредити недоступними для цього сектору економіки. Водночас слід зауважити, що “мале” кредитування має низку незаперечних переваг порівняно з “великим”. Це, насамперед, порівняно невеликий розмір кредитів за великої їхньої кількості, що створює можливість диверсифікувати кредитний портфель, а відтак знизити рівень ризику.

Всебічне розширення асортименту кредитних послуг, що загалом визначає ефективність спрямування банківських позичок на задоволення виробничих потреб, з точки зору предмету дисертаційного дослідження, слід вважати одним із визначальних моментів у практичній реалізації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Даний асортимент нині здебільшого обмежений видачею окремих цільових кредитів, позаяк сучасна практика організації кредитного процесу в ринкових умовах мала б передбачати більш широкий набір позичкових операцій, комплекс яких міг би включати:

- ✓ окремі цільові кредити, що мають разовий характер і призначені для обслуговування конкретних видів господарських операцій (виробничого, торгово-посередницького, експортно-імпортного чи іншого призначення);
- ✓ кредитна лінія, що передбачає можливість надання кредитів клієнту протягом певного часу в межах заздалегідь узгодженого ліміту;
- ✓ овердрафт, при якому в разі виникнення у клієнта потреби банком автоматично допускається поява дебетового сальдо на поточному рахунку;
- ✓ факторинг, що передбачає купівлю банком у позичальника права на отримання боргу з покупця за поставлені йому товарно-матеріальні цінності;

✓ врахування векселів, що становить собою дострокову сплату суб'єкту господарювання належної йому за векселем суми із наступним її отриманням з боржника перепродажем векселя третій особі;

✓ авалювання векселів, тобто зобов'язання банку оплатити вексель замість платника за цим векселем у разі його неплатоспроможності.

Ці та інші види позичкових операцій представляють собою основу банківського продукту і чим різноманітнішим є їх асортимент та чим вищою можливість банку якісно надавати увесь спектр зазначених позик, тим стійкішими є його позиції на ринку з огляду на істотну конкуренцію між банківськими установами за надійного позичальника.

Розширення спектру банківських кредитних послуг в Україні, з нашої точки зору, можливе за умови реалізації наступних основних заходів:

1. Оптимізації роботи банків щодо визначення об'єкту кредитування;
2. Удосконалення діючих кредитних продуктів у частині:
  - ✓ кредитування в межах кредитної лінії;
  - ✓ кредитування по овердрафту;
  - ✓ вексельного кредитування;
3. Запровадження у банківську практику "комбінованої" форми кредитування;
4. Збільшення обсягів супровідних банківських послуг для підприємств малого та середнього бізнесу, а саме:
  - ✓ індивідуальна робота комерційного банку із клієнтурою у якості консультаційного партнера;
  - ✓ надання інформаційних послуг;
  - ✓ інтернет-банкінг;
5. Запровадження у практику комерційних банків системи пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв.

Як зазначалося у розділі 2 дисертаційного дослідження, у вітчизняній банківській практиці прийнято об'єкт, з приводу якого виникають кредитні відносини, класифікувати за цільовим призначенням: на інвестиційні та поточні

потреби. Така класифікація банківських кредитів в практиці українських банків не відображає конкретний об'єкт кредитування з приводу якого виникають кредитні відносини. Більш аргументованіший підхід щодо класифікації банківських кредитів у виробничі потреби суб'єктів господарювання використовують у зарубіжній практиці банків. Так, у відповідності до характеру виробничих потреб підприємств у кредитуванні прийнято розрізняти дві групи кредитів: кредити, що опосередковують сукупні потреби підприємств (кредитування укрупненого об'єкту) та кредити, які надаються на окремі виробничі потреби [27, с. 10]. Згідно цієї класифікації до першої групи відносять кредитування по овердрафту і розглядають позику, яку рекомендуємо називати кредит по укрупненому об'єкту в межах кредитної лінії. Даний вид кредиту видається під різноманітні об'єкти, що об'єднуються в один (загальний, сукупний) об'єкт. До другої групи кредитів відносять цільові та вексельні кредити.

Наведена класифікація банківських кредитів, на наш погляд, більш цілісно відображає можливі напрямки розміщення банківських ресурсів в розрізі об'єктів і способів здійснення кредитування підприємницької діяльності. Слід зазначити що, з нашої точки зору, укрупнений об'єкт слід розглядати як максимальну суму витрат підприємства протягом певного періоду часу.

Кожний із вказаних видів позик має специфічний механізм видачі та погашення кредиту, регулювання межі заборгованості, способи організації поточного та послідуєчого контролю, що повинно бути зафіксовано в кредитній угоді. Так, кредитування укрупненого об'єкту в межах кредитної лінії – це видача кредитів під різноманітні об'єкти, які об'єднані в один (загальний, сукупний) об'єкт. Особливість кредитної лінії в практиці розвинутих країн полягає в тому, що вона не є безумовним контрактом, обов'язковим для банку. Останній може анулювати кредитну угоду до закінчення строку, якщо, наприклад, фінансовий стан клієнта суттєво погіршиться або не будуть виконані окремі умови контракту.

До числа найважливіших проблем кредитування укрупненого об'єкту в межах кредитної лінії слід віднести обґрунтування способу визначення ліміту кредитування. На нашу думку, доцільним для вирішення цієї проблеми, є, з однієї сторони – розрахунок ліміту кредитування на базі розміру сукупних витрат клієнта (на основі техніко – економічного обґрунтування необхідності в позиції), а з іншої – на основі оцінки можливих джерел повернення кредиту. Такі заходи зможуть суттєво знизити ступінь кредитного ризику. При розрахунку розміру кредитної лінії слід враховувати особливості кругообороту коштів позичальника – його рівномірний (несезонний) або нерівномірний (сезонний) характер, при чому варто використовувати диференційовану величину ліміту кредитної лінії.

З нашої точки зору, величина укрупненого об'єкту повинна слугувати основою для визначення ліміту при відкритті спеціальної кредитної лінії, котра б дозволяла діяти механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності в автоматичному режимі. До переваг такого кредитування слід віднести, насамперед, спрощення процедури видачі кредитів, з однієї сторони - прискорення оборотності коштів підприємств та зменшення витрат банку – з іншої.

При видачі кредиту за овердрафтом необхідним, на наш погляд, елементом кредитної політики комерційних банків є надання переваги тим клієнтам, котрі: по–перше, мають стабільний грошовий оборот, який характеризується постійним поступленням виручки від реалізації; по–друге, демонструють постійну кредитоспроможність, яка розраховується на основі відповідних фінансових коефіцієнтів. Ліміт кредитування по овердрафту, на нашу думку, необхідно диференціювати у відповідності до сукупного середньомісячного кредитового обороту за розрахунковим (поточним) рахунком позичальника і в залежності від типу забезпечення. Що стосується потреби в кредиті, то її планування повинно здійснюватися не на основі середніх фактичних даних за минулий період, які часто не співпадають з

поточною ситуацією, а на основі очікуваного або фактичного об'єму неспівпадання платежів і поступлень коштів.

Практика цільового кредитування свідчить, що в процесі видачі такого виду кредиту виникає ситуація, коли аналіз фінансового стану підприємств та баланс потоків, які прогноуються можуть викликати протиріччя. В такій ситуації комерційні банки розглядають можливість видачі позики на основі проведеного аналізу грошових потоків, так як прогнозні грошові потоки показують, власне, спроможність сплати процентів та основної суми позики.

З цього приводу, зауважимо, що проведення аналізу фінансового стану позичальника і прогноз грошових потоків по проекту повинен розглядатися у комплексі. При тимчасових фінансових труднощах клієнтів пролонгація позик по даному виду кредиту можлива за таких умов: по – перше, строк пролонгації не може перевищувати обумовлений попередній строк позики; по – друге, доцільним є обмеження кількості можливих пролонгацій до двох, після чого позика повинна бути внесена на рахунок прострочених позик; по – третє, здійснювати пролонгацію лише за умови сплати позичальником значної частини кредитної заборгованості. Як правило, необхідність пролонгації позики виникає тоді, коли банк на стадії розгляду кредитної заявки недостатньо детально вивчив перспективи руху грошових коштів клієнта та встановив у зв'язку з цим економічно необгрунтовані строки погашення позики. З цього приводу слід зауважити, що комерційні банки повинні приймати певні заходи щодо покращання аналітичної роботи, використовуючи комплекс заходів з діагностики кредитоспроможності, обгрунтований нами у п. 2.1. даного дослідження.

Іншим напрямом розширення спектру банківських кредитних продуктів є розвиток вексельного кредитування в Україні, що можливий за умови взаємовигідних відносин між позичальником і банком – кредитором. Для позичальника вигідним є зниження витрат по поверненню вексельного кредиту, здійснення розрахунків з постачальниками в розмірі номінальної вартості отриманих в кредит векселів. Враховуючи практику здійснення вексельного

кредитування, можна пропонувати банкам розробити дієвий механізм зниження ризиків операції. До заходів, які реально можуть знизити ризиковість вексельного кредитування, слід віднести: облік векселів здійснювати лише при умові повної інформованості банку про платоспроможність позичальника та кредитне походження векселя, а також наявності додаткових гарантій повернення кредиту або ж високоліквідної застави. Доцільним з цього приводу є облікування виключно комерційних векселів, які видані під реальне постачання товарів або наданих послуг.

У якості важливого напрямку розвитку нових форм банківського кредитування підприємницьких структур можна було б запропонувати так звану ”комбіновану” форму кредитування, яка б поєднувала різні методи надання позичок клієнтам, полегшуючи останнім доступ до кредитних ресурсів банку та спрощуючи загальну процедуру організації кредитних відносин, передбачену нами в п.2.1. Регламенті банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Які ж базові методи кредитування можна було б використати у якості формоутворюючих для “комбінованого” кредитування підприємницької діяльності? Насамперед мова може йти про поєднання в рамках одного кредитного договору у взаєминах із конкретним позичальником наступних форм кредитування: вексельного кредиту і кредиту за кредитною лінією або ж поєднання вексельного кредиту із револьверним способом надання позичок.

Вексельний кредит може стати досить зручним способом організації кредитування підприємств за умови активного розвитку і належного нормативно-правового забезпечення усіх процедур, що супроводжують обіг векселів в країні. При цьому банк достроково викупує (тобто обліковує) вексель, а векселедержателю надається кредит у розмірі суми визначеної номіналом векселя за мінусом облікового процента і банківської комісії. Спрощення процедури при такому способі кредитування полягає у тому, що забезпеченням слугує сам вексель, а оцінка кредитоспроможності позичальника суттєво полегшується за умови надійності векселедавця. За подібних умов

“комбінована” форма кредитування полягає у тому, що позичальнику, котрий регулярно користується вексельними кредитами банку, може бути автоматично відкрита кредитна лінія, величина ліміту за якою може визначатися як обсяг середньомісячного, середньоквартального або середньорічного (залежно від конкретних обставин) обороту даного підприємства за вексельними операціями. При цьому величина плати за користування кредитною лінією може бути встановлено на рівні, аналогічному до процентної ставки за вексельним кредитом або нижчому за неї, що суттєво спрощує процес організації кредитного забезпечення підприємств.

Ще більш простим способом організації “комбінованого” кредитування можна вважати поєднання вексельного і револьверного методів надання позичок. За таких умов сума вексельного кредиту слугує основою для визначення початкового ліміту видачі позичок, котрими клієнт може користуватися певний період часу відповідно до попередньої домовленості із банком про револьверний кредит (або взагалі без обмежень часу при збереженні певних умов надійності позичальника). Підприємство може вільно користуватися кредитом в межах ліміту без додаткових переговорів та оформлень, а періодичне погашення позичок автоматично відновлює вільний ліміт кредитування.

Таким чином, основними перевагами “комбінованої” форми кредитування слід вважати: 1) скорочення часу на тривалі переговори та оформлення документів; 2) надання суб’єктам підприємницької діяльності широких можливостей із маневрування залученими ресурсами з метою оперативних розрахунків за господарськими операціями; 3) створення умов для розвитку довготривалих партнерських стосунків між банком і підприємствами.

Останнім часом спостерігається певна тенденція збільшення частки кредитів банків, спрямованих на потреби дрібного товаровиробника. В той же час у багатьох українських банках не має спеціалізованих підходів щодо мікрокредитування, що часто ускладнює процес прийняття рішень. Зазначимо, що поняття мікро- кредиту або малого кредиту досі не визначено українським

законодавством, хоча для комерційних банків і для Національного банку України таке визначення є необхідним аби спростити схему видачі “малих” кредитів.

З урахуванням того, що малі та середні підприємства в будь-якій країні складають 90-95% від загального числа компаній, їхній благополучний стан не може не впливати на економіку. Тому, як правило, у розвинутих країнах світу державні та міждержавні організації ведуть роботу щодо покращання умов функціонування малих та середніх підприємств. Провідні зарубіжні банки здійснюють відповідні заходи, покращуючи якість та розширюючи асортимент послуг, що надаються, займаються нетиповими для себе операціями, освоюють недооцінені раніше сегменти ринку та розробляють нові фінансові продукти. Нині банки, в умовах підвищеної конкуренції, за допомогою нових технологій можуть запропонувати навіть малим підприємствам консультаційні та інформаційні послуги, котрі ще декілька років назад були занадто дорогостартісними [206, с. 69].

Активне позиціонування банків на ринку послуг для малих та середніх підприємств потребує не тільки певних змін у сфері управління банком, але й здійснення значного обсягу робіт щодо планування майбутніх потреб таких клієнтів в інформаційних технологіях, а також перетворень у маркетинговій політиці. Для більш повної відповідності потребам нової пріоритетної групи клієнтів необхідно визначити перелік послуг, котрі користуються найбільшим попитом і максимально відповідають потребам малих та середніх підприємств, а також вирішити, який вид інформаційної та консультаційної підтримки буде користуватися максимальним попитом та може позитивно впливати на конкурентоспроможність таких клієнтів.

Зважаючи на те, що розвиток партнерських відносин у сфері малого бізнесу стало елементом рекламних акцій багатьох банків у різних країнах світу, реальні зміни в цьому секторі проходять все-таки достатньо повільно. У портфель банківських продуктів для невеликих компаній увійшли інвестиційний консалтинг, організація першопочаткових публічних розміщень

акцій, різноманітні послуги за міжнародними платежами, перевірка стану рахунків з робочих місць, спеціальні кредитні лінії.

На наш погляд, необхідно внести якісні зміни і в порядку обслуговування підприємств малого та середнього бізнесу, щоб навіть “найменші” клієнти отримали власних менеджерів – так званих “менеджерів по взаємовідносинах”, котрі б індивідуально працювали із кожним підприємцем. Можна запровадити також наступну політику, коли банк позиціює себе у якості консультаційного партнера для малих підприємств, індивідуально працюючи із клієнтурою. При цьому таким консультантам у банку можна надати широкі повноваження. Зокрема, менеджери по взаємовідносинах можуть приймати рішення про видачу кредиту, виступати в ролі фінансового радника, консультанта з питань проектного менеджменту або маркетингу. У той же час стосовно вітчизняних умов розвитку бізнесу, не потрібно переоцінювати можливості таких менеджерів, адже реально вони навряд чи зможуть дати конкретні відповіді по щоденному управлінню бізнесом клієнта, наприклад, порекомендувати надати перевагу тому чи іншому проекту. Прикладом подібного сприяння можуть, наприклад, стати прогнози макроекономічних тенденцій або зведення даних про стан економіки регіону або підгалузі, в котрій оперує мале підприємство [202, с. 358].

Якщо ж розглядати інформаційні потреби малого бізнесу, то інформація, котра необхідна малим та середнім компаніям, несуттєво відрізняється від тієї, що потребує великий бізнес: основна відмінність лише в тому, що в малих компаніях відсутні спеціалісти, здатні самостійно фільтрувати із всього потоку інформації потрібні відомості або ж правильно оцінювати їх. Нині багато підприємців або отримують інформацію власними шляхами, або ж купують її у різноманітних консультантів. Це завдання, однак, може бути посиленою для маркетингових відділів банків, котрі мають за спиною весь досвід фінансового інституту та отримують інформацію із різноманітних джерел. З урахуванням чисельності клієнтської бази навіть невисокі ціни можуть дати позитивний фінансовий результат.

У розвинутих країнах інтернет-банкінг став важливим альтернативним методом продажу фінансових продуктів малим клієнтам, кожний із яких замість візиту у відділення банку, наприклад – для отримання кредиту, може знайти повну інформацію на веб-сторінці, вибрати тип кредиту або відправити попередній запит своєму консультанту. Інформаційні технології дали можливість створити базу даних, де зберігаються різноманітні коментарі відносно кожного клієнта, що допомагає консультанту прискорити роботу і видавати більш конкретизовані поради.

Багатьом із них банки можуть допомогти, правильно оцінивши перспективи їх розвитку та взявши на себе більш високі ризики кредитування. У тих випадках, коли консультант не може дати відповідної поради або самостійно оцінити ризики, він може звернутися за допомогою до групи експертів банку, котрі після вивчення інформації можуть запропонувати рішення для кожного конкретного випадку. У цьому зв'язку необхідно розуміти, що пропонується схема взаємодії з позичальниками має відповідати у той же час структурному розподілу функцій між підрозділами банку, обгрунтованому нами у п. 3.1.

Перспективним слід вважати також розвиток особистих взаємин між представниками банку та його клієнтами із сфери малого бізнесу, вважаючи, що від хороших відносин виграють обидва партнера. Адже якщо навіть консультація, надана клієнту, і не забезпечила вигоду на цю хвилину, підприємець, вчасно отримавши грамотну, обгрунтовану пораду, може зміцнити свій бізнес, а значить об'єми його трансакцій виростуть, і кредитування його бізнесу у майбутньому стане менш ризикованим.

Не зважаючи на те, що напрямок, яким варто рухатися банкам, зорієнтованим на малий та середній бізнес, у загальних рисах зрозумілий у більшості випадків конкретні заходи щодо переходу до нового типу взаємин все ще потребують більш детальної розробки. Однак вже ясно, що взаємовідносини між комерційними банками та малим бізнесом будуть розвиватися і через деякий час досягнуть такої стадії, коли банки будуть

надавати своїм клієнтам персоналізовані послуги за значно нижчою ціною, а малі підприємства у будь-який момент зможуть скористатися інформаційною та консультаційною підтримкою. Інформаційні технології також можуть стати одним із найважливіших елементів у розвитку взаємовідносин з клієнтами, динамічному обміні інформацією та ідеями.

Варто наголосити, що суб'єкти малого та середнього підприємництва не завжди є "вигідними" партнерами по кредитних відносинах. І тому варто зосередити увагу на аналізі світового досвіду державної підтримки підприємництва. У Німеччині застосовується система пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв, створенні малих приватних підприємств. У такому разі плата за користування кредитними ресурсами, як правило, не перевищує 6% річних, а термін надання позики – 10-15 років [200].

У світовій практиці відомі такі форми підтримки малого підприємництва, як повернення пільгових позик у разі успіху та позики з пільговими процентними ставками. Наприклад, у Японії також надаються довгострокові позики на пільгових умовах для розвитку малого бізнесу в певних регіонах країни, стимулювання виробництва нових видів продукції та поповнення основного та оборотного капіталів підприємницьких структур. При цьому держава гарантує комерційним банкам своєчасне повернення підприємствами позик.

В Італії практикують надання пільгових довгострокових позик, наприклад, під 3-5% річних за ринкової процентної ставки близько 15%. Підприємства можуть отримати додаткову пільгу у 20-30% компенсації вартості позики при достроковому поверненні кредиту.

В Україні з огляду на такий досвід також необхідно створити певний комплекс гарантій з боку держави тим кредитним установам, які надаватимуть кредити малим підприємствам. Нині вже почала діяти система пільгового кредитування підприємств, які виконують державні замовлення, або підприємств, діяльність яких зумовлена соціально-економічним розвитком певного регіону. На нашу думку, доцільно розвинути систему пільгового

кредитування малого та середнього бізнесу, використати зарубіжний досвід у практиці комерційних банків України щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Доцільно надавати довгострокові позики (понад 5 років) під пільговий відсоток підприємствам, які уже мають 2/3 капіталу для здійснення інвестицій. Така фінансова допомога дасть можливість підприємству акумулювати необхідні фінансові ресурси для реалізації бізнесу, прискорить окупність проекту. Умовою надання пільгової позики має бути наявність у підприємницької структури більшої частини необхідного капіталу, що мінімізує ризик неповернення кредиту.

Механізм надання позик для пріоритетних напрямів виробництва, на нашу думку, повинен базуватися на гарантії уряду виділяти кредитні лінії під конкретні цілі. Щодо малих та середніх товаровиробників, їх кредитування можна здійснювати під реальну заставу, в тому числі і конкурентноздатну продукцію власного виробництва по єдиному рахунку з доведенням лімітів залишків коштів на рахунку.

Розроблення механізму такого кредитування та його стимулювання повинно бути покладено на Національний банк України, адже світова банківська практика є тому підтвердженням. Так, у Франції, Голандії в період криз центральні банки зобов'язували направляти 30-35% капіталів у пріоритетні сфери економіки. У США комерційні банки, що направляли кошти на довгострокове інвестування, автоматично отримували пільги від федеральної резервної системи у вигляді зменшення облікової ставки.

Необхідно підкреслити, що попри гостру потребу державних програм стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу і відповідних заходів з боку НБУ в умовах обмеженості коштів держбюджету, з нашої точки зору, особливої уваги потребує саме розширення асортименту кредитних послуг і поліпшення якості їх надання. Водночас розширення спектру банківських кредитних послуг, в сучасних умовах, є базовою передумовою підвищення конкурентоздатності комерційних банків на кредитному ринку.

Висновки до розділу 3

Практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності можлива за умови оптимізації роботи банків із суб'єктами господарювання на основі взаємовигідного партнерства, активізації використання монетарних важелів впливу Національного банку України на кредитні операції банків та розширення спектру банківських кредитних продуктів. У цьому зв'язку, за необхідне видається виокремити наступні напрями удосконалення відповідних елементів кредитних відносин, а саме:

1. Стимулювання довгострокового кредитування банками суб'єктів підприємницької діяльності шляхом:

а) встановлення диференційованої ставки оподаткування в залежності від напрямів використання кредитних ресурсів;

в) приведення у відповідність до міжнародних правил фінансової звітності і стандартів бухгалтерського обліку не тільки в банківській системі, але і в інших секторах економіки;

г) зміни правил вимог боргу за банківськими позичками, тобто виключення заставленого майна із конкурсної маси при банкрутстві підприємства-позичальника;

2. Оптимізація процентної політики комерційного банку через запровадження у банківську практику диференційованого підходу у встановленні плати за кредит для різних клієнтів, а саме: в залежності від рейтингу позичальника та напряму їх виробничої діяльності; в залежності від видів кредиту та умов їх видачі;

3. Удосконалення механізму зменшення або унеможливлення кредитних ризиків шляхом розробки та запровадження комплексної методики кредитоспроможності позичальників із провадженням ретроспективного та перспективного аналізу фінансового стану позичальника, здійснення оцінки кваліфікації керівництва підприємства, індексного та процентного аналізу. 3

цією метою доцільним є запровадження у практику комерційних банків відповідного листа-опитувача із вимогами аналітичної інформації за два останні роки функціонування підприємства, підтвердженої незалежними аудиторськими фірмами;

4. Створення ефективної системи прав кредиторів, а саме: запровадити в практику цивілізовані механізми забезпечення вимог кредиторів, такі як: позасудове рішення спорів; умови для швидкого відчуження майна, що знаходяться у заставі; надати пріоритетні права кредиторам при задоволенні їх вимог за рахунок реалізації майна боржника тощо;

5. Створення правового поля функціонування інфраструктури кредитного ринку із відповідними складовими: 1) комерційний (господарський) реєстр, який представляє собою розширений реєстр суб'єктів підприємницької діяльності; 2) кредитні бюро, котрі повинні акумулювати інформацію про кредитну історію фізичних і юридичних осіб; 3) рейтингові агентства, які за ініціювання підприємств проводять розрахунок та присвоєння кредитного рейтингу на основі публічної інформації; 4) реєстр судових рішень, який виконує інформаційну функцію щодо вирішення певних категорій юридичних спорів; 5) реєстр обтяжень, призначений для ведення уніфікованої системи записів про права на майно; 6) спеціалізовані організації, функціями яких є право реалізації заставленого майна;

6. Розробка дієвих заходів щодо роботи банків із проблемною або ж простроченою заборгованості, а саме створення юридичної основи реструктуризації заборгованості, оскільки застосування у банківській практиці усіх можливих форм та методів реструктуризації заборгованості сприятиме підвищенню ефективності кредитного процесу і покращанню структури кредитного портфеля комерційних банків;

7. Вдосконалення організаційної структури підрозділів банку шляхом розмежування функцій у кредитному процесі через створення фронт-офісу та бек-офісу, функціями яких, відповідно, є забезпечення укладення угод і попередня робота із клієнтурою та обробка інформації і контроль за

банківськими операціями. Доцільним є також створення мідл-офісу, повноваженнями якого буде незалежне визначення адекватності оцінки кредитного ризику;

8. Застосування диференціації чи встановлення пільгових умов у провадженні Національним банком України політики обов'язкових резервів до тих комерційних банків, що здійснюють кредитне забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності. Критеріями диференціації чи встановлення пільг щодо мінімальних обов'язкових резервів можуть бути наступні: в залежності до типів банківських установ, їх розміру та вибору пріоритетів при проведенні кредитної політики;

9. Удосконалення політики облікової ставки Національного банку України із використанням диференційованих підходів у встановленні величини облікової ставки в залежності від розмірів та пріоритетів щодо здійснення активних операцій. Доцільним є законодавча регламентація банківської маржі, тобто різниці між відсотками за банківськими депозитами та користування кредитними ресурсами;

10. Запровадження у практику рефінансування Національного банку України відкриття цільових кредитних ліній для банків, що здійснюють кредитування малого та середнього бізнесу. Умовою рефінансування центробанком шляхом надання цільових кредитів можливе у межах відкритої кредитної лінії є те, що частка таких кредитів у кредитному портфелі комерційного банку, спрямованих у малий та середній сектор, повинна становити не менше 75%;

11. Розширення спектру банківських послуг для підприємств малого та середнього бізнесу, а саме: індивідуальна робота комерційного банку із клієнтурою у якості консультаційного партнера; надання інформаційних послуг; інтернет-банкінг тощо. Використання у банківській практиці "комбінованої" форми кредитування, яка передбачає одночасне застосування вексельного кредиту і кредиту за кредитною лінією, поєднання вексельного кредиту із револьверним способом надання позичок. Така форма надасть змогу

підприємству одночасно використовувати переваги різних способів кредитування. Доцільним є запровадження у практику комерційних банків системи пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв, видача довгострокових позик (понад 5 років) під пільговий відсоток підприємствам малого та середнього бізнесу, які уже мають 2/3 капіталу для здійснення інвестицій.

Таким чином, виокремлені напрями оптимізації роботи банків із кредитного забезпечення підприємницької діяльності, з нашої точки зору, сприятимуть становленню якісно нових партнерських взаємин комерційних банків із суб'єктами господарювання та підвищенню ефективності банківської системи країни загалом.

Основні положення розділу відображено у таких працях [120; 122; 125; 128].

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження є теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у визначенні основних аспектів організації роботи банківської системи у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності в умовах економіки перехідного періоду. Це дозволило сформулювати ряд висновків теоретичного, методологічного та науково-практичного характеру, що відображає вирішення основних завдань роботи відповідно до поставленої мети дисертації:

1. Підприємницька діяльність, зокрема підприємства малого та середнього бізнесу, є рушієм усіх економічних процесів в країні, що визначається її значенням для забезпечення суспільного відтворення. Дослідження сутності цієї категорії є необхідною умовою визначення шляхів підвищення ефективності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності на вітчизняному ринку товарів та послуг. У дисертації обґрунтовано суть підприємницької діяльності як сукупність дій суб'єктів господарювання, спрямованих на створення матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку, результатом чого є неперервність розширеного відтворення;

2. Кредитне забезпечення підприємницької діяльності банківськими установами, його роль та значення в умовах перехідної економіки, обумовлена виробничими потребами підприємств у процесах формування фінансових ресурсів. Суть кредитного забезпечення підприємницької діяльності визначено як покриття витрат виробництва суб'єктів господарювання за рахунок кредитних ресурсів, що акумулюються банківськими установами і спрямовуються на поповнення основного та оборотного капіталу підприємств. Реалізацію кредитного забезпечення підприємницької діяльності здійснюють

банки як основні фінансові посередники. Виконання ними функції посередництва в кредиті потрібно розглядати через здійснення функцій другого порядку та відповідних підфункцій, а саме: функцію посередництва в кредиті поділяється на дві функції другого порядку: 1) акумуляцію тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку; 2) розподілу і перерозподілу акумульованих коштів між суб'єктами ринку. У свою чергу, функцію другого порядку розподілу та перерозподілу акумульованих коштів розмежовано на дві підфункції за спрямуванням кредитних коштів та значенням кредитного забезпечення в розрізі потреб суб'єктів ринку: а) кредитне забезпечення підприємницької діяльності; б) кредитне забезпечення споживчих потреб суб'єктів ринку;

3. Основою організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності є банківська система, сферу функціонування якої необхідно розглядати в рамках відповідних кредитних відносин. Механізм кредитного забезпечення підприємницької діяльності являє собою сукупність практичних заходів центрального банку та послідовності дій комерційних банків щодо спрямування тимчасово вільних грошових ресурсів у виробничу діяльність суб'єктів господарювання. Метою функціонування цього механізму як базової основи практичної реалізації кредитного забезпечення є задоволення виробничих потреб суб'єктів підприємницької діяльності, а саме – спрямування кредитних ресурсів комерційних банків на формування фінансових ресурсів підприємств;

4. Центральному банку належить провідне місце у формуванні вихідних умов організації механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності на макроекономічному рівні. Регулятивний вплив центрального банку на кредитну активність банків щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності здійснюється за допомогою важелів грошово-кредитної політики. Грошово-кредитну політику, в контексті дисертаційного дослідження, слід розглядати як складову державного регулювання економіки, котра через комплекс певних інструментів передбачає формування вихідних умов функціонування та реалізації механізму кредитного забезпечення, що,

відповідно, визначає ступінь кредитного забезпечення суб'єктів ринку та реалізацію тих чи інших завдань розвитку економіки;

5. Практичні аспекти та особливості реалізації кредитного процесу у взаємовідносинах комерційних банків з підприємствами в умовах ринкової трансформації економіки в Україні, вказують на низку проблем, пов'язаних із його організацією на мікрорівні. Розв'язання проблем практичної реалізації кредитного процесу можливе за умови розробки та запровадження у банківську діяльність сукупності внутрішніх програмно-методичних документів, в основу яких покладена деталізація етапів кредитного процесу та провадження кредитної політики з метою активізації роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності;

6. Реалізація Національним банком України функції грошово-кредитного регулювання має ґрунтуватись на чіткій стратегії дій та відповідно до ґрунтовно розробленої концепції монетарної політики, орієнтирами якої має стати динаміка кредитних вкладень комерційних банків на задоволення виробничих потреб суб'єктів підприємницької діяльності. Недостатній рівень рефінансування центральним банком країни значно обмежує кредитну активність комерційних банків та їхні можливості щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності. Запровадження в дію довгострокового рефінансування банків з метою підтримання їх довгострокової ліквідності у зв'язку із вкладеннями коштів у проекти, що зорієнтовані на розвиток внутрішнього ринку, позитивно відобразиться на спроможності банківських установ щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності;

7. Ефективність кредитних вкладень банків у виробничу діяльність підприємств реального сектора економіки значною мірою залежить від внутрішніх можливостей банківської системи щодо оптимального управління портфелем власних активів. Ефективність кредитної діяльності слід розглядати із таких трьох позицій: 1) на мікрорівні (ефективність кредитних вкладень конкретного банку); 2) на макрорівні (обсяги кредитних вкладень у реальний

сектор економік); 3) на рівні підприємства (ефективність використання кредитних ресурсів у виробничому процесі). Одним із важливих інструментів управління прибутковістю банку є розробка та запровадження методичного забезпечення що охоплює систему показників для оцінки ефективності як кредитної діяльності будь-якої банку в цілому, так і певного кредитного проекту зокрема;

8. Напрямами удосконалення кредитних відносин банків із підприємствами є: стимулювання банків щодо провадження довгострокового кредитування суб'єктів підприємницької діяльності через застосування відповідної системи пільг; оптимізація процентної політики банку, тобто застосування диференційованих підходів у встановленні плати за кредит у відповідності до напрямку виробничої діяльності суб'єктів господарювання; застосування різноманітних спеціальних форм та методів реструктуризації заборгованості; підвищення економічної та юридичної відповідальності сторін кредитної угоди та створення дієвої системи захисту прав кредиторів; створення належної інфраструктури кредитного ринку, до складу якої входять кредитні бюро та рейтингові агентства; вдосконалення організаційної структури підрозділів банку шляхом розмежування функцій у кредитному процесі;

9. Вдосконалення та активізація використання економічних важелів впливу Національного банку України на операції комерційних банків визначається потребою стимулювання кредитного забезпечення реального сектора економіки. Напрямами удосконалення використання економічних та важелів впливу центрального банку на кредитну активність комерційних банків є: диференціація чи встановлення пільгових умов у провадженні політики обов'язкових резервів в залежності до типів банківських установ, їх розміру та вибору пріоритетів при проведенні кредитної політики; удосконалення політики облікової ставки з використанням диференційованих підходів у встановленні величини облікової ставки в залежності від розмірів та пріоритетів щодо здійснення активних операцій; нормативна регламентація

банківської маржі, тобто різниці між відсотками за банківськими депозитами та користування кредитними ресурсами; запровадження у практику рефінансування надання цільових кредитних ліній для банків, що здійснюють кредитування малого та середнього бізнесу;

10. Розвиток нових видів банківських послуг у сучасних умовах є важливим стратегічним напрямом, який зміцнює позиції банку за рахунок розширення клієнтської бази. Основними напрямками розширення спектру банківських кредитних продуктів у системі заходів із стимулювання виробництва і забезпечення економічного росту в Україні є: застосування “комбінованої” форми кредитування, яка передбачає одночасне застосування вексельного кредиту і кредиту за кредитною лінією, поєднання вексельного кредиту із револьверним способом надання позичок; запровадження у практику системи пільгового кредитування при освоєнні високо технологічних виробництв, видача довгострокових позик (понад 5 років) під пільговий відсоток підприємствам малого та середнього бізнесу, які уже мають 2/3 капіталу для здійснення інвестицій; індивідуальна робота банку із клієнтурою у якості консультативного партнера; надання інформаційних послуг; інтернет-банкінг тощо.

Таким чином, теоретичне обґрунтування змісту і основних складових елементів механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності, а також визначення ключових практичних засад оптимізації роботи банків у взаємодії з підприємствами реального сектора дозволило сформулювати у дисертації цілісну, ґрунтовну концепцію удосконалення функціонування банківської системи України та гармонізації її розвитку із завданнями щодо стимулювання інтенсивного економічного зростання.

Додаток А

*Причини, які можуть викликати фінансову кризу
у суб'єктів господарювання в Україні*

Криза ліквідності	Криза прибутковості	Криза управління
<p>незадовільна структура капіталу; -неспівпадання термінів по фінансових операціях; -відсутність або незначний рівень резервних (страхових) фондів; -відсутність можливостей щодо ефективного використання фінансового леверіджу; -великий обсяг капіталовкладень з тривалим терміном окупності; -неефективне управління оборотними активами; -незадовільна робота з рейтингу підприємства; -надання незабезпечених товарних кредитів; -форс-мажорні обставини.</p>	<p>-Зменшення обороту від реалізації; -Несприятливе співвідношення ціни і якості; -Несприятливе співвідношення ціни і собівартості; -Збитковість окремих видів продукції чи структурних під-розділів; -Неефективна система розподілу і збуту продукції; -Високий рівень інфляційних очікувань та процентних ставок за кредитами; -Зниження конкурентноздатності продукції та підприємства; -Форс-мажорні обставини.</p>	<p>-неправильний вибір виробничого майданчика; -ризиковані великі проекти; -недоліки в організаційній структурі підприємства; -неефективний апарат управління; -помилкова маркетингова політика; -помилкова політика диверсифікації; -зайві виробничі потужності; -помилковий вибір ринків збуту; -форс-мажорні обставини.</p>

Додаток В.1

*Стан розвитку малого та середнього підприємництва
в окремих країнах [45, с.34].*

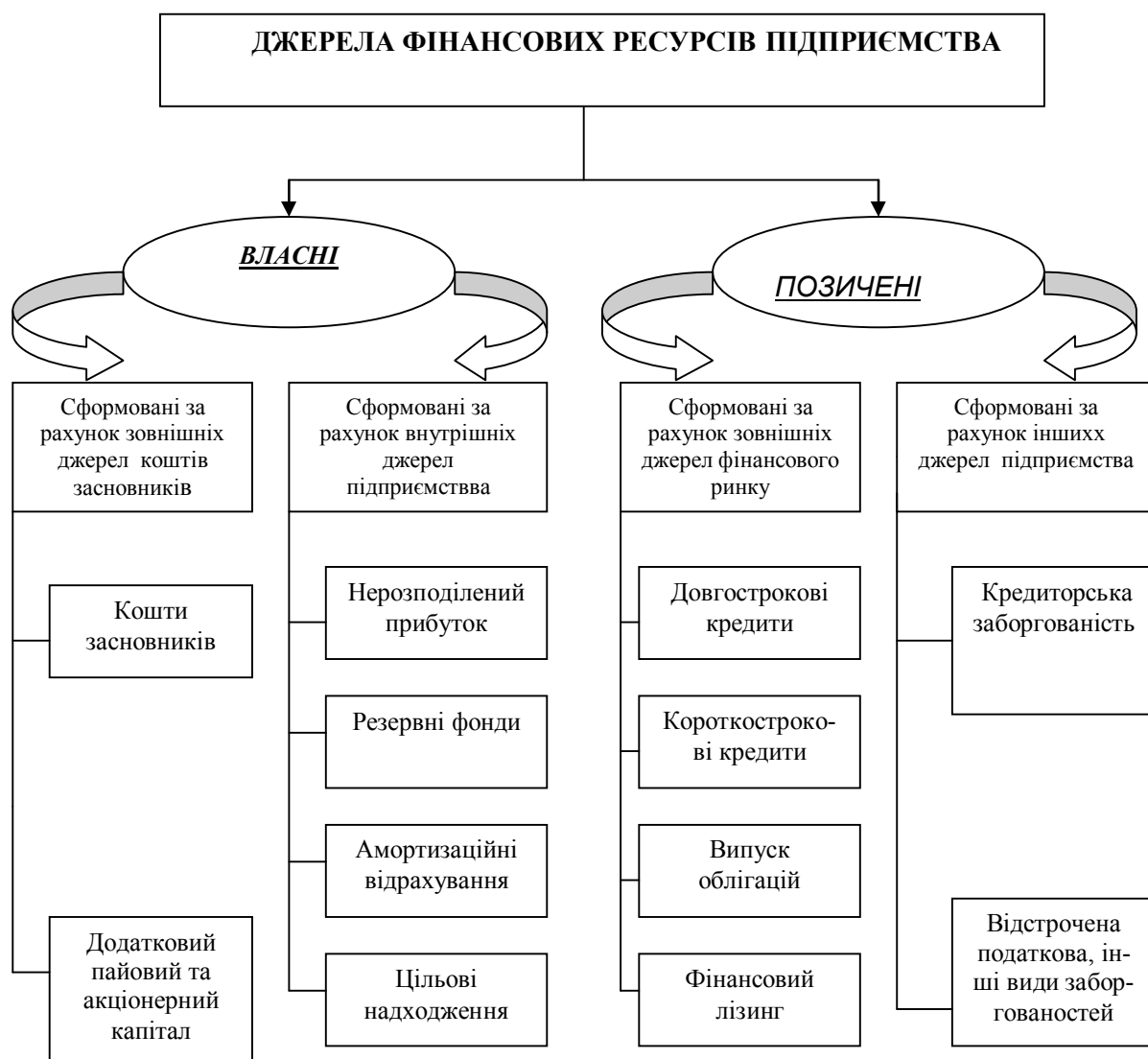
Країна	Кількість малих та середніх підприємств, тис.	Кількість середніх підприємств на 1000 чол. населення	Зайнято у малих та середніх підприємствах, млн. чол.	Частка малих та середніх підприємств у загальній кількості зайнятих, %	Частка малих і середніх підприємств у ВВП, %
Великобританія	2 630	46	13,6	49	50-53
Німеччина	2 290	37	18,5	46	50-54
Італія	3920	68	16,8	73	57-60
Франція	1 980	35	15,2	54	55-62
Країни ЄС	15 770	45	68	72	63-67
США	19 300	74,2	70,2	54	50-52
Японія	6 450	49,6	39,5	78	52-55
Російська Федерація	836,2	5,65	8,1	9,6	10-11
Україна	197 127	4,0	1,7	9,0	10-11

Додаток В.2

Наявність малих підприємств в Україні та ряді інших країн і їх внесок у валовий національний продукт

Показники	Україна	Країни Східної Європи	Розвинуті країни світу
Частка малих та середніх підприємств у загальній кількості суб'єктів господарювання, %	20	50	89-90
Кількість малих та середніх підприємств на 1 тис. жителів	2	10	50
Число зайнятих у малому та середньому бізнесі, в % до загальної кількості	10	20	50
Внесок малих та середніх підприємств у валовий національний продукт, %	8	30	40-60

Додаток Д.1

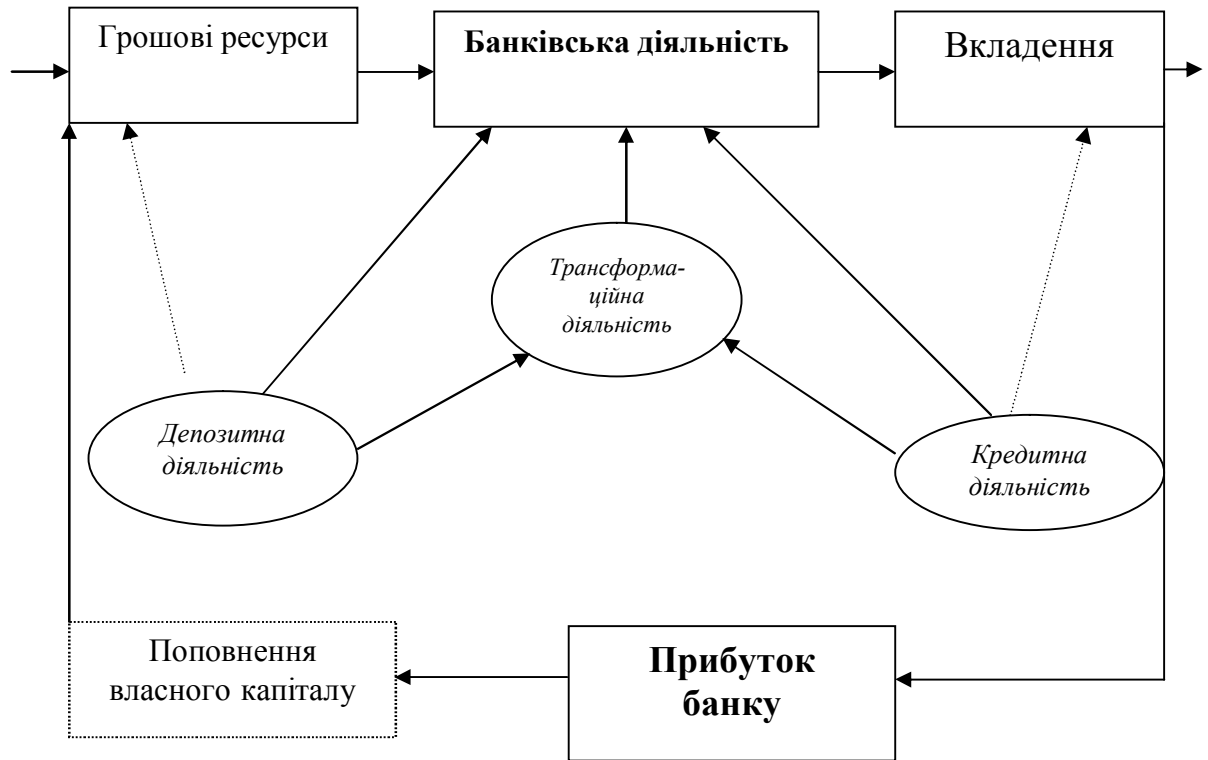
Склад основних джерел фінансових ресурсів підприємства

Додаток Д.2

*Порівняльна характеристика фінансування підприємства за рахунок
власних та позичених ресурсів*

Критерії	Власні ресурси	Позичені ресурси
1. Рівень відповідальності капіталодавців	Щонайменше у повному обсязі	Відсутня: статус кредитора
2. Участь в управлінні підприємством	Як правило, дає право	Як правило, участь в управлінні підприємства виключена
3. Участь в прибутках	Дає право участі у розподілі прибутків	Обмеження згідно з договором
4. Строк використання	Необмежений	Обмеження згідно кредитного договору
5. Забезпечення	Як правило, непотрібне	Як правило, необхідне
6. Податкове навантаження	Плата за користування здійснюється за рахунок прибутку, що залишився після сплати всіх податків	Проценти за користування позиками відносяться на валові витрати, тобто зменшують податковий тягар
7. Порядок повернення у разі банкрутства	В останню чергу	Першочергово, залежно від типу кредитора

Додаток Ж

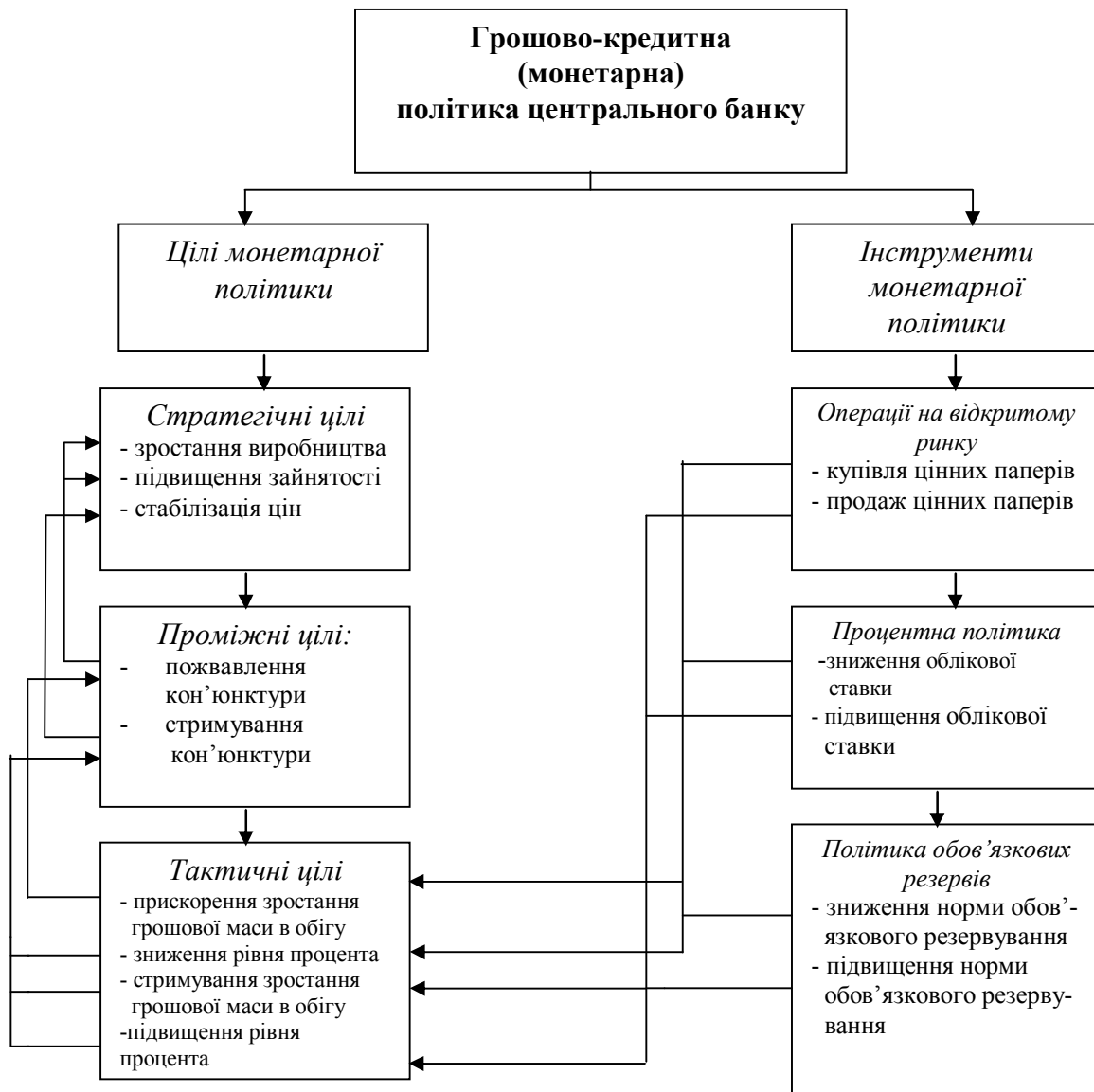
*Економічний результат банківської діяльності
як умова розвитку банківської системи*

Додаток К.1

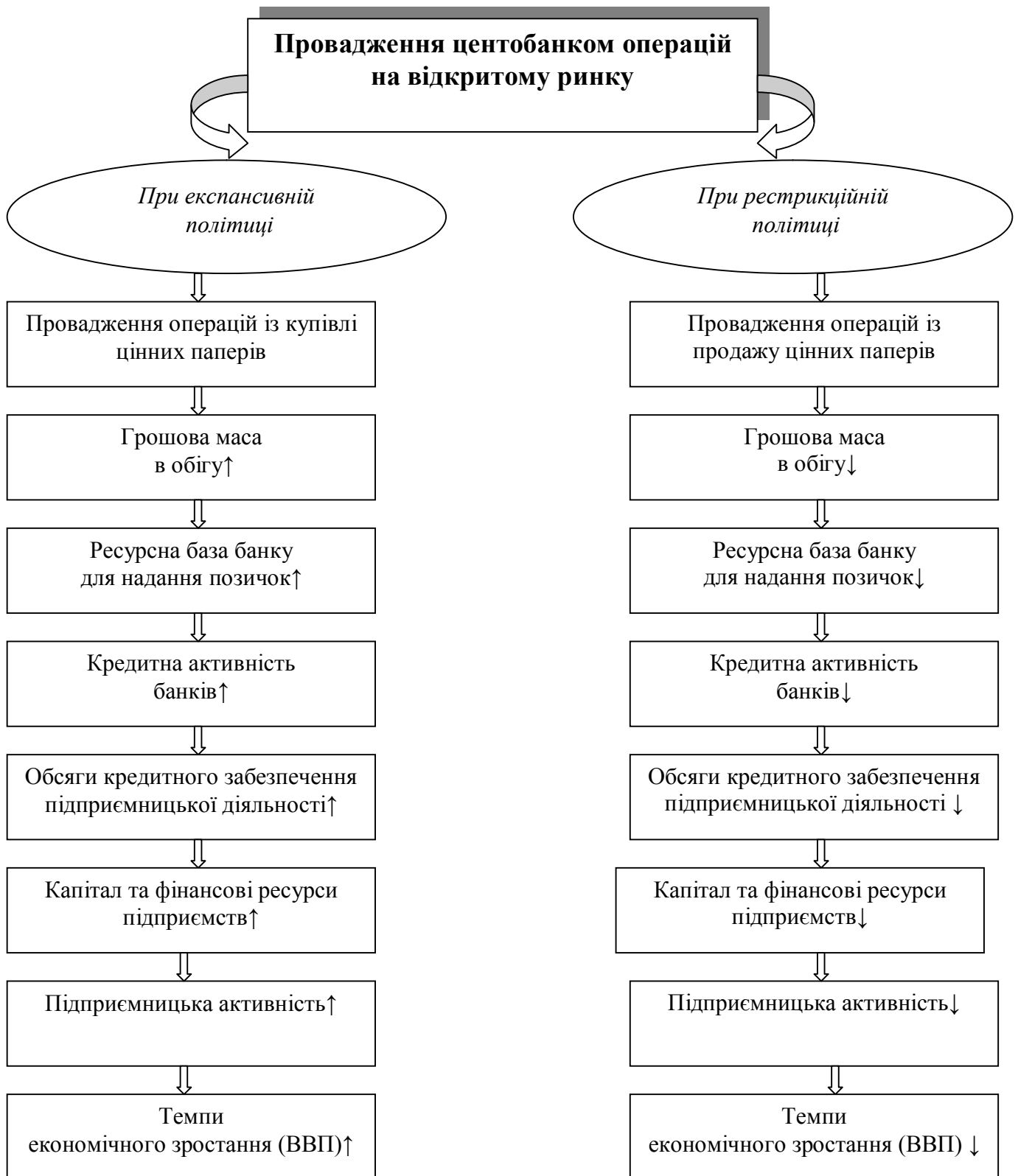
Роль центрального банку в механізмі державного регулювання економіки

Додаток К.2

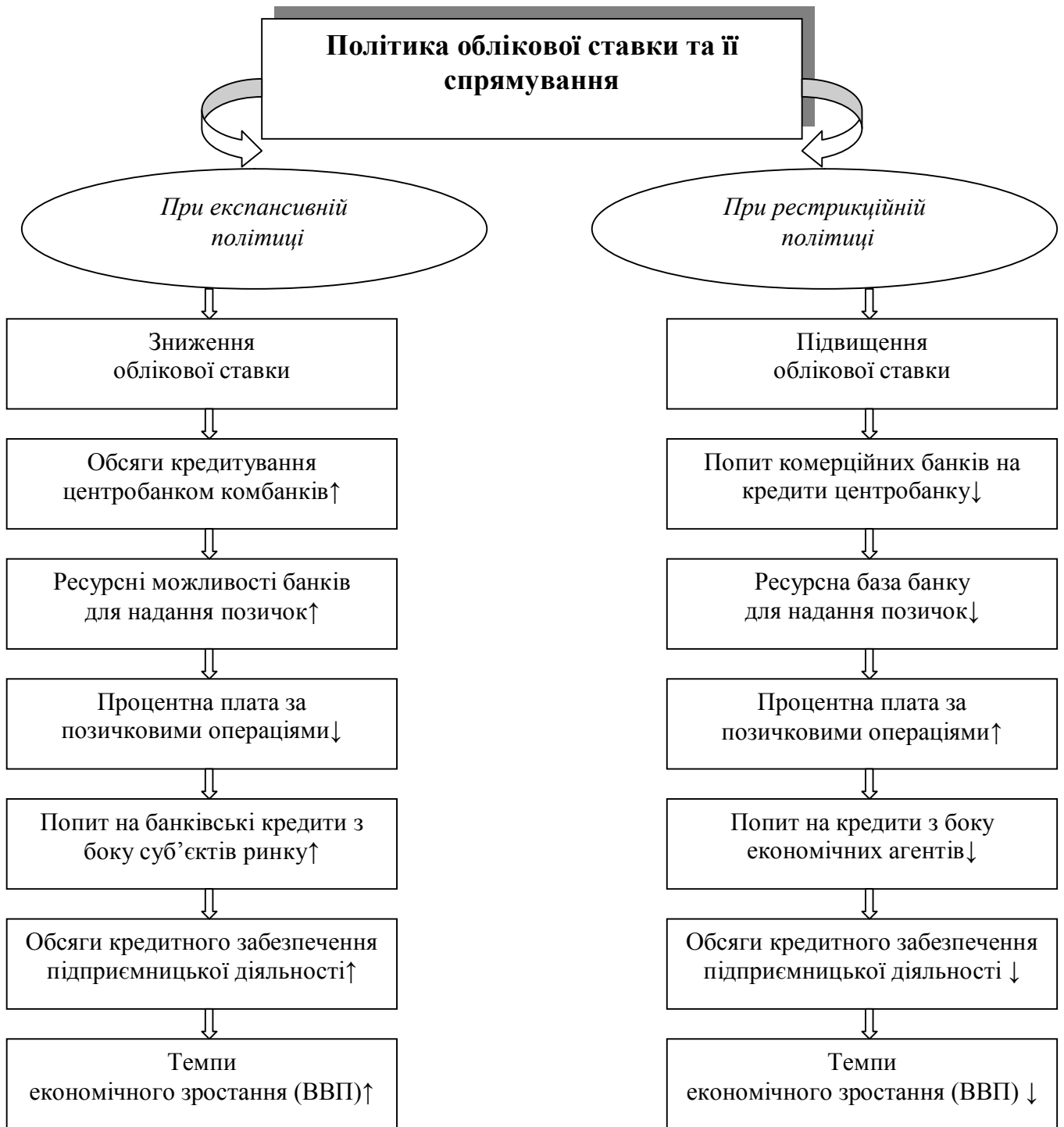
*Взаємозв'язок між цілями та інструментами
монетарної політики центрального банку [55, с. 123]*

Додаток Л.1

Спрямування операцій центробанку на відкритому ринку у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності

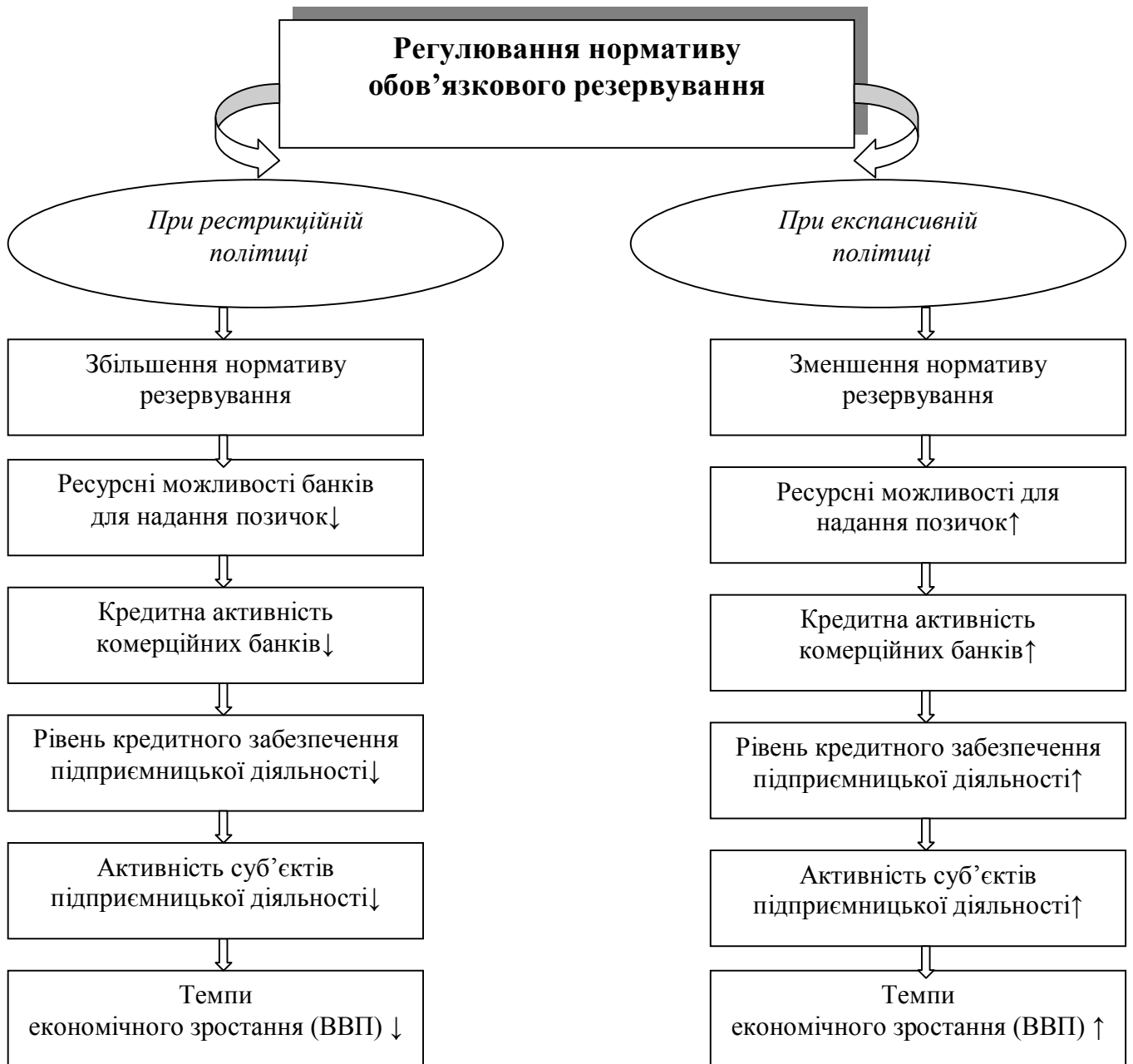
Додаток Л.2

Спрямування політики облікової ставки у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності

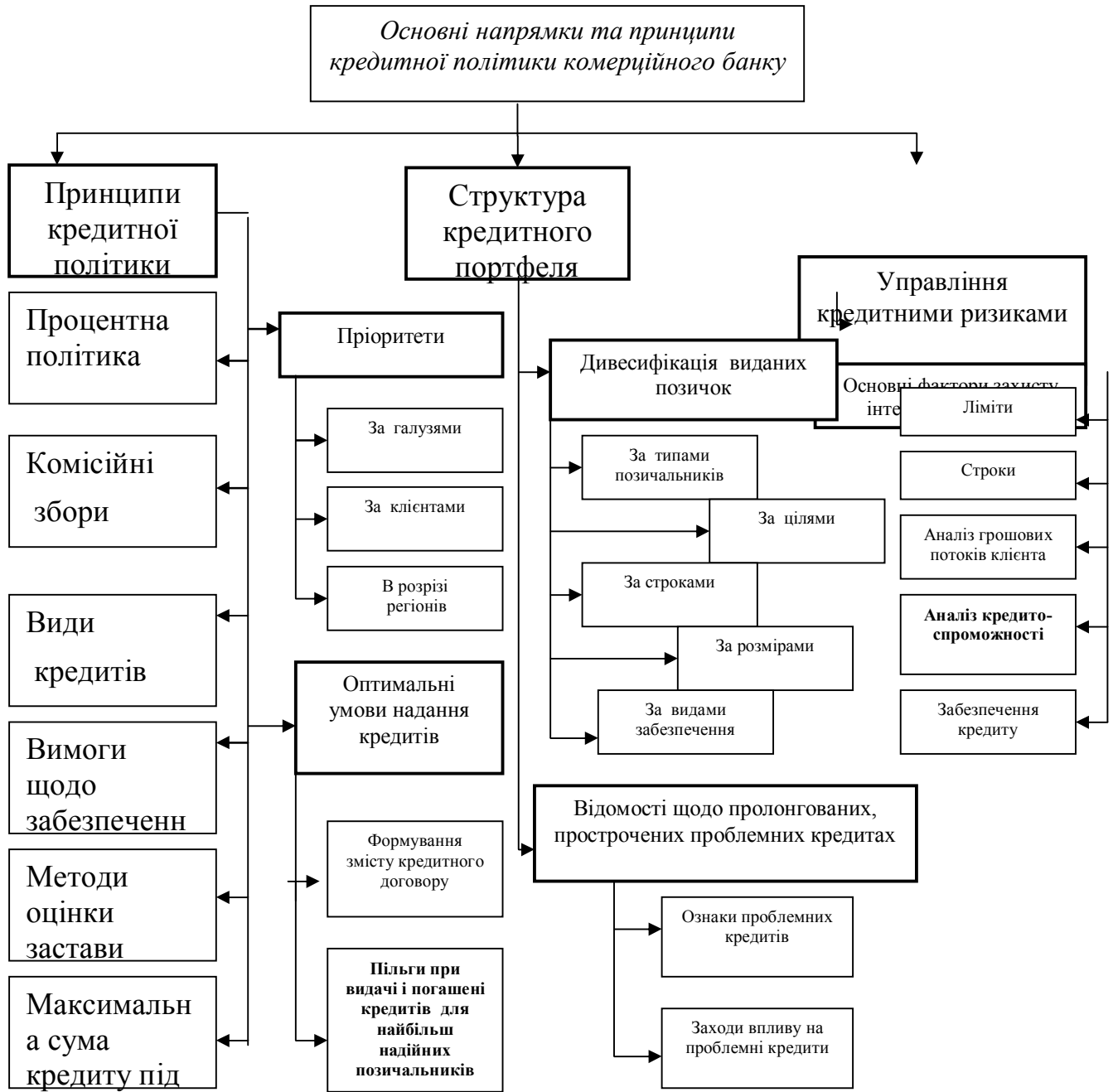

Додаток Л.3

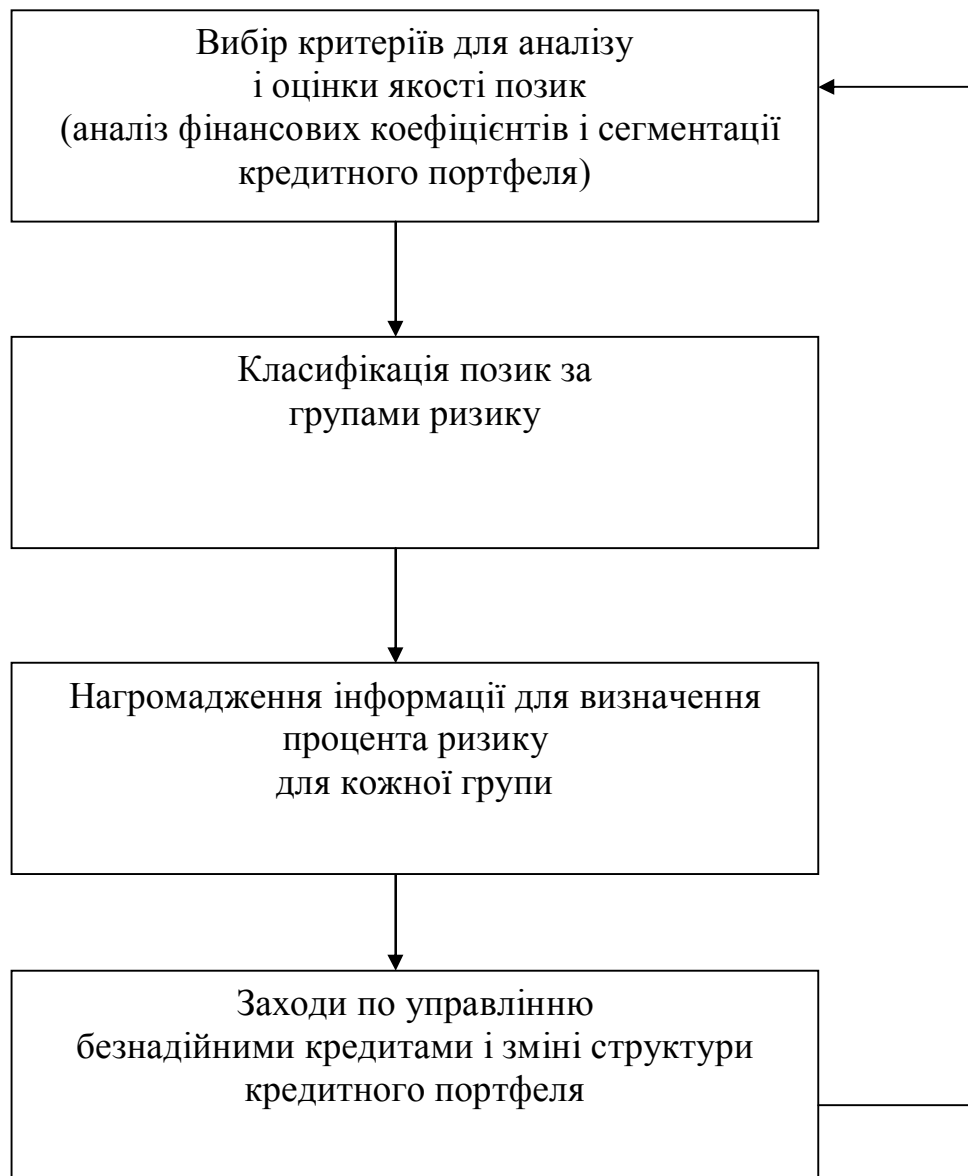
Спрямування політики обов'язкових резервів у механізмі кредитного забезпечення підприємницької діяльності.

Додаток М.2

Структурна схема Положення про кредитну політику комерційного банку

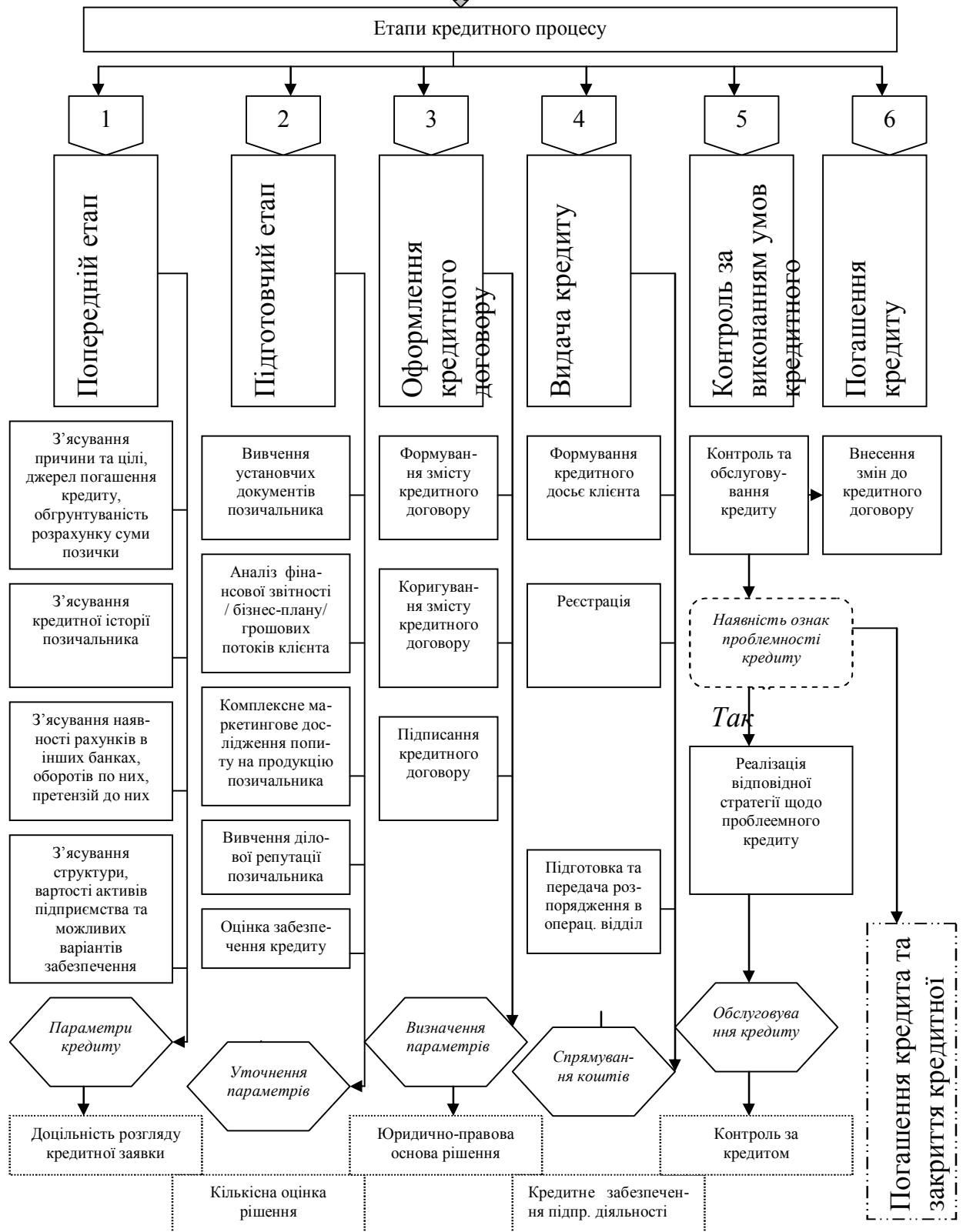
Додаток М.3

Управління кредитним портфелем комерційного банку

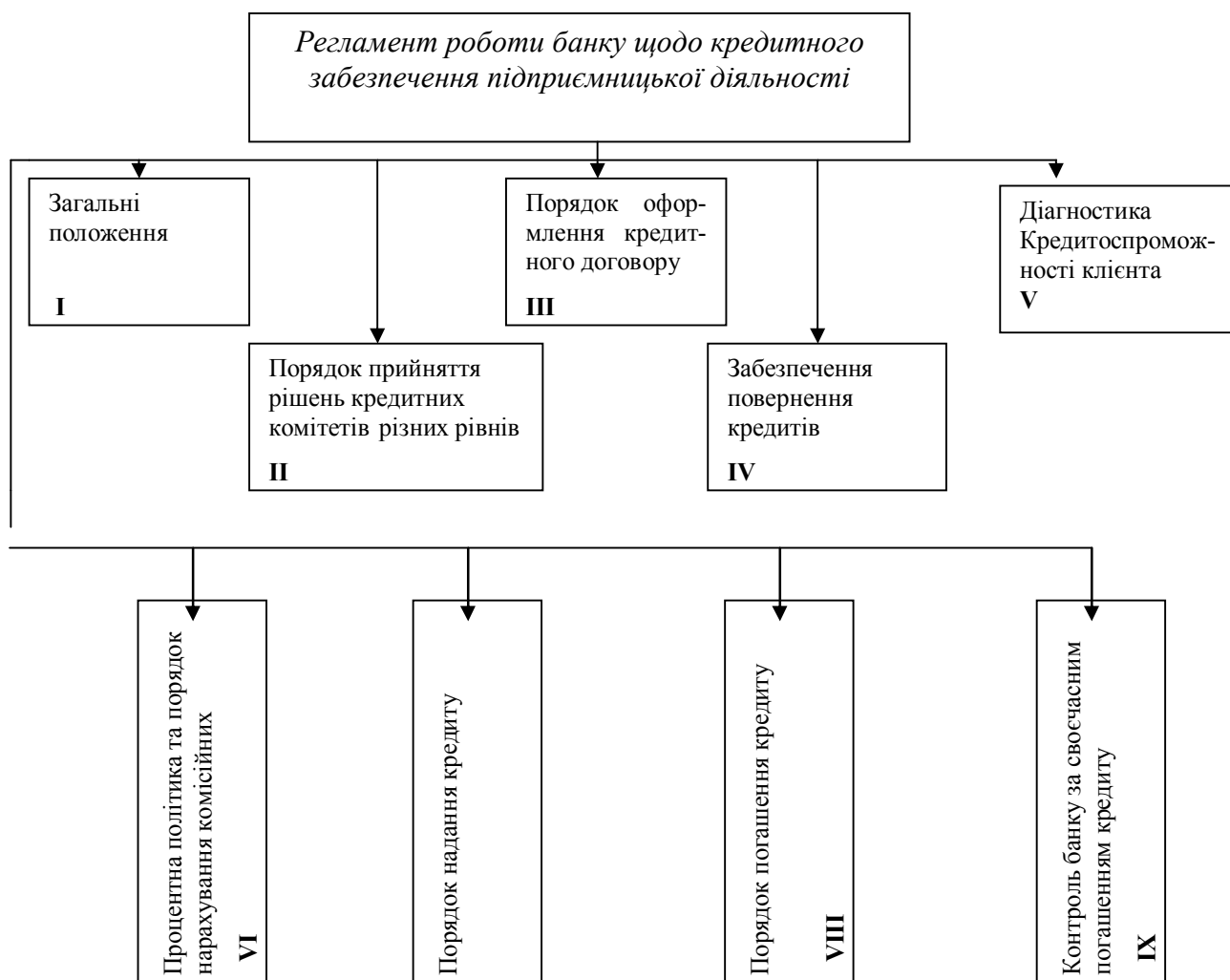
Додаток М.4

Механізм практичної реалізації кредитного процесу

Узагальнена схема структури та дії механізму реалізації кредитної політики комерційного банку

Додаток М.5

Структурна схема Регламенту роботи банку щодо кредитного забезпечення підприємницької діяльності

Додаток Н.1

Технологічна карта операцій з кредитування

№п/п	Етапи кредитування	Зміст етапу кредитування	Напрями роботи з боржниками	Особи, відповідальні за виконання робіт
1	2	3	4	5
1.	Попередній	1. попередня розмова із потенційним боржником	<ul style="list-style-type: none"> ✓ виявити суть проекту, що кредитується, термін кредиту, процентну ставку, забезпечення по позиці; ✓ співставити отримані дані із кредитною політикою банку; ✓ визначити структурний підрозділ, який буде здійснювати роботу із боржником (кредитний відділ, відділ довгострокового кредитування, відділ кредитування фізичних осіб.) 	Керівник кредитного підрозділу, заступник керуючого, який здійснює керівництво та координацію кредитної діяльності
2.	Підготовчий (одержання заявки на кредит)	1. збір документів для надання кредиту і одержання повної інформації від боржника	<ul style="list-style-type: none"> ✓ засновницькі бухгалтерські та фінансові документи; ✓ основна інформація про підприємство (засновники, структура, вид продукції, ринок, збут тощо); ✓ інформація про кількість та місцезнаходження рахунків; ✓ інформація про суми та заборгованість по позиках в інших банках; ✓ власність фірми та її менеджмент; ✓ обсяг виробництва та його реалізація; ✓ збут та конкурентоздатність продукції; ✓ оперативні та стратегічні плани розвитку фірми; ✓ інформація про проект, що кредитується, його вартість, окупність, економічна ефективність; ✓ інформація про кредит (сума, термін, графік та джерела погашення, забезпечення) 	Економіст, який буде вести роботу із потенційним боржником
		2. робота з юридичним управлінням	<ul style="list-style-type: none"> ✓ консультація по правових та нормативних актах щодо доцільності та правочинності проекту, що кредитується; ✓ перевірка правочинності боржника у відповідності із установчими документами. 	Юрист установи банку

Продовження додатку Н.1

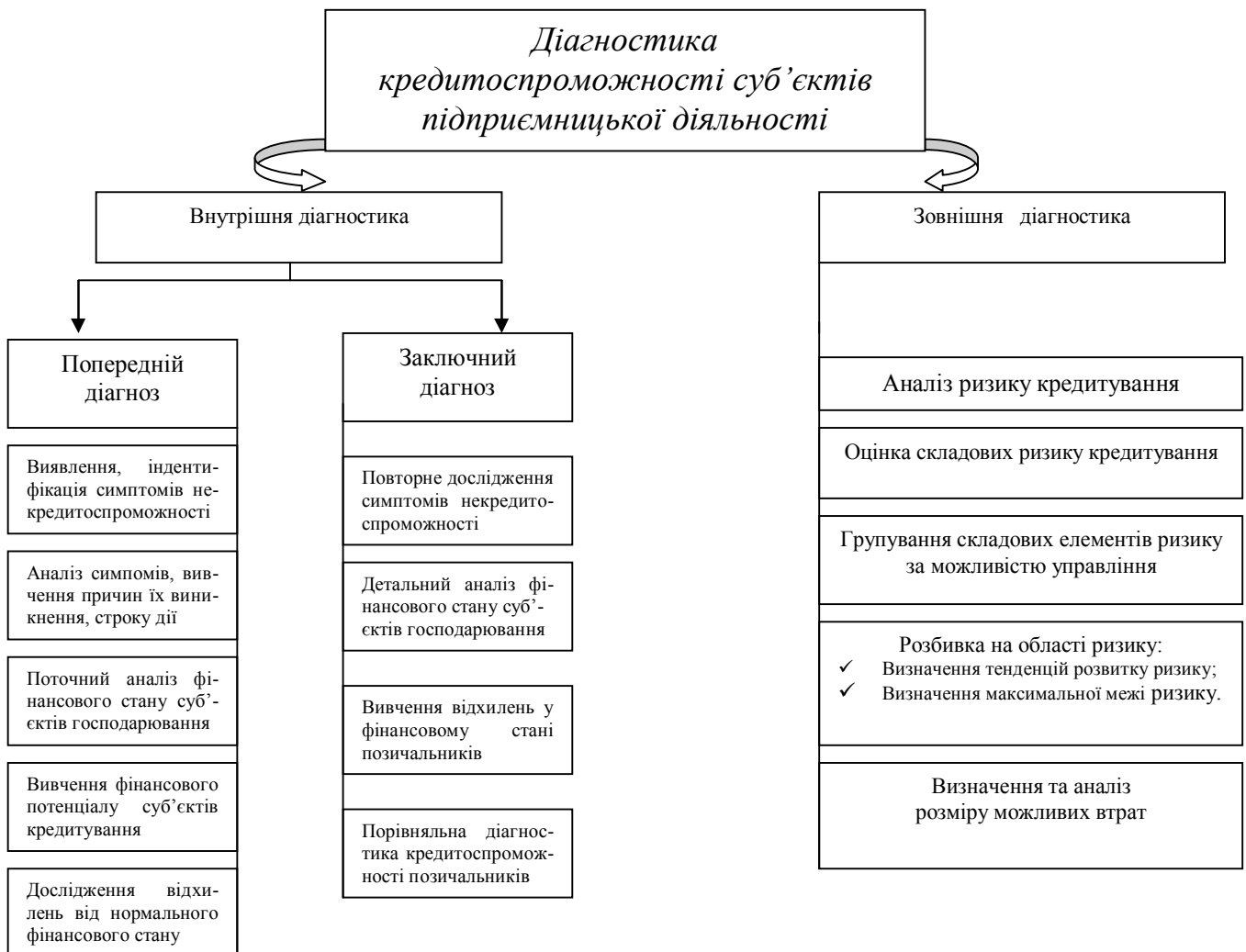
		3. робота із службою безпеки	<ul style="list-style-type: none"> ✓ наявність документів, які дозволяють діяльність боржника, на яку береться кредит; ✓ повнота та правочинність документів, які підтверджують забезпечення кредиту; ✓ висновок про доцільність видачі кредиту; ✓ перевірка достовірності засновницьких документів боржника; ✓ інформація про засновників та керівних осіб боржника; ✓ наявність структурних підрозділів клієнта; ✓ інформація про ділову репутацію клієнта; ✓ інформація про використання та погашення раніше отриманих кредитів; ✓ висновок служби безпеки 	Працівники відділу безпеки
		4. оцінка забезпечення кредиту	<ul style="list-style-type: none"> ✓ залучення незалежних експертів для оцінки застави; ✓ оцінка застави, її ліквідність 	Економіст структурного підрозділу, який відповідає за заставу; незалежні експерти;
		5. підготовка експертного висновку для розгляду на кредитному комітеті банку	<ul style="list-style-type: none"> ✓ коротка інформація про боржника; ✓ аналіз фінансового стану; ✓ економічний аналіз ефективності проекту, що кредитується; ✓ аналіз та оцінка застави кредиту з точки зору її ліквідності і впливу її розміру на формування страхового фонду 	Економіст кредитного підрозділу
3.	Висновок кредитної угоди	<ol style="list-style-type: none"> 1) узгодження та підписання кредитної угоди; 2) підписання угоди застави. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Узгодження основних параметрів кредитної угоди (процентні ставки, термін, сума, відповідальність сторін) ✓ Узгодження угоди застави, страхування заставного майна 	Узгодження кредитної угоди із юридичною службою
4.	Порядок видачі кредиту	<ol style="list-style-type: none"> 1. відкриття позичкового рахунку; 2. списання кредитних коштів 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Виписка розпорядження бухгалтерії на відкриття позичкового рахунку; ✓ На позичковий рахунок; ✓ На розрахунковий рахунок; ✓ На розрахунковий рахунок в іншому банку; ✓ Із позичкового рахунку видача готівки фізичним особам 	Економіст кредитного відділу готує розпорядження бухгалтерії ; Економіст бухгалтерії

Продовження додатку Н.1

		3 оформлення кредитної справи боржника	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Основними розділами кредитної справи є: А) засновницькі документи боржника; Б) фінансово-економічна інформація про боржника; В) комерційні документи боржника (заява на кредит, бізнес-план, контракти тощо) Г) кредитна угода; Д) документи і заяви по заставі позики. Є) документи, які підтверджують цільове використання кредиту; Ж) копії протоколів кредитного комітету щодо боржника; Інші документи 	Економіст кредитного підрозділу
5.	Нагляд за кредитом	1. здійснення контролю за виконанням боржником умов кредитної угоди, цільовим використанням кредиту, своєчасним погашенням основного боргу та процентів	✓ Проведення перевірок та аналізу фінансово-господарської діяльності	Економіст кредитного підрозділу
		2. проведення перевірок та оцінок фінансового стану боржника	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Щоквартальна перевірка цільового використання позики; ✓ Оцінка фінансового стану боржника; ✓ Перевірка збереження застави; ✓ Внесення пропозицій по роботі із боржником 	Економіст кредитного підрозділу
6.	Погашення кредиту	1. своєчасне погашення згідно кредитної угоди	✓ Погашення основного боргу та процентів здійснюється боржником із розрахункового рахунку	Економіст бухгалтерії та кредитного підрозділу
		2. несвоєчасне погашення позики	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Пролонгація кредиту; ✓ Внесення кредиту на рахунок прострочених позик; ✓ Робота із простроченими кредитами; ✓ Робота із безнадійними кредитами (погашення за рахунок реалізації застави, за рахунок резерву банку) 	Кредитний комітет
7.	Робота із сумнівними та безнадійними кредитами	<ol style="list-style-type: none"> 1. визначення обсягу сумнівних та безнадійних кредитів в розрізі клієнтів; 2. розробка та прийняття заходів по забезпеченню погашення простроченої заборгованості. 		Кредитний комітет

Додаток П.1

*Алгоритм процесу діагностики кредитоспроможності
окремого позичальника*

Додаток П.2

Типологія видів фінансового положення об'єкта дослідження за результатами діагностування ефективності прийняття рішень інвестиційно-фінансового характеру

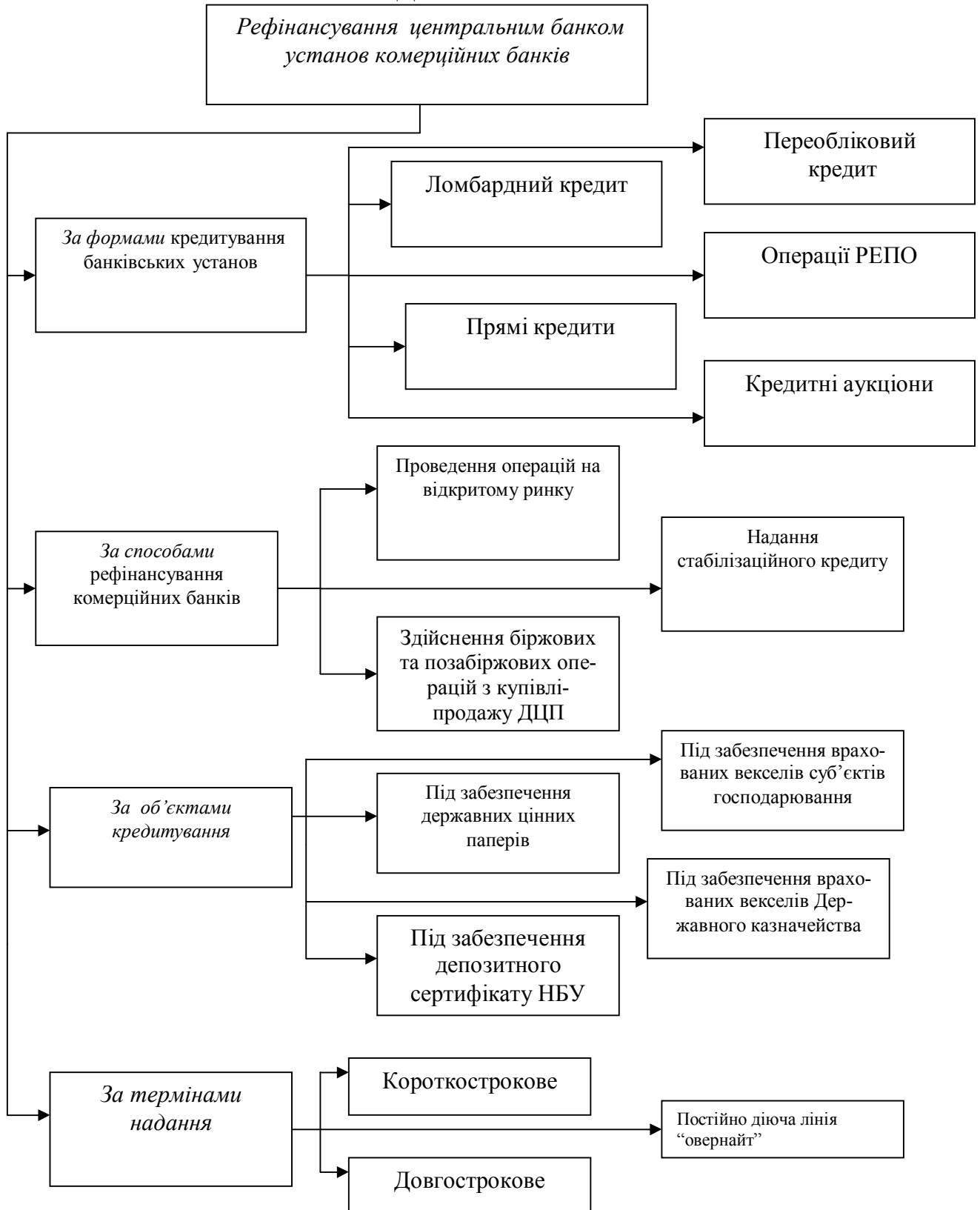
Фінансове положення об'єкта дослідження до прийняття рішень	Фінансове положення об'єкта дослідження після прийняття рішень
1	2
<i>Типологія видів фінансового положення об'єкта дослідження за результатами діагностування ефективності прийняття рішень інвестиційного характеру</i>	
1. Стійке фінансове положення	<i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану у поточному періоді або в перспективі; <i>2 варіант</i> – погіршення фінансового положення; <i>3 варіант</i> – імовірність втрати фінансової стійкості, зниження фінансової активності при вилученні ресурсів, які перевищують реальні обсяги фінансового потенціалу
2. Задовільне фінансове положення при незначній величині фінансового потенціалу	<i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану у поточному періоді або у перспективі; <i>2 варіант</i> – більша ймовірність ризику зниження фінансової стійкості, погіршення фінансового стану у випадку вилучення ресурсів, значно перевищуючих реальні обсяги фінансового потенціалу
3. Складне фінансове положення	<i>1 варіант</i> – погіршення фінансового положення; операції при вихідному фінансовому положенні недоцільні; <i>2 варіант</i> – покращення фінансового стану в поточному періоді або у перспективі у випадку, коли вилучені ресурси на дану операцію надані у вигляді фінансової допомоги
<i>Типологія видів фінансового положення об'єкта дослідження за результатами діагностування ефективності прийняття рішень фінансового характеру</i>	
Операції по залученню кредитних ресурсів	
1. Стійке фінансове положення	<i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану у поточному періоді або в перспективі; <i>2 варіант</i> – незначне погіршення фінансового положення; <i>3 варіант</i> – імовірність втрати фінансової стійкості, зниження фінансової активності при залученні, як правило, дорогих ресурсів на короткостроковій основі у обсягах, які перевищують реальні обсяги фінансового потенціалу
2. Задовільне фінансове положення при незначній величині фінансового потенціалу	<i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану у поточному періоді або у перспективі; <i>2 варіант</i> – більша ймовірність ризику зниження фінансової стійкості, погіршення фінансового стану у випадку залучення ресурсів, які значно перевищують реальні обсяги фінансового потенціалу
3. Складне фінансове положення	Відсутність, як правило, операцій даного виду або <i>1 варіант</i> – покращення фінансового стану, як правило, на умовах пільгового кредитування або безповоротного (державного) кредитування

Додаток Р.1

Практична реалізація механізму кредитного забезпечення підприємницької діяльності центральним банком

Додаток Р.2

Рефінансування центральним банком установ комерційних банків та його класифікація

Додаток Р.3

*Перелік вимог Національного банку України щодо рефінансування
комерційних банків*

№ п/п	
1.	Термін діяльності банку не повинен бути меншим, ніж один рік;
2.	Банк має ліцензію НБУ на здійснення відповідних банківських операцій;
3.	Банк має власні високоліквідні активи (цінні папери та інші цінності), що можуть бути прийняті в заставу;
4.	Виконуються вимоги щодо дотримання таких нормативів: <ul style="list-style-type: none"> ✓ капіталу банку (Н1); ✓ адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) (Н2); ✓ адекватності основного капіталу (Н3), у тому числі розмір зареєстрованого та сплаченого статутного капіталу не повинен бути менший ніж розмір, що визначений кваліфікаційними вимогами.
5.	Виконуються нормативи ліквідності;
6.	Сформовано резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями відповідно до встановлених обсягів;
7.	Здійснюється своєчасне погашення одержаних від Національного банку кредитів.

Додаток Т.1

Динаміка обсягів операцій із розміщення державних цінних паперів
на вторинному ринку*

Показники	Станом на:							
	1.01.1997	1.01.1998	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Купівля-продаж, усього, млн.грн.	1913,1	6549,2	5016,6	2894,5	2797,5	8798,5	5600,0	775,5
- на УМВБ;	71,0	371,6	33,8	124,5	561,5	7626,2	4171,5	0,0
- позабіржова	1842,1	6177,6	4982,8	2770,0	2236,0	1172,3	1428,5	771,5
Надано кредитів під заставу ДЦП, вкл. операції НБУ з рефінансування та міжбанківського кредитування, млн.грн.	520,8	5871,9	5629,4	683,0	722,0	3143,1	1230,9	2677,9
Темпи зростання обсягів кредитів під заставу ДЦП, вкл. операції НБУ з рефінансування та міжбанківського кредитування, у % до попереднього періоду	-	1127,5	95,9	12,1	105,7	435,3	39,2	217,6
Усього розміщено облігацій та надано кредитів під заставу ДЦП, вкл. операції НБУ з рефінансування та міжбанківського кредитування, млн.грн.	2433,6	12421,0	10645,9	3577,7	3519,5	11941,6	6830,9	3449,5
Темпи зростання розміщення облігацій та наданих кредитів під заставу ДЦП, вкл. операції НБУ з рефінансування та міжбанківського кредитування, у % до попереднього періоду	-	510,4	85,7	33,6	98,4	339,3	57,2	50,5

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1. – с. 147

Додаток С

Структура балансових активів і зобов'язань Національного банку України

станом на 1 січня 2004 року*

(млн.грн.)

Статті балансу	Сума	%
АКТИВИ		
Кошти та депозити в іноземній валюті	34074	46,9
Цінні папери інших країн	3122	4,4
Авуари в СПЗ	113	0,3
Монетарне золото	1101	1,5
Цінні папери Уряду	7946	10,9
Кредити Уряду	10521	14,5
Кредити банкам та іншим позичальникам	2143	2,9
Внески в рахунок квоти	10870	14,9
Основні засоби та нематеріальні активи	1386	1,9
Інші активи	1332	1,8
СУКУПНІ АКТИВИ	72609	100
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ І КАПІТАЛ		
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ		
Банкноти та монети в обігу	36048	49,6
Кошти банків	4338	5,9
Кошти Уряду та інших клієнтів	5078	6,9
Кредити отримані	384	0,5
Заборгованість перед МВФ	20658	28,4
Інші зобов'язання	859	1,5
СУКУПНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	67364	92,8
КАПІТАЛ		
Статутний капітал	10	0,01
Фонди та інші резерви	2108	2,9
Резерви переоцінки іноземної валюти та банківських металів	3063	4,2
Результати переоцінки основних засобів	63	0,09
СУКУПНИЙ КАПІТАЛ	5244	7,2
СУКУПНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТА КАПІТАЛ	72609	100

*Джерело: Бюлетень НБУ. – 2003. - №12. – с. 69

Додаток Т.2

Динаміка показників грошово-кредитного регулювання в Україні *

Показники	Станом на:						
	1.01.1998	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Норматив обов'язкового резервування коштів банків у НБУ на кінець періоду, %	15	17	17	15	6-14	0-12	0-12
Облікова ставка НБУ (середньозважена річна), %	24,6	61,6	50,0	30,6	19,7	9,5	7,0
Процентна ставка НБУ з рефінансування банків (середньозважена річна за всіма інструментами), %	25,2	52,7	44,0	29,6	20,2	9,2	8,1
- за ломбардними кредитами;	31,4	54,4	61,1	30,9	-	-	-
- за операціями РЕПО;	21,8	54,1	59,7	28,0	22,0	11,7	8,0
- овернайт;	-	-	-	-	20,4	10,7	9,1
- на тендері;	-	-	-	-	16,5	9,2	7,0
- довгострокове кредитування	-	-	-	-	-	8,0	7,0
- за іншими механізмами	19,7	47,8	33,0	-	21,0	-	-
Процентні ставки банків у національній валюті, %							
- за кредитами;	49,1	55,4	53,6	40,3	31,9	24,8	17,7
- за депозитами.	18,2	22,9	20,8	13,5	11,2	7,8	8,0
Банківська маржа, %	30,9	32,5	32,8	26,8	20,7	17	9,7

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1. – с. 73

Додаток Т.3

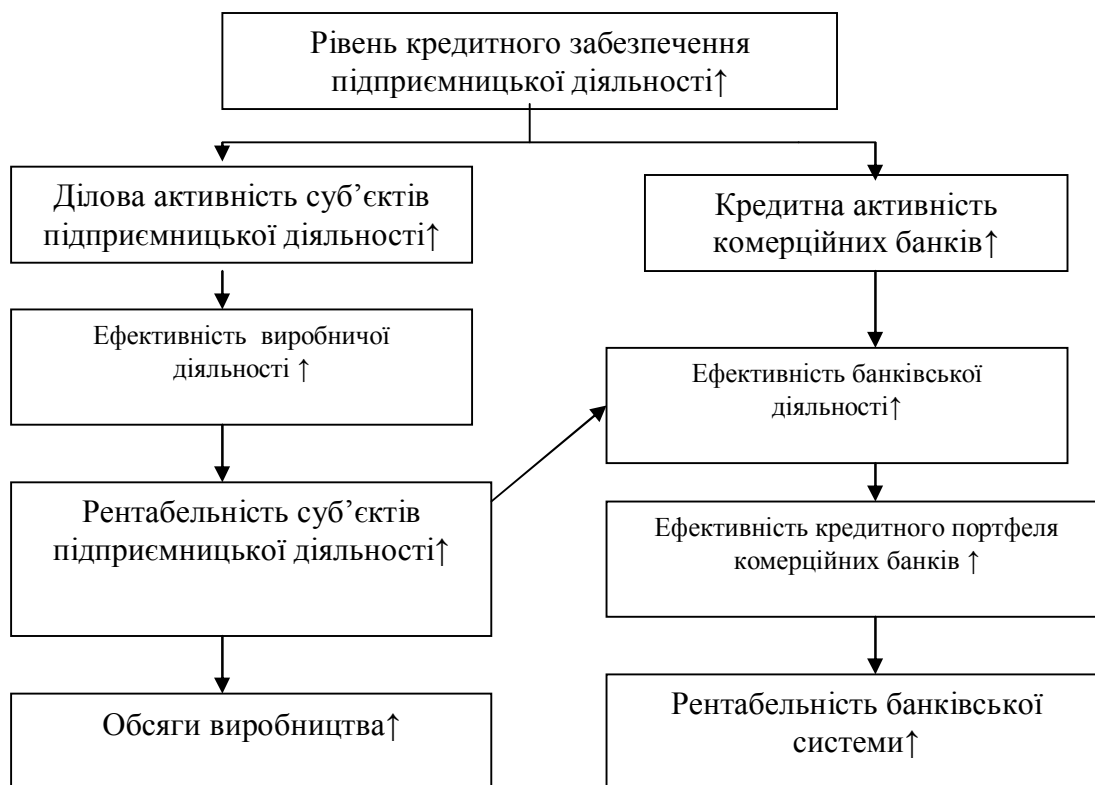
Динаміка процентних ставок НБУ та комерційних банків*

(%)

	Станом на:					
	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Облікова ставка НБУ	61,6	50,0	30,6	19,7	9,5	7,0
Процентні ставки банків України, усього:						
кредити;	43,8	43,3	33,0	26,1	20,8	16,8
депозити.	18,0	17,1	11,1	9,9	7,4	7,8
У тому числі у національній валюті (з урахуванням овердрафту):						
- кредити	54,5	53,4	40,3	31,9	24,8	19,5
- депозити;	22,3	20,7	13,5	11,2	7,8	8,0
У тому числі в іноземній валюті:						
- кредити;	20,0	20,9	17,0	13,1	11,3	11,9
- депозити	9,7	9,0	5,8	5,6	6,0	6,9
Процентні ставки банків України за кредитами, усього:						
- суб'єктам господарювання;	-	-	-	20,8	18,6	16,4
- фізичним особам.	-	-	-	18,3	18,4	22,6
У тому числі у національній валюті :						
- суб'єктам господарювання;	-	-	-	24,9	21,8	18,9
- фізичним особам	-	-	-	21,9	22,4	28,3
У тому числі в іноземній валюті:						
- суб'єктам господарювання;	-	-	-	11,9	11,3	10,8
- фізичним особам	-	-	-	14,4	13,6	14,9

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1. – с. 78-80

Додаток У

*Вплив рівня кредитного забезпечення на поведінку
суб'єктів кредитних відносин та на ВВП*

Додаток Х.1

Частка банківських кредитів у ВВП України*

млн.грн

Показники	Станом на:						
	1.01.1998	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Обсяг валового внутрішнього продукту	92484	103869	130442	170070	204190	225810	263228
Кредити, надані комерційними банками в економіку України, усього	7295	8855	11787	19574	28373	42035	67835
Кредити, надані нефінансовому сектору економіки	6951	8070	10763	18263	26603	38153	57403
Кредити, надані домашнім господарствам	345	687	908	1092	1561	3559	9889
Питома вага банківських кредитних вкладень у ВВП, %	7,9	8,5	9,0	11,5	13,9	18,6	25,8
Питома вага кредитів нефінансовому сектору у ВВП, %	95,3	91,1	91,3	93,3	93,8	90,7	84,6
Питома вага кредитів домашнім господарствам у ВВП, %	4,7	7,8	7,7	5,7	5,5	8,7	14,6

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1.

Додаток Х.2

Динаміка обсягів кредитних вкладень комерційних банків України*

Показники		Станом на:								
		1.01.1996	1.01.1997	1.01.1998	1.01.1999	1.01.2000	1.01.2001	1.01.2002	1.01.2003	1.01.2004
Кредити, надані банками	Усього, млн.грн.	4078	5452	7295	8873	11787	19574	28373	42035	67835
	Темпи зростання, у % до попереднього періоду	262	134	134	122	133	166,1	144,9	148,2	161,4
Кредити, надані суб'єктам господарювання	Усього, млн.грн.	3943	5252	6950	8344	11101	18594	26955	38721	58849
	Темпи зростання, у % до попереднього періоду	262	133	132	120	133	164	145	144	152
Питома вага кредитів, наданих суб'єктам господарювання		96,7	96,3	95,3	94,0	94,1	95,0	95,0	92,2	86,8

*Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1

Додаток Х.3

Залишки заборгованості за кредитами, наданими банками суб'єктам малого підприємництва на 1.01.2004 року (за видами економічної діяльності)

Види економічної діяльності	Усього	у тому числі							
		За видами валют		За видами кредитів					
		Національна валюта	Іноземна валюта	короткострокові			Довгострокові		
				Усього	У тому числі		Усього	У тому числі	
Національна валюта	Іноземна валюта	Національна валюта	Іноземна валюта		Національна валюта	Іноземна валюта			
Усього, млн.грн.	8415	5758	2657	5063	3896	1167	3352	1862	1490
Кредити, надані суб'єктам господарювання, млн.грн.	8235	5642	2593	4957	3806	1151	3278	1835	1442
Питома вага кредитів, наданих суб'єктам господарювання, %	97,8	97,9	97,5	97,9	97,6	98,6	97,7	98,5	96,7
Сільське господарство, млн.грн.	546	490	56	352	327	25	194	163	31
Питома вага кредитів, наданих у сільське господарство, %	6,6	8,6	2,1	7,1	8,5	2,1	5,9	8,8	2,1
Обробна промисловість, млн.грн.	1266	810	456	707	514	193	559	296	263
Питома вага кредитів, наданих в обробну промисловість, %	15,3	14,3	17,5	14,2	13,5	16,7	17,0	16,1	18,2
Будівництво, млн.грн.	358	255	103	203	185	19	155	70	84
Питома вага кредитів, наданих у будівництво, %	4,1	4,5	3,9	4,0	4,8	1,6	4,7	3,8	5,8
Оптова і роздрібна торгівля: торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту, млн.грн.	4406	3029	1377	2960	2184	776	1447	845	601
Питома вага кредитів, наданих в оптову та роздрібну торгівлю, %	53,5	53,6	53,1	59,7	57,3	67,4	44,1	46,0	41,6

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2003. - №12. – с.110

Додаток Х.4

Структура кредитів, наданих комерційними банками суб'єктам господарювання, за строками та за видами валют*

Показники	Станом на:									
	1.01.2000		1.01.2001		1.01.2002		1.01.2003		1.01.2004	
	Заборгованість, млн.грн.	Питома вага, %	Заборгованість, млн.грн.	Питома вага, %	Заборгованість, млн.грн.	Питома вага, %	Заборгованість, млн.грн.	Питома вага, %	Заборгованість, млн.грн.	Питома вага, %
Кредити, надані комерційними банками суб'єктам господарювання, всього	11101	100	18594	100	26955	100	38721	100	58849	100
У тому числі:										
- короткострокових кредитів	8735	78	15522	83	21303	79	28519	74	34382	58
Із них: у національній валюті	4363	39	8507	46	12544	47	17649	46	22723	39
в іноземній валюті	4372	39	7015	37	8760	32	10870	28	11659	19
- довготермінових кредитів	2366	22	3072	17	5652	21	10202	26	24466	42
Із них: у національній валюті	723	7	1229	7	2314	9	4841	12	12836	22
в іноземній валюті	1642	15	1843	10	3338	12	5361	14	11631	20

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2004. - №1. – с.93

Додаток Ш

Складові елементи системи обов'язкового резервування

Додаток Ю

*Структура кредитного портфеля банків за видами позичок
станом на 1.01.2004 року**

Види кредитів	Усього	У тому числі		За кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Питома вага окремих видів кредитів узагальному обсязі
		У національній валюті	В іноземній валюті	Усього	У тому числі		
					У національній валюті	В іноземній валюті	
Усього	67835	39563	28272	58849	35559	23290	100
Овердрафт	1562	1459	104	1400	1355	45	2.3
За операціями РЕПО	101	101	-	101	101	-	0.1
За врахованими векселями	1212	1212	-	1212	1212	-	1.8
За факторинговими операціями	43	43	-	43	43	-	0.1
За внутрішніми торговельними операціями	5681	4333	1348	5681	4333	1348	8.4
Кредити за експортно-імпортними операціями	6768	474	6294	6768	474	6294	10.0
Інші кредити в поточну діяльність	48087	29711	18376	40158	26348	13810	70.9
Кредити в інвестиційну діяльність	4381	2231	2151	3488	1693	1794	6.5
У тому числі фінансовий лізінг	65	65	-	65	65	-	0.1

* Джерело: Бюлетень НБУ. - № 12. – 2003. – с. 102

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України *“Про банки і банківську діяльність”* від 7 грудня 2000 року № 2121 - XIV // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - № 1. – С. 3-47.
2. Закон України *“Про заставу”* від 2.10.92 р. (№ 2654 – 12) // Відомості Верховної Ради України. – 1992р. - №47.
3. Закон *“Про Національний банк України”* від 20.05.1999 р., № 679 – XIV // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 1999. - №7. – С.3-23.
4. Закон України *“Про підприємництво”* від 26.02.91 р., № 698 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 14.
5. Закон України *“Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні”* від 21 грудня 2000 року № 2157 – III.
6. Закон України *“Про державну підтримку малого підприємництва”* від 19.10 2000 р., № 2063 –III // Урядовий кур’єр. – 2000. – 22 листопада.
7. Закон України *“Про підприємства в Україні”* від 27.03.91., № 888 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 24.
8. Закон України *“Про власність”* від 7.02.91., № 697 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. № 20.
9. Закон України *“Про господарські товариства”* від 19.09.1991 р., № 1576 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 49.
10. Закон України *“Про ліцензування певних видів господарської діяльності”* від 1.06. 2000 р., №1775 –III.
11. Закон України *”Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень”* // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 11. – С.140.
12. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні / Затверджена Постановою правління НБУ № 368 від 28.08.2001 р.
13. Положення про кредитування / Затверджено постановою Правління НБУ №246 від 28 вересня 1995 р.

14. Положення про порядок здійснення Національним банком України з банками операцій РЕПО / Затверджено Постановою Правління НБУ від 29.05.2001 р. № 204.
15. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків / Затверджено постановою Правління НБУ №279 від 6.07.2000 р. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2000. - №9. – С. 54-73.
16. Положення про механізми рефінансування банків України / Затверджено постановою Правління НБУ №82 від 28.02.2002 р.
17. Тимчасове Положення про порядок довгострокового рефінансування (підтримання ліквідності) банків Національним банком України. / Затверджено Постановою правління НБУ від 12.02.2003 р. - №51.
18. Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України / Затверджено постановою Правління НБУ від 27.06.2001р. - №244.
19. Положення про єдину інформаційну систему “Реєстр позичальників” / Затверджено постановою Правління НБУ від 27.06. 2001.- №245.
20. Указ Президента України від 14.07.2000р. № 891/2000 ”Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень” // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2000. - №9. – С.7-8.
21. *Адамик Б.П.* Національний банк і грошово-кредитна політика: Навч. посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 278 с.
22. *Александрова М.М., Маслова С.О.* Гроші. Фінанси. Кредит.: Навчально-методичний посібник. – 2-ге вид. –К.: ЦУЛ, 2002. –336 с.
23. Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. *Ф.Ф. Бутинця та проф. А.М. Герасимовича* . – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 384 с.
24. *Андрійчук В., Домрачев В.* Взаємодія економік як фактор монетарної політики // Вісник НБУ. - №11. – 2002. – С. 23-26.

25. Антологія бюджетного механізму: Монографія / С.І. Юрій, В.Г. Дем'янишин, Я.М. Буздуган. Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 250с.
26. Афанасьєва О.Н. Краткострочное кредитование предприятий: проблемы и возможные пути решения // Банковское дело. - №9. – 2002. – С. 25-28.
27. Афанасьєва О.Н. Тенденции развития и направления совершенствования краткострочного кредитования предприятий. // Деньги и кредит, - 2001. - № 12. – С.9-13.
28. Балюк В.В. Вплив довгострокового банківського кредиту як джерела грошових коштів на формування та відтворення основних фондів підприємства // Финансовые риски. - №2. – 2003. – С. 89-108.
29. Банки и банковские операции: Учебник для вузов /. Е.Ф Жуков, Л.М.Максимова, О.М. Маркова и др.; Под ред. проф. Е.Ф. Жукова. - М.: - Банки и биржи.- ЮНИТИ, 1997. - 471 с.
30. Банківська енциклопедія / Під ред. проф. Мороза А.М. – К.: “Ельтон”, 1993. – 333 с.
31. Банківська система України: рік сталого розвитку // Вісник НБУ. - №12. – С. 34-37.
32. Банківська справа: Навч. посібник / За ред. Туркало Р.І. – Тернопіль: Видавництво “Економічна думка”, 2000. – 219 с.
33. Банківські операції: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. / А. М. Мороз, М.І. Савлук, М.В. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. Наук, проф. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с..
34. Банковский портфель – 1 (Книга банкира. Книга клиента. Книга инвестора) / Отв. ред. Коробов Ю.И., Солдаткин В.И. –М.: «СОМИНТЭК», 1994. – 752 с.
35. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина. – М. Банковский и биржевой научно-консультационный центр; ТОО “Єкос”, 1992. – 428 с.
36. Банковское дело: Учебник / Под ред. В.И. Колесникова, Л.П. Кроливецкой. – М.: Финансы и статистика, 1995 – 480 с.
37. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика. – 1998. – 576 с.

38. *Белых Л.П.* Устойчивость коммерческих банков. Как банкам избежать банкротств. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. 1996.- 182 с.
39. *Бланк И. А.* Финансовый менеджмент: Учебный курс. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 528 с.
40. *Бойчик І.М., Харів П.С., Хопчан М.І., Піча Ю.В.* Економіка підприємства. – К.: Каравела, 2001. – 298 с.
41. *Болдаков В.* Монетарні операції Національного банку України // Вісник НБУ. - №3. – 2000. – С. 44-49.
42. *Буряк Н.Д.* Формування первісного капіталу малих підприємств // Фінанси України. – 2001. - №11. – С.12-15.
43. *Бушуєва І.* Основні шляхи забезпечення прибутковості комерційного банку // Банківська справа. – 2002. - №6. – С.30-39.
44. *Варналій З.С.* Державна політика підтримки малого підприємництва. Монографія. – К.: НІСД. – 1996. – 130 с.
45. *Варналій З.С.* Мале підприємництво: основи теорії і практики. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001 – 277 с.
46. *Варналій З.С.* Основи підприємництва: Навч. посібник – К.: Знання - Прес, 2002. – 239 с.
47. *Васильченко З.М.* Концептуальні основи визначення вартості банківської установи // Банківська справа. – 2003. - №5. – С. 25-35.
48. *Васильченко З.М.* Універсальний комерційний банк як центральна ланка фінансово-промислової групи // Банківська справа. – 2002. - №5. – С. 53-60.
49. *Васюренко О.В.* Банківські операції: Навч. посібник. – 4-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2004. – 324с.
50. *Верховода Л.* Підприємництво. Нові форми господарювання // Економіка України. – 1992. - №10. - С.65-69.
51. *Вожжов А.П., Клименко О.І.* Банківський капітал в економіці України // Фінанси України. - №8. – 2003. – С.88-97.
52. *Волохов В.І.* Методика оцінки ефективності кредитної діяльності банків за витратним підходом // Вісник НБУ. - №8. – 2003. – С. 49-54.

53. *Волохов В.І.* Оцінка ефективності кредитної діяльності банків // *Фінанси України.* – 2003. - №4. – С. 115–124.
54. *Волохов В.І.* Підвищення ефективності кредитування шляхом розподілу функцій у кредитному процесі // *Вісник НБУ.* - №2.- 2002. – С.30-32.
55. Вступ до банківської справи: Учбовий посібник / Відп. ред. *М.І. Савлук.* – К.: Лібра, 1998. – 342 с.
56. *Выборова Е.Н.* Особенности диагностики кредитоспособности субъектов хозяйствования // *Финансы и кредит.* - №1. – 2004. – С. 17-22.
57. *Галасюк В., Галасюк В.* Почему возникает необходимость использовать не рыночную, а ликвидационную стоимость объектов? // *Финансовые услуги.* - №1-2. – 2001. – С. 62-63.
58. *Галь В.* Розвиток малого та середнього бізнесу в Україні // *Вісник НБУ.* – 2003. - №1. – С.13–15.
59. *Гамза В.А.* О системе финансирование среднего и малого предпринимательства. – *Финансы и кредит.* - №4. – 2004. – С. 2-4.
60. *Гладких Д.* Пріоритети кредитної політики комерційних банків // *Вісник НБУ.* –1998. -№10. – С. 39-41.
61. *Головач А.В., Захожай В.Б., Головач Н.А.* Банківська статистика. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту та бізнесу, 1998. – 192 с.
62. *Гончаров Н.В.* Напрями розвитку інтеграційних процесів у сфері фінансової підтримки малого підприємництва // *Фінанси України.* –№7. - 2003. - С. 75-83.
63. *Гребеник Н.* Особливості інструментів монетарної політики Національного банку України // *Вісник НБУ.* - №6. – 2002р. – С. 2-4.
64. *Гриценко О.* Гроші та грошово-кредитна політика: Навч. посібник. –К.: Основи, 1997. – 180 с.
65. Гроші та кредит: Підручник / За ред. *Б.С. Івасіва.* – К.: КНЕУ, 1999. –404 с.
66. Гроші та кредит: Підручник / *М.І. Савлук, А.М.Мороз, М.В. Пуховкіна* та ін. – К.: Либідь, 1992. – 331 с.

67. *Грушко В.І. Лантєв С.М., Любунь О.С., Раєвський К.Є.* Банківський нагляд: Навч. посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с.
68. *Гуцал І.С.* Банківське кредитування суб'єктів ринку в трансформаційній економіці України (питання теорії, методики, практики). – Львів: ВАТ “БІБЛЬОС”, 2001. – 244 с.
69. *Гуцал І.С.* Принципи та умови реалізації кредитного механізму в економічній системі країни // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: економіка - №8. – 2001. – С.88-92.
70. *Гуцал І.С.* Функціонування кредитного механізму в Україні в перехідний до ринку період. – Тернопіль.: “Збруч”. – 1999. – 312 с.
71. Денежное обращение и кредит при капитализме: Учебник / Под ред. *Л.Н. Красавиной.* – Финансы и статистика, 1989. – 365 с.
72. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. *О.И. Лаврушина.* – М.: Финансы и статистика, 1998. – 448 с.
73. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под общ. ред. *Г.И. Кравцовой.* – Минск.: Меркание, 1994. – 270 с.
74. *Дзюблюк О.* Генезис функцій центрального банку в ринкових умовах господарювання. // Вісник НБУ. - № 7. – 2002. – С. 18- 23.
75. *Дзюблюк О.В.* Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин: монографія. – Тернопіль: В-во ”Тернопіль”, 1996.- 140 с.
76. *Дзюблюк О.В.* Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки: монографія – К.: “ПОЛІГРАФКНИГА”, 2000. – 511 с.
77. *Дзюблюк О.В.* Основні напрями організації регулятивного впливу на кредитну діяльність банківських установ в умовах перехідного періоду // Вісник НБУ. – 2000. - №8. – С.37.
78. *Дзюблюк О.В.* Особливості оцінювання грошового потоку підприємства в системі банківського аналізу кредитоспроможності позичальника // Банківська справа. – 2001. - №1. – С.8-10.

79. *Дзюблюк О.В.* Оцінка ефективності кредитних вкладень комерційних банків // *Фінанси України.* – 2000. - №9. – С.149-154.
80. *Долан Э. Дж., Кэмбелл Р. Дж.* Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. – М. – Л.: «Профико», 1991. - 448 с.
81. *Дорнбуш Р., Фішер С.* Макроекономіка / Пер. з англ. В.Мусієнко, В. Овсієнко. – К.: Основи, 19996. – 814 с.
82. *Егорова Н.Е., Смулов А.М.* Предприятия и банк: Взаимодействие, экономический анализ, моделирование: Учеб.-практ. пособие. – М.: Дело, 2002. – 456 с.
83. *Економіка підприємства: Навч. посіб.* / За ред. А.В. Шегди. – К.: Знання-Прес. – 2001. – 335 с.
84. *Економіка підприємства: Структурно-логічний навч. посібник* / За ред. проф. *С.Ф. Покропивного.* – К.: КНЕУ, 2001. – 457 с.
85. *Економічний словник-довідник* / За ред. *С.В. Мочерного.* – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
86. *Ендророва В.Н, Хасянова С.Ю.* Методика комплексной оценки кредитоспособности заемщика // *Финансы и кредит.* - №14. – 2002. – С. 2-9.
87. *Ендророва В.Н.* Технология выдачи кредита // *Финансы и кредит.* - № 5. – 2002. – С. 3–6.
88. *Ендророва В.Н.* Анализ денежных потоков заемщика как одного из важнейших факторов кредитоспособности // *Финансы и кредит.* - № 13. – 2002. – С. 3-8.
89. *Ефремов И.А.* Операции коммерческих банков с ценными бумагами. – М.: ИСТ-СЕРВИС, 1995. – 441 с.
90. *Жарковская Е.П.* Банковское дело: Учебник. М.: ОМЕГА-Л, 2003, 440с.
91. *Жуков А.И.* Услуги коммерческих банков: зарубежный опыт и практика. – М.: Консалт-банкир, 1995. – 88 с.
92. *Жуков Е.Ф.* Менеджмент и маркетинг в банках. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. - 191 с.

93. *Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С.* Фінансовий словник. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. – Львів: Видавництво “Центр Європи”, 1997. – 576 с.
94. *Игнатъев Д.А.* Овердрафт в практике российских банков // Финансы и кредит. - № 23. – 2002. – С. 29-32.
95. *Іваницький Д.О.* Фінансова безпека і малий бізнес // Фінанси України. - №8. – 2003. – С. 41-44.
96. *Калина А.В., Кощев А.А.* Работа современного коммерческого банка: Учеб.-метод. Пособие. – К.: МАУП. – 1997. – 243 с.
97. *Кіресєв О., Заруба Ю.* Підвищення конкурентоспроможності банку: стратегічний підхід // Вісник НБУ. – № 11.-2003. – С.25-27.
98. *Клапків М.* Види забезпечення фінансово-кредитних зобов’язань // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: економіка - №8. – 2001. – С.98-101.
99. *Коваль Т.Т., Коваль М.М.* Ліквідність комерційних банків: Навчальний посібник. – К.: Знання. – КОО, 1996. – 120 с.
100. *Коммерческие банки / Рид Э., Коттер Р., Гилл Э и др.; пер. с англ.* – 2-е изд. – М.: СП «Космополис», 1991. – 480 с.
101. *Коммерческие банки и их операции: Учеб. пособие. / Под ред. Марковой О.М., Сахаровой Л.С., Сидорова В.Н.* – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – 288 с.
102. *Коновалова Ю.В., Шевченко И.В.* Новый механизм банковского кредитования реального сектора экономики // Финансы и кредит. – 2002. - № 10. – С. 9-14.
103. *Копченко І.М.* Фінансовий механізм сприяння розвитку малого підприємництва // Фінанси України. - №5. – 2003. – С. 65-69.
104. *Косова М.О., Лук’яченко В.О.* Механізм фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва // Фінанси України. - №12. – 2002. – С. 37.
105. *Кот Л.Л.* Механізм регулювання діяльності кредитних установ // Фінанси України. - №12. – 2002. – С. 114-122.

106. *Кох Тимоти.У.* Управление банком / Пер с англ.: В 5-ти кн. – Кн. 1. – Уфа: Спектр, 1993. – 132с.
107. *Кох Тимоти.У.* Управление банком / Пер с англ.: В 5-ти кн. – Кн. 2. – Уфа: Спектр, 1993. – 164с.
108. *Крупка М.І., Скаско О.І.* стратегія управління процесом кредитування реального сектору економіки // Фінанси України. - №7. – 2003. – С. 108-112.
109. *Крупный банк и малый бизнес.* // Банковская практика за рубежом. - №9. – 2003. – С. 36-40.
110. *Кузнецова І.С.* Розрахунок тенденції розвитку малих підприємств в Україні // Актуальні проблеми економіки. - №2. – 2002. - С.45-49.
111. Курс предпринимательства: Учебник для вузов / *В.Я. Горфинкель, В.А. Швандра., Е.М. Купряков* и др.; Под. ред. В.Я. Горфинкеля, проф. Швандра. - М., “Финансы”, ”ЮНИТИ”, 1997. – 439 с.
112. *Кушнірук Б.* Захист прав кредиторів – проблема свідомості // Финансовые услуги. - №3. – 2003. – С. 22-23.
113. *Лаврушин О.И.* Центральный банк в условиях рыночной экономики // Банковское дело.- №5. – 2002. – С. 2 – 6.
114. *Лагутін В.Д.* Кредитування: теорія і практика: Навч. посібник. – 3-тє вид. – К.: Т-во “Знання”, 2002. – 215 с.
115. *Лексис В.* Кредит и банки / Пер. с нем. – М.: Перспектива, 1994. – 120 с.
116. *Маконнелл К. Р., Брю С.Л.* Экономикс: Принципы, проблемы, и политика. В 2-х т.: Пер. с англ. 11-го изд. — М.: Республика, 1992. – 800с.
117. *Малахова О.Л.* Державне регулювання банківського бізнесу в Україні: реалії та проблематика // Наукові записки / Збірник наукових праць викладачів і аспірантів кафедри економічного аналізу ТАНГ. – Тернопіль. – 1999. – С.119-123.
118. *Малахова О.Л.* Кредитне забезпечення підприємницької діяльності як важлива підфункція комерційних банків. // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: щорічник. –Тернопіль. – 2003. – С.110-118.

119. *Малахова О.Л.* Напрями оптимізації взаємодії банківського та реального секторів в Україні // Збірник наукових праць науково-практичної конференції “Актуальні питання удосконалення фінансово-кредитного механізму в Україні”. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2004. – С. 349-356.
120. *Малахова О.Л.* Напрямки розвитку довгострокового кредитування в Україні як важливого джерела фінансування інвестицій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: економіка. - № 8. – 2001. – С.112-114.
121. *Малахова О.Л.* Основні функціональні напрями взаємодії банківського та реального секторів економіки // Збірник тез доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції “Банківська система в умовах трансформації фінансового ринку”. - Київ: КНТЕУ. –2003. – С. 43-45.
122. *Малахова О.Л.* Перспективи удосконалення взаємодії банківського та реального секторів економіки України // Вісник Тернопільської академії народного господарства. - №2. – 2003. – С. 22-27.
123. *Малахова О.Л.* Проблеми оптимізації кредитного процесу у взаємовідносинах комерційних банків з підприємствами в умовах ринкової трансформації економіки // Вісник Тернопільської академії народного господарства. -№4. – 2003. – С.53-60.
124. *Малахова О.Л.* Стратегія короткотермінових запозичень та стан кредитного забезпечення підприємницької діяльності в Україні // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених ”Актуальні проблеми фінансового менеджмента на підприємствах”. – Донецьк: Друк ТОВ “Каштан” - 2003. – С. 71-76.
125. *Малахова О.Л.* Тенденції розвитку та напрямки вдосконалення кредитування підприємницької діяльності в Україні // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: економіка. -№12. – 2002. – С.160-163.
126. *Малахова О.Л.* Фінансово-кредитні установи в механізмі державної підтримки підприємництва // Збірник тез доповідей міжнародної науково-

практичної конференції ”Банківська система України: проблеми становлення та перспективи розвитку”. – 1998. – Тернопіль. – С.76-77.

127. *Малахова О.Л.* Значення короткотермінового банківського кредиту в процесах формування фінансових ресурсів підприємств в Україні // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Гнатюка Серія: економіка. – 2004. № 16. – С.154-159.
128. *Малахова О.Л.* Напрямки активізації регулятивного впливу монетарних важелів НБУ на операції комерційних банків з кредитування реального сектора // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє, щорічник. Тернопіль. – 2004. – 260 с.- С.95-104.
129. *Малахова О.Л.* Кредитне забезпечення підприємницької діяльності // Фінанси України. – 2004. - №6. – С.113-120.
130. *Мачуський В.В.* Правове забезпечення підприємницької діяльності: Курс лекцій. - К.: КНЕУ, 2002. – 348с.
131. *Мизес Людвиг фон.* Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность: Пер. с англ. – М.: Дело,1993. – 240 с.
132. *Мишкін Ф.С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 963 с.
133. *Місія українських банків – кредитувати економіку* // Вісник НБУ. - №8. – 2000. – С. 20-25.
134. *Моисеев С.Р.* Структура, функции и международная практика резервных требований. // Финансы и кредит.- № 17. – 2002. – С. 56-67.
135. *Мочерний С.В.* Основи економічних знань: Запитання і відповіді. – К.: Феміна, 1996. – 272 с.
136. *Мочерний С.В., Устенко О.А., Чоботар С.І.* Основи підприємницької діяльності: Посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 280 с.
137. *Мэнкью Н.Г.* Принципы экономики / Пер. с англ. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 784 с.
138. *Наумова Л.Ю.* Розвиток малого та середнього підприємництва як фактор фінансової стабілізації в державі // Фінанси України. - №11. – 2001. – С.24.

139. Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 1999. – 368 с.
140. Нові можливості для підприємців України у рамках спільного проекту НБУ та ЄББР // Вісник НБУ. - №2. – 2002. – С. 2-4.
141. Норіцина Н.І. Створення прибуткового малого бізнесу на засадах сучасного маркетингу // Актуальні проблеми економіки. – 2002. - №8. – С. 39-44.
142. Онищук Я.В. Фінансове забезпечення діяльності малого та середнього бізнесу // Фінанси України. - №7. – 2003. – С. 51-59.
143. Операції комерційних банків / Коцовська Р., Ричаківська В., Табачук Г., Грудзевич Л., Вознюк М. – 3-тє вид. – К.: Алерта; Львів: ЛБУ НБУ. 2003. – 500 с.
144. Организация и планирование кредита: Учебник / Под. ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 336 с.
145. Основи економічної теорії: Підручник / За ред. С.В. Мочерного. – Тернопіль: АТ “Тарнекс”, 1993. – 688 с.
146. Остапшин Т.П. Основи банківської справи Курс лекцій. – К.: МАУП, 1999. – 122 с.
147. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. - М.: ИКЦ “ДИС”, 1997. – 464 с.
148. Патрикац Л., Компанієць С. Проблеми вибору та визначення оптимальної моделі монетарного устрою в Україні // Вісник НБУ. – 2003. - №7.- С.2-7.
149. Песчанская И.В. Краткосрочный кредит как способ перераспределения совокупного оборотного капитала в экономике // Финансы и кредит. - № 10. – 2002. – С. 26- 33.
150. Песчанская И.В. Политика краткосрочных заимствований организации // Финансы и кредит. - № 19. – 2002. – С. 26-33.
151. Петрик О. Якою має бути стратегічна ціль монетарної політики? // Вісник НБУ. – 2004. - №1. – С.20-24.

152. *Петрович Й.М., Захарчин Г.М., Теребух А.А.* Організація підприємництва в Україні: Навч. посібник. Львів: Оскарт, 2000 – 320с.
153. Підприємництво. / За ред. *Подсолонко В.А., Миронової Т.Л.* – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 616 с.
154. Підприємництво: Навч.-метод. посібник / За ред. *Колот В.М., Щербина О.В.*- К.: КНЕУ, 2003. – 160 с.
155. Підсумки діяльності комерційних банків України за 2000 рік // Вісник НБУ. – 2001. №3. – С.2-7.
156. *Покропивний С.Ф., Колот В.М.* Підприємництво: Стратегія, організація, ефективність: Навч. посіб. – К.:КНЕУ, 1998.-352 с.
157. *Потійко Ю.А.* Аналіз кредитоспроможності підприємств в умовах ринкової економіки // Фінанси України. – 2001. - №1. – С.118-123.
158. Предпринимательство: Учебник для вузов / Под ред. проф. *Горнфинкеля В.Я., проф. Поляка Г.Б., проф. Швандра В.А.,* - М.: ЮНИТИ. 2000. – 475 с.
159. *Примостка Л.* Фінансовий менеджмент банку. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.
160. *Примостка О.О.* Аналіз ефективності діяльності комерційних банків // Фінанси України. - №4. – 2003. – С.97-103.
161. *Реверчук С.К., Ковалюк О.М., Стрельбицька Л. М., Крупка М.І. та ін.* Влада. Банки. Бізнес: політекономія взаємодії і розвитку: Наукова монографія / За ред. д. екон. наук, проф. С.К. Реверчука. - К.: Атіка, 2002. – 320 с.
162. *Рискованное предприятие* // Банковская практика за рубежом. - № 9. – 2003. – С. 86-91.
163. *Роуз Питер.* Банковский менеджмент / Пер. с англ. 2 – го изд. – М.: «Дело Лтд», 1995. – 768 с.
164. *Рябініна Л.* Теорія і практика кредитних відносин в Україні // Вісник НБУ. - №2. – 2003. – С. 26-29.
165. *Сакс Дж., Ларрен Ф.Б.* Макроэкономика. Глобальный подход. – М.: Дело,1996. – 848 с.
166. *Самуельсон П.* Економіка: Підручник. –Львів: Світ. –1993. – 496 с.

167. *Саниахметова Н.О.* Підприємницьке право: суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізінг. Зовнішньо-економічна діяльність. Інвестиції. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама.: Навч. посібник. – К.: А.С.К., 2001. – 704 с.
168. *Сизоненко В.О.* Підприємництво: Підручник. – К.: Вікар, 1999. – 438с.
169. *Сизоненко О.В.* Методологічні аспекти фінансової діяльності суб'єктів малого підприємництва // Фінанси України. -№12. – 2000. – С.103.
170. *Синки Дж.. Ф.* Управление финансами в коммерческих банках / Пер. с англ. 4-го перераб. Изд. – М.: Catallaxу, 1994. – 957 с.
171. *Сокиринська І.Г.* Діагностика фінансового забезпечення діяльності підприємства // Фінанси України - №1. – 2003. – С. 92;
172. *Стельмах В.* Монетарна політика як один із ключових факторів економічного зростання // Вісник НБУ. – 2002. - №1. – С. 2-9.
173. *Стельмах В.* Огляд монетарної політики в Україні за 1991-2001 р.р. // Вісник НБУ. - № 7. – 2002. – С. 2- 8.
174. *Стельмах В.С., Єпіфанов А.О., Гребеник Н.І., Міщенко В.І.* Грошово-кредитна політика в Україні / За ред. В.І. Міщенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: т-во “Знання”, КОО,2003. – 421 с.
175. *Степаненко В. А.* Механизм регулирования рынка в США. – К.: Укр-ИНТЭИ,1992. – 56 с.
176. *Терещенко О.О.* Регуляторні можливості центрального банку в оздоровленні фінансів реального сектору економіки // Вісник НБУ. – 2004. - №1. – С. 9-12.
177. *Терещенко О.О.* Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. – К: КНЕУ, 2003. – 554 с.
178. *Тигірко С.Л.* Добробут нації починається зі стабільності вітчизняних грошей // Вісник НБУ. – 2004. - №1. – С. 3-7.
179. *Туркало Р. Адамик Б.* Передавальний механізм монетарної політики та його значення для ефективної діяльності НБУ// Вісник НБУ. – 1999. - №7. – С. 6-11.

180. *Туркало Р.І., Щибиволок З.І.* Фінансовий аналіз комерційного банку: основи теорії, експрес-діагностики, рейтинг. Навч. посібник, К.: “Слобожанщина”, 1999 – 236 с.
181. *Уайтінг Д.П.* Осваиваем банковское дело: Пер. с англ. / Под ред. В.А. Микрюкова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996. – 240 с.
182. *Фетисов Г.Г.* Проблемы укрепления устойчивости банковского сектора // *Финансы и кредит.* - № 19. – 2002. – С. 8-17.
183. *Финансово-кредитный механизм и банковские операции / В.И. Букато, А.М. Бабич, А.В. Булавин и др. / Под ред В.И. Букато, М.Х. Лapidуса.* – М.: Финансы и статистика, 1991. – 511 с.
184. *Финансово-кредитный словарь: в 3-х т. Т.1. / Гл. ред. В.Ф. Гарбузов.* – М.: Финансы и статистика, 1984. – 511 с.
185. *Финансы / В.М. Родионова, Ю.Я. Вавилов, Л.И. Гончаренко и др.; под ред. В.М. Родионовой.* – М.: Финансы и статистика. – 1995. – 297с.
186. *Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов / Л.А. Дробозина, Л.Г. Окунева, Л.Д. Андросова и др.; Под ред. проф. Л.А.Дробозиной.* – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2000. – 479 с.
187. *Фінанси підприємств: Підручник / Під ред. Поддєрьогіна А.М.* – К.: КНЕУ, 2002. – 571 с.
188. *Фінанси підприємств: Навч. посібник / За ред. Слав'юка Р.А.* – Київ: ЦУЛ, 2002. – 460 с.
189. *Фінанси: вишкіл студії. Навч. посібник / За ред д.е.н., проф. Юрія С.І.* – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
190. *Фінансова діяльність підприємства: Підручник для вузів / Бандурка О., Коробов М., Орлов П., Петрова К.-* К.: Либідь, 1998. – 312с.
191. *Футало Т.В.* Залучення кредитних ресурсів підприємствами малого бізнесу у сфері торгівлі // *Фінанси України.* - №10. – 2003. – С. 84-87.
192. *Цисарь И.Ф., Чистов В.П., Лукьянов А.И.* Оптимизация финансовых портфелей банков, страховых компаний, пенсионных фондов. – М.: Дело, 1998. – 128 с.

193. *Шевеленко С.Д., Федів І.І.* Підприємництво і підприємницька діяльність: Навч. посіб./ Зап ред. В.В.Сопка. – К.: Вища школа, 1997. – 224с.
194. *Шевченко Р.І.* Банківські операції: Навчально-методичний посібник для самот. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2003. – 276 с.
195. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). - М.: Прогресс, 1982. – 436 с.
196. Экономика предприятия / Пер. с нем. / Под ред. *Ф.К. Бэа, Э. Дитхла, М. Швайтцера.* – М.: ИФРА-М, 1999. – XVI, 928 с.
197. Экономический анализ деятельности банка: Учеб. пособие / Н.И. Валенцева и др. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 144 с..
198. Энциклопедический словарь предпринимателя / Сост. С.М. Синельников, Т.Г. Соломоник, Р.В. Янборисова. – СПб: “АЯКС”, 1992. – 256 с.
199. *Юхименко П.* Механізм і джерела монетарної політики // Банківська справа. – 2003. - №4. – С. 52-56.
200. Zeitschrift: Deutsche Bundesbank. – Monatsbericht // 1993-2003 Frankfurt am Main. - №10. – Oktober 2003.
201. WiSo. Issing O. Einführung in die Geldpolitik. – 3. Auflage. – Verlag Vahlen-Munche.1990.- 280 S.
202. Henner Schierenbeck. Ertragsorientiertes Bankmanagement. – 3., uberarbeitete Auflage. – Haupt Verlag Bern-Stuttgart,1991. - 897 S.
203. Werner Sauter/ Grundlagen des Bankgeschäftes. – Bank-Akademie-Verlag,1992.-512 S.
204. Heinz Haller. Finanzpolitik. Grundlagen und Hauptprobleme. – Poligraphischer Verlah AG Zurich, 1957. – 326 S.
205. Dieter Gluder. Die Entstelung multinationaler Banken. – Gabler, 1987.- 362 S.
206. Leo Schuster. Kleine und mittlere Banken im Wettbewerb. – Haupt Verlag Bern-Stuttgart, 1979. - 68 S.